

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE WIELKOPOLSKIM

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE WIELKOPOLSKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoł

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Poznaniu
Teresa Palacz
Tomasz Łuczak

Pracownia Terenowa NID w Trzebinach
Barbara Iwanicka-Pinkosz
Marek Wróbel

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	15
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	27
1.	Tło historyczno-kulturowe	27
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	30
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	47
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	63
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	63
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	70
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	70
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	83
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	115
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	125
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	125
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	134
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	134
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	137
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	147

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie wielkopolskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie wielkopolskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

Specyfika historyczno-kulturowa województwa wielkopolskiego, jego wielkość, wysoka liczba i różnorodność obiektów objętych ochroną prawną stwarzały w trakcie prac wery-

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

fikacyjnych określone trudności. Region cechuje wysokie nasycenie (pod względem zasobności jest drugi w kraju) zabytkowymi obiektami nieruchomymi różnego typu. Mimo przewagi obiektów murowanych posiada znaczną liczbę obiektów drewnianych i szkieletowych o zróżnicowanym stopniu zachowania – od dobrze utrzymanych prawie w całym zasobie kościołów drewnianych i szkieletowych (poddawanych w ostatnim czasie remontom finansowanym przez programy pomocowe) po zagrożone, znikające z krajobrazu wiatraki oraz drewniane i szkieletowe chałupy. Wielkopolska to również region o największym zagęszczeniu rezydencji i folwarków w Polsce.

Tylko dzięki dobrej współpracy Oddziału Terenowego NID w Poznaniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Poznaniu oraz jego Delegaturami w Kaliszu, Koninie, Lesznie i Pile, a także z konserwatorami samorządowymi w Poznaniu, Gnieźnie i Ostrowie Wielkopolskim oraz w powiecie poznańskim możliwa była sprawna weryfikacja. Szczególnie dotyczy to pozyskiwania i uzupełniania dokumentów decyzji o wpisie do rejestru zabytków oraz kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych. Bardzo często również jedynie pomoc pracowników urzędów konserwatorskich umożliwiła identyfikację i lokalizację wielu obiektów w terenie, zwłaszcza w przypadku zespołów folwarcznych, zabytków techniki, domów mieszkalnych oraz zagubionych w ostępach leśnych i na bezdrożach cmentarzy ewangelickich. Urzędy Konserwatora Zabytków pomagały również w uzyskaniu dostępu do obiektów zabytkowych. Należy podkreślić ponadto dobrą współpracę z Kościołem rzymskokatolickim oraz instytucjami, prywatnymi właścicielami bądź dzierżawcami obiektów. Obok weryfikacji obiektów zabytkowych pracownicy poznańskiego oddziału w szerokim zakresie wskazywali na konieczność uzupełnienia rejestru o kolejne, zasługujące na ochronę obiekty lub poszerzenia przedmiotu i zakresu ochrony obiektów wpisanych wcześniej (szczególnie dotyczy to wpisów do rejestru dokonanych w latach 30. oraz 50. XX w.).

Wielkopolska to region o najgęstszej sieci miejskiej na terenie kraju. Prawie 14% krajowego zasobu układów obszarowych (głównie urbanistycznych i ruralistycznych) znajduje się w tym województwie. Tutejsze wpisy do rejestru zabytków obejmują także panoramy miast, strefy ochrony ekspozycji i krajobrazu oraz osie widokowe. Te elementy ochrony były bardzo często trudne do zidentyfikowania w terenie ze względu na rozwój przyrody (zadrzewienia) oraz nieuporządkowaną działalność człowieka (nowa zabudowa zakłócająca ekspozycję).

Archeolodzy z Pracowni Terenowej w Trzebinach oprócz lustracji i identyfikacji zasobu archeologicznego województwa prowadzili prace na terenie województw lubuskiego i dolnośląskiego. Wiele stanowisk jest zlokalizowanych w miejscach trudno dostępnych, co często uniemożliwiało dokładną penetrację terenu, a nawet identyfikację samego obiektu. Takie sytuacje zdarzały się również w przypadku zabytków nieruchomych.

Należy podkreślić wielkie zaangażowanie pracowników Oddziału Terenowego NID w Poznaniu. W trakcie prac weryfikacyjnych przemierzaliśmy cały region z północy na południe oraz ze wschodu na zachód. Przejechaliśmy tysiące, a nawet dziesiątki tysięcy kilometrów samochodami i innymi środkami lokomocji, pieszo przemierzaliśmy mniej, ale i te dystanse można również mierzyć w setkach czy tysiącach kilometrów. Zadanie to jednak dało nam wyjątkową możliwość poznania całego regionu – zarówno zabytków nieruchomych i układów obszarowych.

wych wpisanych do rejestru, jak i tych, które zasługują na ochronę prawną. Oprócz zachwyków nad pięknem wielkopolskiego dziedzictwa, były także chwile smutku, gdy zabytek był znacznie zniszczony lub gdy po już nieistniejącym obiekcie nie pozostał nawet ślad. Zgromadziliśmy obszerny materiał dokumentacyjny w postaci fotografii, który uzupełni posiadane przez Oddział Terenowy w Poznaniu materiały archiwalne.

Na obszarze województwa wielkopolskiego weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych prowadzona była od lipca 2009 do lipca 2015 r. W pracach brało udział 11 pracowników merytorycznych Oddziału Terenowego NID w Poznaniu. Z czego 3 pracowników Pracowni Terenowej w Trzebinach zweryfikowało 2 powiaty (leszczyński i wolsztyński) w latach 2009–2010. W następnych latach, od marca 2010 do czerwca 2016 r. zweryfikowali oni zabytki archeologiczne. Troje pracowników, którzy nie pracują od 2012 r. w Oddziale Terenowym, współuczestniczyło w weryfikacji 8 powiatów. Pozostałe 25 powiatów zweryfikowało 5 osób zatrudnionych w Oddziale Terenowym w Poznaniu.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednolicone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomości w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wewnątrz urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędом ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Obszar województwa wielkopolskiego pokrywa się w znacznej mierze z regionem historycznym, etnograficznym oraz gospodarczym – Wielkopolską. Dawna Polonia Maior, czyli Wielka Polska, położona jest na Pojezierzu Wielkopolskim (na północy) i na Nizinie Południowowielkopolskiej.

Wielkopolska i jej granice nie wynikają z krajobrazu przyrodniczego, ale ukształtowała je działalność gospodarcza ludności. Już od schyłku plejstocenu jej krajobraz formowały różnorodne grupy etniczne i kulturowe. W przebiegu procesów społecznych uwarunkowania środowiskowe nie odgrywały większej roli. Obszar obecnego województwa zajmowały bowiem rozległe pradoliny: Noteci na północy, w centrum Toruńsko-Eberswaldzka, na południu Barycko-Głogowska. O pierwszym wyodrębnieniu terytorialnym i kulturowym można mówić w okresie epoki brązu – wczesnej epoki żelaza, gdy Wielkopolskę objęła jedna wspólnota kulturowa z ponadlokalnymi miejscami kultu, np. w Rosku w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim, centrami polityczno-gospodarczymi w postaci grodów, np. w Starej Jabłonce koło Nowego Tomysła, Cichowie koło Kościana czy Komorowie w powiecie szamotulskim. Przez kolejne wieki na rozwój regionu oddziaływały kontakty wzdłuż odgałęzień szlaku bursztynowego, którego główny nurt biegł wzdłuż Prosny przez przeprawę przez środkową Noteć w rejonie dzisiejszej Żuławki koło Wyrzyska. Stopniowo od połowy V w. n.e., wraz z tworzeniem organizmów plemiennych Słowian zaczęły kształtować się stabilne organizmy polityczno-gospodarcze, a w X w. n.e. po utworzeniu państwa Piastów, przyjęciu chrztu, utworzeniu biskupstwa w Poznaniu o Wielkopolsce można pisać jako regionie historycznym. Terminu Polonia Maior użyto po raz pierwszy w XIII w. w klasztorze Benedyktyńskim w Lubiniu.

Granice regionu są różnie postrzegane w zależności od dziedziny wiedzy. Trzon regionu powstał w dorzeczu środkowej i dolnej Warty, gdzie intensywnie rozwijało się osadnictwo Polan już w okresie przedpaństwowym. Pierwotna Wielkopolska wykształciła się w VIII–IX w., gdy tworzyły się struktury plemienne Polan, Goplan i Łędzian. To na zajmowanym przez nich obszarze powstał zrąb państwa polskiego. Układ komunikacyjny, granice administracji świeckiej i kościelnej oraz osadnictwo tworzyły ramy przestrzeni. Położona na skrzyżowaniu

szlaków handlowych Wielkopolska ulegała od pradziejów po czasy historyczne dynamicznym przekształceniom. Jan Długosz pisał, że w Wielkopolsce *rodzą się w ziemi garnki same z siebie, wyłącznie sztuką przyrody, bez jakiegokolwiek dopomagania ludzkiego* (Nochowo koło Śremu). Rdzeń regionu stanowi obszar rozciągający się od Kruszwicy i Inowrocławia (obecnie poza województwem) na wschodzie do Sierakowa i Międzychodu na zachodzie. Granica zachodnia regionu biegnie ku południowi przez Nowy Tomyśl do Wschowy (obecnie województwo lubuskie). Granica południowa przechodzi ku wschodowi do Ostrowa Wielkopolskiego, Kalisza, by dalej skręcić ku północy w kierunku Uniejowa i Kłodawy. Obszar ten charakteryzuje się jednorodnym nasyceniem układów przestrzennych oraz innych obiektów architektury i budownictwa. Od północy i zachodu przylega do ww. rdzenia obszar peryferyjny. Na północy sięga od Sępólna Krajeńskiego do Złotowa, a na zachodzie od Międzyrzecza do Babimostu. Tereny te, pierwotnie zarośnięte puszciami, o słabszych glebach, zasiedlone zostały w późniejszych wiekach. Po rozbiorach charakteryzowały się przewagą ludności niemieckiej, co widoczne jest w pozostawionych zabytkach.

W XIII w. do najważniejszych ośrodków należały Gniezno, Kalisz, Łąd, Poznań, Międzyrzecz i Śrem. W okresie rozbitcia dzielnicowego, po 1253 r. powstały dwa księstwa – poznańskie i kaliskie. Po zjednoczeniu ziem polskich powstały z nich dwa województwa. W 1343 r. Kazimierz Wielki przyłączył do Wielkopolski ziemię wschowską, a w 1368 r. – nakielską i wałęcką. W kolejnych wiekach wykształcały się powiaty. Fakt ten powodował tworzenie się wyraźnych lokalnych wspólnot szlacheckich. W XVI w. granice Wielkopolski sięgały na północy aż do starostwa drahimskiego i Czaplinka, obejmując Mirosławiec, Wałcz i Tuczo (obecnie województwo zachodniopomorskie), na zachodzie – Międzyrzecz i Babimost (obecnie województwo lubuskie), na południu sięgając do Szlichtyngowej, która leżała na granicy ze Śląskiem, i do Jutrosina, Sulmierzyc oraz Odolanowa. Okolice Ostrzeszowa i Kępna włączono do regionu dopiero po 1815 r. Na wschodzie Wielkopolska sięgała do Koła, a dalej za Pakościami, idąc wzdłuż Noteci, sięgała prawie aż do Nakła i dalej do Jastrowia na północy. W 1768 r. wyodrębnione zostało województwo gnieźnieńskie. Po 1772 r. i kolejnych rozbiorach w ramach Prus Zachodnich wyodrębniony został Okręg Notecki. Prawie cała Wielkopolska znalazła się w granicach Prus. Kolejne zmiany nastąpiły po 1815 r., gdy z większej części regionu utworzono Wielkie Księstwo Poznańskie. Wschodnia część regionu za Strzałkowem i Prosną znalazła się pod zaborem rosyjskim w Królestwie Polskim. Granica zaborowa odcisnęła widoczne do czasów obecnych różnice w osadnictwie, budownictwie, administracji oraz kulturze duchowej i rozcięła jednolity obszar na dwa odrębne organizmy. Odmienne systemy gospodarcze znalazły swe odbicie w przestrzeni kulturowej. Akcje kolonizacyjne, przepisy budowlane zaznaczyły swój ślad w osadnictwie i budownictwie. Pierwsza wojna światowa i powstanie wielkopolskie spowodowały kolejne zmiany. W 1919 r. utworzono województwo poznańskie, bez powiatu złotowskiego, ziemi wałęckiej, Piły i Trzcianki oraz ziemi kaliskiej. Zachowano układ 38 powiatów. W 1938 r. odłączono od województwa poznańskiego powiaty bydgoski, inowrocławski, szubiński i wyrzyski i włączono je do województwa pomorskiego. Do województwa poznańskiego przyłączono z województwa łódzkiego cztery powiaty: kaliski, kolski, koniński i turecki. Północna część regionu, powiaty złotowski, trzcianecki i Piła, postanowieniami traktatu wer-

salskiego, przypadła Niemcom. W latach 1945–1950 istniało największe w kraju województwo poznańskie, sięgające aż po Odrę. W 1950 r. powstało województwo zielonogórskie, a na wschodzie od poznańskiego odłączono powiaty mogileński i żniński, które znalazły się w województwie bydgoskim. Część historycznej Wielkopolski znalazła się także w obszarze województw szczecińskiego i koszalińskiego. W 1975 r. powstało 5 województw: kaliskie, konińskie, leszczyńskie, pilskie i poznańskie. Obecne województwo, powstałe w 1999 r., również nie obejmuje całej historycznej Wielkopolski.

W oparciu o system grodów kasztelańskich i warownych związanych ze strukturą plemienną oraz osad targowych wykształciła się zasadnicza sieć osadnicza Wielkopolski w średniowieczu składająca się z miast i wsi lokowanych na prawie niemieckim. W XIII w. dominowały lokacje królewskie, a w XV w. – już rycerskie. Do rzadkości należały wówczas lokacje na tzw. surowym korzeniu, czyli od podstaw. Miasta powstawały w oparciu o istniejącą sieć komunikacyjną. Najintensywniej rozwijały się te przy głównych szlakach, posiadające przywileje targów, jarmarków, prawo składu czy komory celne. Systematycznie wzrastała rola Poznania jako głównego węzła komunikacyjnego regionu. To przez Poznań przechodzą wszystkie główne szlaki komunikacyjne Wielkopolski. Wiek XVI przyniósł reformację i kontrreformację. Ich konsekwencją był napływ emigrantów z Czech, Śląska i terenów Niemiec, głównie na południe Wielkopolski (powiaty kościański i wschowski) oraz na północ (powiaty nakielski i walecki). Moźnowładcy, przechodząc często na nową wiarę, zakładali dla innowierców nowe miasta, osady lub lokowali tzw. nowe miasta przy starych. Przybysze budowali kościoły, zbory, legitymowali się także umiejętnościami wytwórczymi w dziedzinie tkactwa oraz sukiennictwa. Wówczas rozwijały się takie miasta na południu regionu, jak Bojanowo, Leszno, Rawicz, Zaborowo, Zduny, a na północy – Chodzież, Jastrowie, Rogoźno. Leszno z początkiem XVII w. stało się jednym z najważniejszych miast w Polsce – siedzibą Jednoty Braci Czeskich oraz centrum życia ekonomicznego, kulturalnego i naukowego o znaczeniu międzynarodowym. Wiek XVIII przyniósł także intensyfikację osadnictwa olęderskiego na terenach nadrzecznych oraz dotąd niezasiedlonych pustkowiach. Nowo powstałe wsie stały się zapleczem dla Czarnkowa, Nowego Tomysła, Piły, Trzcianki, Trzciela, Wolsztyna, a także Pызdr, Śremu i Poznania. W okresie nowożytnym Wielkopolska posiadała najgęstsza sieć miejską w Rzeczypospolitej. W XVI w. jedno miasto przypadało na 218 kilometrów kwadratowych, w XVII w. – na 207 kilometrów kwadratowych. Średnio na 1000 kilometrów kwadratowych w XVI w. funkcjonowało 4,5 miasta, a w XVII w. – 4,7 miasta. W orbicie zależności gospodarczych miasta znajdowało się od 18 do 22 wsi. W XVIII w. – jedno miasto przypadało na 149 kilometrów kwadratowych. Trwałe zmiany przyniosły rozbiory Polski i utrata praw miejskich przez część ośrodków. Łącznie w XIX w. po obu stronach granicy zaborowej prawa miejskie utraciło 50 miast, a uzyskało zaledwie 6. W latach 1919–1936 część miast prawa te odzyskała, a inne je utraciły. Wzrastała rola Gniezna, które ponownie stało się siedzibą metropolii biskupiej. Podobnie jak i Piła, która stała się siedzibą rejencji Marchii Nadgranicznej. W okresie po II wojnie światowej największego spustoszenia dokonała reforma z 1975 r. tworząca obszary, które historycznie nie miały znaczenia (województwa konińskie, leszczyńskie i pilskie). Spowodowało to także wyniesienie do rangi stolic województw takich miast jak Konin i Piła.

W porównaniu do innych ziem Korony, lokacje miast w Wielkopolsce cechowała znaczna trwałość. Miast efemeryd było stosunkowo mało. Wahaniom – bywało, że znacznym – ulegała liczebność ludności miast, zwłaszcza wskutek wojen, klęsk żywiołowych (pożary, zarazy), zmian układów komunikacyjnych oraz stosunków gospodarczych.

Wieki XIX i XX wniosły do krajobrazu, obok wiatraków i młynów, cukrownie, browary i inne obiekty przemysłowe oraz infrastrukturę związaną z kolejnictwem, w tym wąskotorowym. Przestrzeń uzupełniły ziemiańskie założenia parkowe wiejskie i miejskie, aleje i nasadzenia śródpolne wzbogacające biologicznie i estetycznie nizinny krajobraz regionu. Wszystkie te elementy łącznie stworzyły zwartą tkankę historyczno-kulturową określającą odrębność Wielkopolski.

W ciągu historii regionu olbrzymie znaczenie miała działalność Kościołów, władców, możnowładztwa związanego z dworem, szlachty, komisji kolonizacyjnych. Wiązało się to w różnym stopniu z rozwojem osadnictwa olęderskiego w dolinach Warty i Noteci oraz na Równinie Nowotomyskiej, rozwojem tkactwa, sukiennictwa oraz przemysłu rolno-spożywczego. W krajobrazie kulturowym Wielkopolski w różnych aspektach widoczny jest jej wieloetniczny i wielokulturowy aspekt. Mimo zniszczeń, jakie dokonały się przez stulecia, pozostały po Niemcach, Czechach, Holendrach, Żydach i innych nacjach kościoły, dwory, cmentarze, fabryki i domy.

Wielkopolska jest regionem Polski nieprzerwanie zamieszkanym przez ludność kształtującą dzieje państwa i narodu. Najpierw była dzielnicą stołeczną, następnie obok Małopolski jedną z dwóch najważniejszych części składowych monarchii Kazimierza Wielkiego. W czasach Jagiellonów i później była zachodnią rubieżą wielonarodowego państwa. Po klęsce rozbiorów przez ponad 100 lat prowadzono tu zwycięskie zmagania z wielorakim naporem germanizacji oraz rusyfikacji (wschodnia część regionu). Innym ważnym czynnikiem w rozbudzaniu postaw patriotycznych, poszanowania i znajomości dziedzictwa narodu/regionu była postawa wielu Wielkopolan, których jedną z naczelnych idei w pracy organicznej było kultywowanie dziedzictwa.

Najcenniejsze zabytki archeologiczne regionu zaczęto prawnie chronić od lat 30. XX w. Mapę Wielkopolski w obecnym kształcie administracyjnym w miarę równomiernie pokrywa sieć obiektów wpisanych do księgi rejestru C. Najliczniej reprezentowane są powiaty gnieźnieński, kaliski, poznański, szamotulski, wolsztyński oraz złotowski. W kształtowaniu zasobu silne piętno odcisnęła rewolucja przemysłowa, która swoim zasięgiem objęła ziemie położone w Wielkim Księstwie Poznańskim, gdzie na masową skalę w następstwie wydobywania piasku i gliny niszczone głównie cmentarzyska i obiekty z epoki kamienia.

2.

PREZENTACJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Na terenie województwa wielkopolskiego wpisane do rejestru są według danych bazy NID 7153 obiekty nieruchome, co stanowi 10,103% w skali kraju. Jest 8 Pomników Historii obej-

mujących 46 obiektów, w tym 1 archeologiczny. Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO nie ma żadnego obiektu. W marcu 2017 r. 8. Pomnikiem Historii został układ urbanistyczny miasta Rydzyny.

Trzy Pomniki Historii (wyspa – Ostrów Lednicki; Gniezno – katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha oraz układ historyczny miasta Poznania wraz Ostrowem Tumskim) związane są z początkami państwa polskiego, chrztem Polski, męczeństwem św. Wojciecha, zjazdem gnieźnieńskim i wizytą Ottona III. W miejscach tych dokonały się najistotniejsze fakty dla formowania się obecnego państwa. Katedra w Gnieźnie zawiera w sobie nawarstwienia 1000-letniej historii, w tym najznakomitsze dzieło średniowiecznej metaloplastyki w Europie – romańskie Drzwi Gnieźnieńskie z ok. 1170 r. oraz srebrną konfesję z relikwiami św. Wojciecha z 1662 r., częściowo zniszczoną w latach 80. XX w. Katedra gnieźnieńska, zwana matką polskich katedr i nekropolią arcybiskupów gnieźnieńskich, zawiera symbolikę tradycji królewskiej państwa oraz tradycję katedry koronacyjnej królów polskich. Ostrów Lednicki i Ostrów Tumski w Poznaniu to miejsca, w których mógł się odbyć chrzest Polski (?). Na Lednicy zachowały się pozostałości palatium. Regotyzowana po 1945 r. poznańska katedra otoczona jest wieńcem barokowych kaplic. Wnętrze jej zawiera Złotą Kaplicę (Kaplicę Królów Polskich) ufundowaną przez Konstancję i Edwarda Raczyńskich w latach 1836–1837. Lokacja lewobrzeżnego miasta w 1253 r. przez Przemysła I dała impuls do rozwoju miasta. Niezwykłą wartością historycznego układu Poznania jest Stary Rynek z renesansowym ratuszem, projektu Jana Baptysty Quadro, szeregiem kamienic z gotyckimi elementami, barokowym kościołem farnym, Kolegium Jezuickim, zabudową tzw. nowego miasta z budynkami Bazaru, Biblioteki Raczyńskich, Muzeum Narodowego oraz układem Poznańskiego Ringu. Ten ostatni powstał w początkach XX w. na miejscu rozebranych fortyfikacji pruskich i składają się na niego ulice, promenady spacerowe oraz reprezentacyjna zabudowa z dzielnicą zamkową. Układ Ringu projektu Josefa Stübbena wzorowany na ringu wiedeńskim jest zjawiskiem niepowtarzalnym w układzie miast polskich.

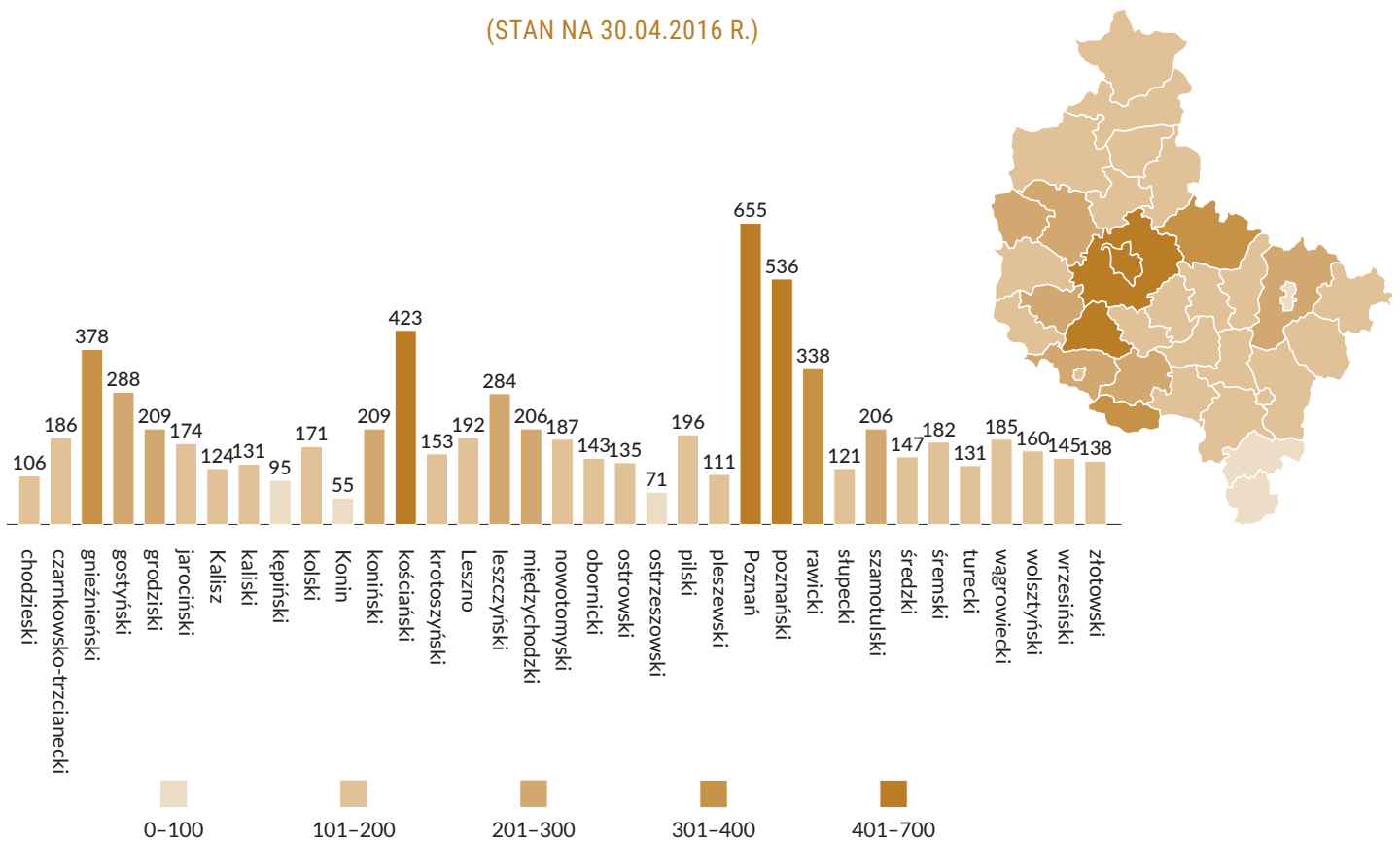
Wśród Pomników Historii znajdują się 3 zespoły klasztorne. Najstarszym jest opactwo Benedyktynów w Lubiniu powstałe ok. 1075 r. Posiada ono szczegółową dokumentację źródłową dotyczącą czasu swego powstania oraz jest jednym z najdłużej działających na ziemiach polskich ośrodków monastycznych. To miejsce związane z dynastią Piastów, powstałe z fundacji Bolesława II Szczodrego. Ukształtowane przez przeszło 900 lat zachowało w dobrym stanie bogactwo zabytków z różnych epok. Świadectwem działalności cystersów sprowadzonych tu przez Mieszka Starego w 1145 r. jest kompleks opactwa w Łądzie nad Wartą. Cystersi obecni byli w Łądzie do 1819 r. Od 1921 r. zespół dawnego opactwa należy do księży salezjanów. Wybitne założenie o cechach stylu gotyckiego i późnobarokowego należy do najcenniejszych zabytków sakralnych regionu. Przetrwały gotyckie krużganki oraz oratorium św. Jakuba z freskami (1360–1370) jako jedno z cenniejszych zabytków sztuki średniowiecznej. Barokowa forma świątyni zachowana w niezmienionej formie dominuje nad całością i wiąże się z architektem Pompeo Ferrarim, a wielką kopułę zdobią freski Georga Wilhelma Neunhertza. Jest to najlepsza realizacja sakralna tegoż architekta. Jednym z najcenniejszych zabytków architektury barokowej w kraju jest zespół klasztorny Kongregacji Oratorium św. Filipa Neri Go-

styń-Głogówko. Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Filipa Neri jest czystym importem pełnego baroku włoskiego w wydaniu weneckim, projektu Baltasare Longheny. Kościół stanowi największą rozmiarami i najdoskonalszą XVII-wieczną realizację schematu świątyni centralnej. Tu również wielką kopułę oraz klasztor zaprojektował Pompeo Ferrari, a freskami ozdobił Neunhertz. Zespół klasztorny oprócz pięknej i niepowtarzalnej architektury oraz wyposażenia jest od stuleci miejscem kultu Matki Bożej Świątógórskiej.

Pomniki Historii w regionie uzupełnia zespół zamkowo-parkowy wraz z kościołem parafialnym – nekropolią właścicieli w Kórniku, Górków, Potulickich, Działyńskich i Zamoyskich. Kórnik jest jedyną w Polsce w pełni zachowaną rezydencją magnacką. Sale zamkowe, z efektownymi Czarną i Mauretańską na czele, wypełniają bogate zbiory pamiątek narodowych, arcydzieł sztuki i rzemiosła oraz bogaty księgozbiór. Neogotycki zamek otacza rozległy park z arboretum z 4 tysiącami gatunków drzew i krzewów. Nieopodal zamku usytuowany jest gotycki kościół parafialny wzniesiony przez Górków w połowie XV w. z późnorenesansowymi nagrobkami właścicieli. Oprócz wpisanych na listę Pomników Historii w Wielkopolsce są zespoły zasługujące na umieszczenie na niej, jak zespół pałacowo-parkowy w Rogalinie i zespół zamkowy w Gołuchowie. Bezcenną ponadregionalną wartość mają kościoły drewniane i szkieletowe rozmieszczone na terenie całego regionu. A także klasztor Benedyktynów w Trzemesznie, wiele murowanych gotyckich kościołów oraz klasztory Dominikanów i Franciszkanów w Poznaniu i Kaliszu oraz w innych miastach regionu. Z kościołów farnych ocalała wraz z wyposażeniem świątynia w Kościanie. Z fundacji Kazimierza Wielkiego pozostały mury i zamki w Kole, Koninie, Ostrzeszowie i Uniejowie. Obok nich zamki-rezydencje wznosili możnowładcy (Borystawice Zamkowe, Gołańcz, Szamotuły) oraz biskupi (np. Goławice i Kórnik).

Rozmieszczenie zabytków nie jest równomierne. Na terenie województwa można wyróżnić obszary o większym zagęszczeniu obiektów, które powstawały w każdej epoce i były dziełem różnych fundatorów oraz artystów, nie tylko rodzimych. Wykształcenie się takich obszarów związane było z jakością gleb (czynnik niezwykle istotny dla rolniczej Wielkopolski), występowaniem bogactw naturalnych, przebiegiem szlaków komunikacyjnych i handlowych, kształtowaniem się granic państwa, administracji lokalnej i kościelnej, powstawaniem centrów elitarnych (stolicy regionu), obecnością uniwersytetu czy ważnego miejsca kultu. Największe zagęszczenie zabytków występuje na obszarze, który stanowi opisany wcześniej rdzeń Wielkopolski. Mniejsze zagęszczenie obiektów występuje na wschód od Trzemeszna, Wrześni, Pызdr, Chocza oraz Stawiszyna. Mniej żyzne, peryferyjne tereny były pomostem łączącym Wielkopolskę z Małopolską. Dolina Noteci i ziemie położone na północ od niej, obszar tzw. Krajny oraz obszary zachodnie, w kierunku Międzyrzecza i Babimostu charakteryzują się mniejszym zagęszczeniem obiektów. Pierwotne budownictwo drewniane zastąpiła zabudowa powstała głównie w XIX i XX w. Kolejnym różnicującym aspektem jest przynależność Wielkopolski do różnych zaborów. Obszar zaboru pruskiego – Wielkiego Księstwa Poznańskiego w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. to budowa nowych założeń folwarcznych oraz rozbudowa już istniejących, budowa okazałych rezydencji, murowanych kościołów oraz licznych budynków użyteczności publicznej, w wielu przypadkach z czerwonej cegły. Takich realizacji brak we wschodniej Wielkopolsce, na terenie dawnego zaboru rosyjskiego. Brak tam dużych folwarków, dwory

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

są małe, a w budownictwie wiejskim oraz małych miast spotykana jest do dziś zabudowa drewniana. Na terenie dawnego zaboru pruskiego pozostały liczne i zachowane w dobrym stanie neogotyckie, neoromańskie i neorenesansowe dworce, sądy, budynki pocztowe i inne budynki publiczne. Powstające obiekty w sposób wyważony korespondowały harmonijnie z otoczeniem. Takimi symbolami tamtych czasów są m.in. tzw. forum cesarskie w Poznaniu i neogotycki dworzec kolejowy w Nowych Skalmierzycach, wzniesiony na granicy prusko-rosyjskiej.

Region charakteryzuje się gęstą siecią zachowanych układów urbanistycznych. Na terenie województwa wielkopolskiego wpisanych do rejestru jest 128 układów obszarowych (13,78% w skali kraju). Procentowy udział układów obszarowych w stosunku do ogólnej liczby w kraju należy do najwyższych i odzwierciedla specyfikę regionu. Wielkopolska od XVI w. miała najgęstszą sieć osiedli miejskich na terenie Rzeczypospolitej. Na obszarze trzech z nich położone są Pomniki Historii. Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO nie ma żadnego obiektu obszarowego.

Na terenie województwa uchylone zostały przez Generalnego Konserwatora Zabytków decyzje w celu dalszego ich rozpatrzenia dla 4 układów urbanistycznych, tj. dla Babiaka w powiecie kolskim (decyzja Generalnego Konserwatora Zabytków z 7 lipca 1993 r. uchylająca wpis nr A-471/212 z 12 marca 1992 r.); Grabowa nad Prosną w powiecie ostrzeszowskim (decyzja z 20 czerwca 1994 r. uchylająca wpis nr 677/A z 15 czerwca 1993 r.); Lwówka Wielkopolskie-

go w powiecie nowotomyskim (2 decyzje z 15 października 1991 i 21 lipca 1993 r. uchylające odpowiednio decyzje nr 2212/A z 23 sierpnia 1991 r. i 2232/A z 18 maja 1992 r.); Mikstatu w powiecie ostrzeszowskim (decyzja z 1 października 1993 r. uchylająca wpis nr 668/A z 15 kwietnia 1993 r.). W latach późniejszych nie podjęto próby ponownego wpisu tychże miast. W Lwówku Wielkopolskim ochroną objęta jest tylko zabudowa rynku (nieprecyzyjna decyzja z 1974 r. bez załącznika graficznego i określenia dokładnych granic ochrony). Należy nadmienić, że układy urbanistyczne przedmiotowych miast zasługują na wpis do rejestru zabytków.

Rozmieszczenie zabytków obszarowych nie jest równomierne na terenie województwa. Największe ich zagęszczenie występuje na obszarze tzw. rdzenia Wielkopolski, podobnie jak w przypadku występowania zabytków nieruchomych. Mniejsza ich liczba występuje na obrzeżach województwa. Kolejnym różnicującym aspektem jest przynależność Wielkopolski do różnych zaborów. Na lokacje miast i sąsiadujących z nimi osad wiejskich miały wpływ sieć drogowa, jakość gleb, stosunki handlowe i własnościowe oraz znaczenie administracyjno-kościelne.

Wśród 128 układów obszarowych wpisanych jest do rejestru zabytków 111 układów urbanistycznych miast i dawnych miast; 8 układów ruralistycznych; 9 zespołów zabudowy; 2 obszary krajobrazu kulturowego (wpisane razem z układami ruralistycznymi wsi Gołanice i Krzycko Małe w powiecie leszczyńskim).

W przeważającej mierze wpisy chronią układy urbanistyczne powstałe w średniowieczu usytuowane w centralnej Wielkopolsce, gdy działalność lokacyjna była w tej części regionu intensywna. Powstawały one z pierwotnych osad targowych, rzadko lokowane były na tzw. surowym korzeniu. Miasta i wsie lokowano na prawie magdeburskim, rzadziej średzkim (od Środy Śląskiej). Po zjednoczeniu państwa przez Władysława Łokietka wyróżniają się miasta z powstałymi zamkami fundacji królewskiej Kazimierza Wielkiego: Uniejów (obecnie województwo łódzkie), Koło, Konin, a także Chocz (jego mury wykorzystano do budowy pałacu infułackiego i kościoła pw. Wniebowzięcia NMP) oraz Ostrzeszów w południowej Wielkopolsce. Wtedy także powstała rezydencja magnacka w prywatnym mieście Szamotuły oraz biskupia w Kórniku. Na przełomie XV i XVI w. następował wzrost i znaczenie miasta Poznania, o czym świadczy program ideowy fasady i sieni głównej tzw. Sali Odrodzenia poznańskiego ratusza. Wielkopolskę pokrywała przez wieki gęsta sieć osadnicza miast o zapleczu rolniczym. Stosunkowo nieduże miasta miały silne powiązania gospodarcze z okolicznymi wsiami. Takie związki miał również Poznań. Do dziś w jego granicach znajdują się dawne folwarki. Gniezno otoczone było dobrami arcybiskupstwa, skonfiskowanymi dopiero przez pruskiego zaborcę. Mieszczanie posiadali swoje majątki ziemskie w pobliskich wsiach i czerpali określone zyski z ich posiadania. O rolniczym charakterze świadczy zabudowa wielu wielkopolskich miast, m.in. ulice stodołne w Dubinie, Jutrosinie i Sarnowej, a także formy domów z przejazdowymi bramami prowadzącymi na podwórko otoczone budynkami gospodarczymi. Rynki średniowiecznych miast pełniły funkcje placów targowych nierzadko jeszcze po II wojnie światowej. Wśród układów chronionych wpisem do rejestru zabytków znajdują się także powstałe w okresie późniejszym, jak np. Leszno, Rakoniewice, Rawicz, Rostarzewo, Szamocin i Trzcian-

ka. Powstanie i rozwój tych miast wiązały się z produkcją sukienniczą i tkacką oraz napływem ludności protestanckiej ze Śląska, Czech czy Saksonii. Po podzieleniu Wielkopolski granicą zaborową i zmianie stosunków gospodarczych na terenie zaboru pruskiego i rosyjskiego sukiennicy wyemigrowali do Królestwa Kongresowego. Do lat 70. XIX w. intensywnie rozwijały się Turek i Władysławów. Regres ich nastąpił wraz z rozwojem stosunków kapitalistycznych i powstaniem Łodzi oraz Żyrardowa. Między innymi dla sukienników lokował wojewoda Zygmunt Grudziński miasto Swarzędz obok istniejącej wsi. Dla nowych osadników lokowano obok istniejących miast nowe miasta, np. Koźmin, Rakoniewice, Rostarzewo oraz Zduny (obok średniowiecznych Zdun Polskich powstały w 1. połowie XVII w. Zduny Niemieckie oraz Sieniutowo; tworzą one razem obecne miasto Zduny). Powstawały ewangelickie świątynie i szkoły. Produkcja sukiennicza i tkactwo pozostawiły nadal czytelny układ szczytowej zabudowy w układach przestrzennych (Chodzież, Rakoniewice, Sulmierzyce, Turek, Złotów). W tej grupie są układy urbanistyczne dawnych miast, które utraciły prawa miejskie, a zachowały rozplanowanie układu miejskiego, np. Baranów, Dubin, Kazimierz Biskupi, Koźminek i Władysławów. Niektóre z nich, np. Przemęt, utraciły prawa miejskie już po II rozbiórce Polski, inne po 1870 r. jak Pyzdry (odzyskały je w 1919 r.). Bnin utracił prawa miejskie w 1934 r., a od 1961 r. stał się częścią miasta Kórnik. Utracone w 1870 r. prawa miejskie Chocz odzyskał 1 stycznia 2015 r., natomiast Opatówek – 1 stycznia 2017 r. Do tej grupy należy również 7 wpisów urbanistycznych obejmujących miasto Poznań, w tym Stary Rynek, dzielnicę Maxa Johowa i Ring Poznański, najstarsze dzielnice miasta Poznania.

Do rejestru wpisano 8 układów ruralistycznych. Są to wsie folwarczne, gdzie siedzibę ziemianką otoczoną parkiem połączono z zabudową wsi, np. Baszków, Czacz, Pawłowice i Smolice.

Wśród zespołów zabudowy dominują układy przestrzenne ulic, w tym 4 w Rogoźnie (układ urbanistyczny nie jest objęty ochroną). Oprócz wpisów obszarowych miasta Kalisza objęto ochroną prawną zabudowę i układ reprezentacyjnej al. Wolności w Kaliszu, która powstała w końcu XVIII w., zabudowywana przez cały XIX w. z budynkami trybunału, teatru i banków. Interesujący zespół zabudowy kamienic secesyjnych znajduje się w Poznaniu przy ul. Roosevelta i Zacisze. W tej grupie znalazły się także zabudowy rynków w Lesznie i Lwówku Wielkopolskim oraz zespół zabudowy z kościołem i dworem w miejscowości Warzymowo (pow. koniński).

W województwie wielkopolskim objęto ochroną krajobraz kulturowy wokół miejscowości Gołanice i Krzycko Małe w powiecie leszczyńskim. Oprócz wartości dziedzictwa wytworzonego przez człowieka, tj. układów osadniczych wsi, ochroną objęto obszar przyrodniczy wokół Jeziora Krzyckiego.

Najliczniejszą grupą objętą ochroną prawną są układy obszarowe ukształtowane w okresie średniowiecza, tj. w XIII–XV w.

Lokacje średniowieczne obejmują 93 układy urbanistyczne. Ochroną objęto także 16 nowożytnych układów urbanistycznych (m.in. Jastrowie, Jutrosin, Leszno, Okonek, Piaski, Rawicz, Witkowo). Układów z XIX w. wpisano 7, w tym 4 wpisy Poznania (centrum miasta, dzielnica Sołacz, Maxa Johowa i Ring) oraz miasto Puszczykowo, które rozwinęło się jako miejscowość letniskowa z reprezentacyjnymi willami i domami uzdrowiskowymi położonymi wśród lasu.

Wpisano także Luboń koło Poznania, który jako miasto rozwinął się w XX w., oraz dzielnice Poznania ukształtowane w XX w.

Niektóre miasta składają się z organizmów miejskich, które powstawały w różnych okresach i przez dziesięciolecia obok siebie funkcjonowały. Takim przykładem są Zduny składające się z trzech dawnych miast, które lokowane były jako odrębne organizmy miejskie: Zduny Polskie (1267), Zduny Niemieckie (1637) i Sieniutowo (1647). Podobnie obok Koźmina Polskiego powstał Koźmin Niemiecki. Wpis Poznania, tzw. najstarszych dzielnic, obejmuje części miasta (dzielnice) powstałe od średniowiecza przez okres nowożytny do XX w.

W średniowieczu powstało 6 układów ruralistycznych (Baszków, Czacz, Drzeczkowo, Gołanice, Krzycko Małe i Pawłowice), a 2 w XIX w. (Smolice i Zimnowoda).

Wśród zespołów zabudowy 2 powstały w średniowieczu – Warzymowo i Lwówek Wielkopolski, a rynek w Lesznie powstał jako układ nowożytny z fundacji Rafała Leszczyńskiego. W różnych okresach XIX w. powstało 6 układów (zabudowa 4 ulic w Rogoźnie, al. Wolności w Kaliszu i zespół kamienic przy ul. Roosevelta w Poznaniu).

Na terenie województwa wielkopolskiego wpisano:

- 33 układy urbanistyczne wraz ze strefą ochrony konserwatorskiej. Miasta Baranów, Chocz, Jarocin, Odolanów, Ostrów Wielkopolski, Ostrzeszów, Pleszew, Raszków, Rychtal i Żerków – wpisane zostały przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kaliszu. Borek Wielkopolski, Jutrosin, Kobylin, Krobica, Krzywiń, Leszno, Miejska Górka, Osieczna, Piaski, Pogorzela, Poniec, Rawicz, Sarnowa oraz Śmigiel – Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie. Przedecz, Rychwał, Skulsk, Ślesin i Władysławów – Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie. Natomiast Pniewy, Kórnik z Bninem objęte zostały ochroną przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. Wolsztyn jest miastem, który w okresie wpisu, na początku lat 90. XX w. znajdował się w województwie zielonogórskim.
- 2 układy ruralistyczne: Pawłowice – 3 osie widokowe jako strefy ochrony konserwatorskiej ekspozycji oraz dla miejscowości Zimnowoda.
- 1 zespół zabudowy: Warzymowo – położony wśród pól na granicy z województwem kujawsko-pomorskim, nad kanałem jeziora Gopło.

Nie ma takich decyzji dla obszaru dawnego województwa pilskiego.

Wraz ze strefami ochrony konserwatorskiej do rejestru zabytków wpisywano również panoramy widokowe historycznych założeń miejskich. Fakt ten charakterystyczny jest prawie wyłącznie dla dawnego województwa leszczyńskiego. Na 14 miejscowości z takimi wpisami 13 znajduje się na obszarze tego województwa. Jedna z nich – Żerków (pow. jarociński) znajdował się w dawnym województwie kaliskim. Obejmują one widoki na historyczne centra oraz cenne dla miasta obiekty zabytkowe, np. na kościół pw. Pocieszenia NMP na Zdzieżu w Borku oraz zespół pocysterski z kościołem pw. św. Jana Chrzciciela w Przemęcie.

Cechą specyficzną dla Wielkopolski są osie widokowe historycznych założeń obszarowych, obejmujące wszystkie 12 układów usytuowanych na obszarze dawnego województwa leszczyńskiego. Dla miasta Leszno – ochroną objęto oś widokową szosy Rydzyna – Leszno, której dominantę stanowi wieża kościoła pw. św. Jana przy ul. Bolesława Chro-

bręgo. Zespół ruralistyczny w Pawłowicach zawiera 3 osie widokowe, podobnie jak i wpis urbanistyczny miasta Ponieca. Dwie osie widokowe zapisano przy układzie urbanistycznym miasta Śmigła.

Dawny Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lesznie w kilku przypadkach używał w decyzjach równolegle określić strefa ochrony konserwatorskiej, panorama i oś widokowa (np. *oś widokowa na panoramę* czy też *obszar strefy ochrony konserwatorskiej obejmujący panoramę*). Często panoramy znajdują się w obszarze określanym jako strefa ochrony konserwatorskiej.

Najstarsze wpisy do rejestru zabytków pochodzą z lat 1950–1959 (17 decyzji). Ochroną prawną objęto wówczas najstarsze układy urbanistyczne, najbardziej wartościowe dla regionu oraz państwa (16): Buk, Chodzież, Dolsk, Gniezno, Gostyń, Grodzisk Wielkopolski, Kalisz (2 decyzje), Koło, Konin, Kościan, Oborniki, Rawicz, Rydzyna, Słupca i Śrem oraz dla zespołu budowlanego nowożytnego miasta – rynek w Lesznie.

W 1965 r. wydano tylko 1 decyzję – wpisano układ urbanistyczny miasta Złotowa (decyzja wydana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koszalinie).

W latach 1970–1979 wydano 8 decyzji, w tym 2 decyzje dla Poznania wpisujące Stary Rynek (dec. nr 195) i Stare Miasto (dec. nr 225) oraz dla Lwówka Wielkopolskiego wpisującą zabudowę przyrynkową. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Zielonej Górze wydał decyzję dla układu urbanistycznego miasta Wolsztyna. Wpisano także 4 zespoły budowlane – zabudowę ulic w Rogoźnie.

W latach 1980–1989 wydano 14 decyzji wpisujących cysterskie Łekno (dawne miasto), Turek, Zbąszyń, Sarnowę, Władysławów, Leszno, Mosinę; miasto Poznań – 6 wpisów (dec. A-231 – centrum miasta, dec. 274 – Ring Poznański, dec. A-244 – dzielnicę Sołacz, dec. 368 – dzielnicę Maxa Johowa, dec. A-970 – zespół zabudowy przy ul. Roosevelta, dec. A-239 – tzw. najstarsze dzielnice) oraz zespół zabudowy al. Wolności w Kaliszu.

Najwięcej decyzji wydano w latach 1990–1999 (50 decyzji). Wpisano 42 układy urbanistyczne miast i dawnych układów miejskich dla miejscowości, które te prawa utraciły. W tym okresie wpisanych zostało 7 (ogólnie 8) układów ruralistycznych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie (Czacz, Drzeczkowo, Gołanice, Krzycko Małe, Pawłowice, Smolice i Zimnowoda) oraz zespół budowlany we wsi Warzymowo. Jedną decyzją wpisano 2 układy – Kórnik i Bnina (obecnie stanowiące jedno miasto).

W tym czasie wydano także 6 decyzji, które zostały przez Generalnego Konserwatora Zabytków uchylone, dla układów urbanistycznych Babiaka, Grabowa nad Prosną, Lwówka Wielkopolskiego (2 decyzje), Mikstatu i Szamotuł.

W latach 2000–2009 wydano 33 decyzje dla obecnego województwa wielkopolskiego.

W latach 2010–2014 wydano 4 decyzje wpisujące układy urbanistyczne Koźmina Wielkopolskiego, Lubonia, miasta Pyzdry oraz układ ruralistyczny wsi Baszków.

Prawie 39% (50) decyzji na terenie województwa podkreśla wagę ochrony archeologicznych warstw kulturowych. W najstarszych decyzjach z lat 50. XX w. wymienia się je w uzasadnieniu sporadycznie; w latach 90. XX w. wymienione są one w sentencji decyzji. Wszystkie decyzje wydane po 2000 r. wymieniają w sentencji oraz w uzasadnieniu ochronę nawarstwień osadniczych od czasów pradziejowych.

Na 35 powiatów województwa najliczniejszą grupę wśród zabytków nieruchomości stanowią obiekty sakralne związane z różnymi wyznaniem. Są to świątynie katolickie, poewangelickie, obecnie rzymskokatolickie, synagogi, plebanie, domy katolickie, dzwonnice, kaplice grobowe itp. w liczbie 1140 obiektów (8,84% zasobu krajowego). Znaczącą liczbę tworzą również cmentarze różnych wyznań (385; 8,02%). Dalszą najbardziej liczną grupą są rezydencje (790 obiektów, co stanowi znaczącą liczbę procentową w skali kraju, bo aż 16,30%). Rezydencjom towarzyszyły parki i ogrody (1039; 13,95% zasobu krajowego). W wielu przypadkach po zespołach pałacowo-dworsko-parkowych pozostały tylko parki i ogrody, wielokrotnie jako jedyna większa zieleń wśród zabudowy wsi oraz w układzie pól uprawnych. Przy rezydencjach i parkach powstawała zabudowa folwarczna. W województwie w rejestrze zabytków znajdują się obiekty folwarczne (918; prawie 1/5 obiektów w skali kraju; 17,22%); obiekty użyteczności publicznej (491; 10,43% zasobu krajowego); obiekty będące dziedzictwem przemysłowym (267; 10,76%); obiekty mieszkalne (1452; 7,40%); budynki gospodarcze (197; 8,43%). Najmniej liczny zasobem w rejestrze są budowle obronne (39; 3,53%) oraz zamki (22; 5,43%). Wyrazistą cechą zasobu chronionego wpisem są układy urbanistyczne (128; 13,78% w skali kraju). Pozostałe 7,34% zasobu stanowią obiekty inne.

Najwięcej obiektów sakralnych usytuowanych jest w powiecie poznańskim ziemskim (74 obiekty). W samym mieście Poznaniu jest ich aż 54, a wśród nich niezwykle cenny barokowy kościół farny oraz zespoły klasztorne i katedra. Następnie w powiecie gnieźnieńskim jest 56 obiektów sakralnych. Wyróżniają się także powiaty gostyński, koniński, kościański, krotoszyński i złotowski. W większości świątynie są dziełem dobrych architektów i stanowią dominantę przestrzenną wsi i miast. Na szczególną uwagę zasługują drewniane i szkieletowe kościoły, a wśród nich najcenniejszy w Tarnowie Pałuckim. Obiekty sakralne regionu związane były z różnymi wyznaniem. Większość poewangelickich świątyń po 1945 r., po odejściu ludności niemieckiej z terenu Wielkopolski, zamieniona została na kościoły katolickie. Niewiele z nich pełni do dziś funkcję świątyń ewangelickich. Forma architektoniczna kościołów jest zróżnicowana. Wyróżniają się neogotycką formą kościoły dawnego zaboru rosyjskiego w opozycji do klasycystycznej architektury budynków rządowych. Nieliczne zachowane obiekty są związane z wyznawcami judaizmu. Najbardziej wartościowe formy prezentują dawna synagoga w stylu mauretańskim w Ostrowie Wielkopolskim (jeden z nielicznych obiektów tego typu w Polsce), synagoga w Kolinie z zachowanym wystrojem wnętrza, dawna synagoga w Lesznie oraz w Buku. Pozostałe synagogi prezentują skromniejsze formy, część z nich została przebudowana bądź są nieużytkowane. Wyznanie prawosławne reprezentuje jedyna cerkiew w Kaliszu. Najliczniejszą grupę wśród cmentarzy stanowią ewangelickie (powiaty czarnkowsko-trzcianecki, koniński, pilski i złotowski). A dalej kirkuty żydowskie – w Orli koło Koźmina oraz w Kaliszu zachowało się stosunkowo dużo macew. Większość cmentarzy ewangelickich i żydowskich zawiera nieliczne pozostałości pomników oraz płyt nagrobnych. Bywa, że jest to teren, gdzie jedyną informacją o przeszłości tego miejsca jest starodrzew porośnięty bluszczem oraz tablica informacyjna.

Charakterystyczną cechą dla województwa są zespoły pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe. Najwięcej rezydencji o różnej formie usytuowana jest w powiatach gnieźnieńskim, gostyńskim, kościańskim oraz poznańskim. Duże ich nasycenie występuje również w powiatach

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Chodzieski	3	17	0	2	0	7	10	1	3	41	2	19	1	106
Czarnkowsko-trzcianecki	2	29	1	8	0	14	24	12	14	23	15	42	2	186
Gnieźnieński	15	56	0	46	1	35	48	20	26	78	23	14	16	378
Gostyński	7	40	0	10	1	40	47	85	4	27	5	8	14	288
Grodziski	4	29	1	10	0	20	25	63	3	35	4	3	12	209
Jarociński	2	35	0	9	0	24	21	27	4	26	3	9	14	174
Kalisz	2	18	2	26	0	2	5	1	0	53	4	7	4	124
Kaliski	4	35	0	7	0	22	20	16	5	8	1	6	7	131
Kępiński	2	30	0	11	0	13	13	7	0	9	1	4	5	95
Kolski	5	39	0	8	4	29	29	16	4	16	7	6	8	171
Konin	1	6	0	1	1	2	3	0	0	27	5	5	4	55
Koniński	6	51	0	2	0	32	37	16	1	20	3	27	14	209
Kościański	6	46	1	20	0	35	51	91	5	117	26	10	15	423
Krotoszyński	7	34	0	9	1	20	11	7	2	47	4	5	6	153
Leszno	2	10	2	26	0	2	8	1	12	108	7	5	9	192
Leszczyński	7	32	0	5	2	40	45	58	1	50	22	8	14	284
Międzychodzki	1	18	0	8	1	24	23	73	3	36	5	9	5	206
Nowotomyski	4	34	2	7	0	20	25	53	7	18	4	5	8	187
Obornicki	5	22	0	13	0	22	35	10	2	20	6	5	3	143
Ostrowski	3	31	0	16	0	20	21	7	0	22	6	5	4	135
Ostrzeszowski	1	29	0	2	1	5	7	5	0	3	2	11	5	71
Piłski	2	36	1	14	0	23	35	11	3	11	14	39	7	196
Pleszewski	2	30	0	6	1	22	22	14	0	5	2	2	5	111
Poznań	12	54	24	126	1	11	32	7	20	304	26	17	21	655
Poznański	12	74	0	29	2	67	98	71	28	104	26	8	17	536
Rawicki	8	32	1	14	0	31	43	83	28	58	10	12	18	338
Słupecki	2	32	0	0	0	17	27	16	0	13	1	9	4	121
Szamotulski	5	29	0	6	2	35	50	43	4	15	5	4	8	206
Średzki	1	23	0	1	0	31	49	6	1	20	5	6	4	147
Śremski	2	28	0	14	0	30	39	38	3	14	3	5	6	182
Turecki	2	19	2	2	1	13	15	13	1	50	4	8	1	131
Wągrowiecki	2	36	1	12	2	37	45	8	1	12	1	19	9	185
Wolsztyński	3	27	0	8	0	14	23	27	9	31	9	3	6	160
Wrzesiński	3	33	1	7	1	24	35	11	1	16	2	7	4	145
Złotowski	5	46	0	6	0	7	18	1	2	15	4	33	1	138
Województwo	150	1140	39	491	22	790	1039	918	197	1452	267	385	281	7171
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	13,94%	8,84%	3,53%	10,43%	5,43%	16,30%	13,95%	17,22%	8,43%	7,40%	10,76%	8,02%	7,34%	10,12%

rawickim, szamotulskim, średzkim i śremskim. Najmniej wpisanych do rejestru zabytków takich obiektów spotyka się w powiatach chodzieskim (7), złotowskim (7) i pilskim (5). Obszar ten przez długi czas znajdował się poza granicami regionu i jako peryferyjny charakteryzował się słabymi warunkami glebowymi. Niewiele tego typu obiektów znajduje się również w powiecie ostrowskim (7), obszarze w znacznej mierze zalesionym i z rozległymi posiadłościami Radziwiłłów w Antoninie oraz Bagateli. Wśród najlepszych realizacji rezydencjonalnych należy wymienić Czarniejewo, Dłóż, Kórnik, Lewków, Pawłowice, Racot, Rogalin, Turew i Zakrzewo (pow. gnieźnieński). Prezentują one przeróżne style, a wielkość rezydencji odzwierciedla zamożność właściciela. Nie dla wszystkich obiektów czas okazał się łaskawy, część z nich uległa zniszczeniu, część powróciła do spadkobierców byłych właścicieli, a część pozostaje w opuszczeniu nieużytkowana, nawet gdy posiada użytkownika bądź właściciela. Pałacom i dworom towarzyszyły parki w zdecydowanej większości o formie krajobrazowej. Parki o formie komponowanej są nieliczne w regionie – to park francuski (w części) w Rogalinie, w Posadowie z ponad 200-letnimi cisami czy też barokowe założenie (w znacznej mierze zniszczone) w Łomnicy w powiecie nowotomyskim. Część parków i ogrodów powstałych w XVII i XVIII w. była przekształcana w formę krajobrazową w XIX i XX w. Zdecydowana większość to parki nieduże, od kilku do kilkunastu hektarów, które stanowiły oprawę wiejskich siedzib ziemiańskich. Największym parkiem w województwie jest park w Gołuchowie o powierzchni 162 ha wraz z częścią leśną. Ponad 50,0 ha zajmuje krajobrazowy park w Wąsowie (gm. Kuślin, pow. nowotomyski), stanowiący oprawę barokowego pałacu Sczanieckich oraz neogotyckiego zamku Hardtów. Obok usytuowano zespół imponujących zabudowań folwarcznych zbudowanych z cegły i z kamienia oraz kolonię mieszkalną dla robotników folwarcznych. Bezcenną wartość prezentują parki miasta Poznania oraz zieleń tzw. Ringu. Zdecydowana większość zabudowań folwarcznych powstała wraz z rozwojem gospodarstw, wprowadzeniem upraw przemysłowych ziemniaka, buraka cukrowego oraz nowych ras i metod hodowli. Zabudowa objęta ochroną powstała po połowie XIX w. (w przewadze w ostatniej ćwierci) oraz w pierwszych dziesięcioleciach XX w. Zastąpiła ona w dużej mierze często nietrwałą zabudowę drewnianą. Najwięcej imponujących zespołów usytuowanych jest w powiatach gostyńskim, kościańskim, poznańskim i rawickim. Liczną grupę obiektów chronionych stanowią obiekty mieszkalne, wśród których znajdują się kamienice mieszczańskie w Poznaniu (304), Lesznie (108), Kaliszu (53), jak i skromniejsze budynki w mniejszych miastach oraz na wsi. Tu znowu szczególne nasycenie notuje się w powiatach kościańskim (117), poznańskim (104) i gnieźnieńskim (78; zdecydowana większość tych obiektów znajduje się w Gnieźnie). Wśród obiektów publicznych przeważają budynki powstałe w okresie nowożytnym i usytuowane w miastach powiatowych. Powstawały one z dobrych materiałów i miały reprezentacyjną wartość. Są to budynki starostw, poczty oraz szkół różnego stopnia. Na terenie zaboru pruskiego budowane były według wzorów typowych, z lokalnymi modyfikacjami. Najbardziej reprezentacyjne obiekty znajdują się w Poznaniu (budynki Ringu, Muzeum Narodowego oraz Biblioteki Raczyńskich). Na uwagę zasługują także ratusze, z czego najpiękniejsze – o wartości krajobrazowej – to renesansowy ratusz w Poznaniu (architekt: Jan Baptysta Quadro) oraz barokowy w Lesznie projektu Dominika Merliniego (?).

Nieliczne na terenie województwa są zamki oraz budowle obronne. Często zachowały się one w ruinie; zamki kazimierzowskie zostały zniszczone w okresie potopu szwedzkiego oraz w latach późniejszych. Pozostały po nich ruiny np. w Kole oraz Gołańczy. Ciekawostką regionu są ruiny zamku Opalińskich w Radlinie w powiecie jarocińskim. W formie reliktywnej zachował się Zamek Królewski w Poznaniu (część piwnic). Oryginalną jego częścią jest XVIII-wieczne skrzydło Raczyńskiego, a pozostała część jest nową kreacją z początku XXI w. Wartości ponadregionalne prezentuje zamek Czartoryskich w Gołuchowie (obecnie oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu); neorenesansowy zamek Leszczyńskich z 1560 r. rozbudowany na początku XVII w. oraz w XIX w. przez Izabelę Czartoryską, kiedy nadano mu renesansową formę w stylu zamków francuskich (według szkiców Eugène Violett-le-Duca, projektu Zygmunta Gorgolewskiego i Maurycego Ouradou), zachował wystrój wnętrza z XVII w. oraz detale architektoniczne sprowadzone z Francji lub Włoch. W Muzeum znajduje się m.in. zbiór waz gołuchowskich. Należy wspomnieć także o zamku Sułkowskich w Rydzynie powiązany w barokowym układzie z miastem (projekt: Karol Maria Frantz) – najnowszy Pomnik Historii w Wielkopolsce. Niepowtarzalny w skali regionu (i nie tylko) jest zespół zamkowy w Poznaniu z neoromańskim zamkiem cesarskim – realizacją z początku XX w. Przykładem nowożytnych układów obronnych są umocnienia Cytadeli poznańskiej oraz w Rawiczu, Zbąszyniu i Lesznie, miastach prywatnych, gdzie zachowały się częściowo umocnienia ziemne typu staroholenderskiego.

Prawie 10% zasobu krajowego stanowią obiekty przemysłowe. Są to wiatraki, gorzelnie, rzeźnie, cukrownie, gazownie węglowe (typowe dla ziem zaboru pruskiego), obiekty hydrotechniczne związane ze stopniami wodnymi. Śluzy i inne obiekty związane z żeglugą na Noteci usytuowane są w powiatach chodzieskim, czarnkowsko-trzcianieckim oraz pilskim. Wiatraki, głównie koźlaki, rozproszone są na całym obszarze, ze szczególnym zagęszczeniem w powiatach kościańskim i leszczyńskim. Największy zespół gazowni, powstały w połowie XIX w., usytuowany jest w Poznaniu, w zakolu Warty. Na jego terenie zachowało się większość budynków z czerwonej cegły z historyzującym detalem. Nie istnieją charakterystyczne zbiorniki oraz piecownia. Obok gazowni zbudowana została hala filtrów. W Śmiglu zachowała się mała gazownia z piecami retortowymi. W Poznaniu zachował się także kompleks miejskiej rzeźni o jednolitym wystroju architektonicznym. Wśród obiektów przemysłowych na uwagę zasługują zespół browaru w Bojanowie, w którym ostatnio przywrócono wytwarzanie lokalnego piwa, oraz browary w Grodzisku Wielkopolskim, produkujące niegdyś słynne nie tylko w Wielkopolsce – piwo grodzkie. Nieopodal Poznania, w Luboniu usytuowane są zakłady chemiczne Luvena S.A. produkujące od XIX w. nawozy. Zbudowano w tym miejscu unikalny zespół budynków przemysłowych według projektu niemieckiego architekta Hansa Poelziga. Mimo przekształceń związanych z procesem produkcyjnym, zachował on formę z okresu powstania. Obiekty przemysłowe uzupełniają wodociągowe wieże ciśnień. Najbardziej okazałe, zbudowane z czerwonej cegły, o historyzujących, neoromańskich, neogotyckich formach stanowią nadal dominantę w przestrzeni miast. Wiele z nich pełni obecnie inną funkcję niż pierwotna. Na przykład wieża ciśnień w Kościanie stała się ośrodkiem rekreacyjnym oraz obserwatorium astronomicznym dla społeczności lokalnej. Imponują swym wyglądem wieże ciśnień w Ostrzeszowie, Śremie, Środzie Wielkopolskiej i Wronkach. Liczną grupę stanowią także kolejowe wieże ciśnień.

Największą grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowią obiekty powstałe w XIX w., co stanowi ponad połowę całego zasobu województwa (3747 obiektów; 12,16% zasobu krajowego). Drugą grupę obiektów tworzą powstałe w XVI–XVIII w. (1470; 8,84%). Trzecią grupą są budowle powstałe w różnych okresach XX w. (1298; 9,31%). Najmniej liczne są najstarsze zabytki, ale są one najcenniejsze dla historii regionu i Polski – to budowle powstałe do połowy XIII w. (32 z 450 w kraju; 7,11% zasobu krajowego) oraz w przedziale chronologicznym od połowy XIII do XV w. jest (178; 4,51% w skali kraju). Dla 296 obiektów (7,35%; 4025 obiektów niezadatowanych w całej Polsce) brakuje danych o ich powstaniu. Bywa też niejednokrotnie, że datowanie wskazane w decyzjach o wpisie jest błędne, co ustalono w wyniku nowych badań i informacje te należy poddać korekcie.

Najstarsze obiekty występują w powiatach i ośrodkach związanych nie tylko z początkami kształtowania się regionu, ale także z początkami powstawania samej Polski jako państwa. Usytuowane są one w centralnej części województwa, ze szczególnym wskazaniem Poznania, który prawie od początku był jego najważniejszym ośrodkiem. Drugim miastem województwa jest Kalisz, znany pierwotnie jako Calisia (jedna z najstarszych miejscowości w Polsce). Na jego terenie najstarszymi obiektami jest katedra pw. św. Mikołaja z relikwiami gotyckich murów oraz klasztor Franciszkanów. Na terenie powiatu gnieźnieńskiego mieszczą się palatium na Ostrowie Lednickim (Pomnik Historii) oraz katedra (Pomnik Historii) i kościoły w Gnieźnie. Pozostałe najstarsze obiekty znajdują się w miastach królewskich oraz możnowładców w Gostyniu, Kole, Koninie, Kościanie, Ostrzeszowie, Szamotułach i Wągrowcu. Są to pozostałości po klasztorach Franciszkańskich, Cysterskich (Łekno, Wągrowiec) i Benedyktyńskich (Lubiń) oraz budowlach obronnych – zamkach kazimierzowskich (Koło, Ostrzeszów). Zabytki z XIII–XV w. w zdecydowanej przewadze to obiekty sakralne – gotyckie i późnogotyckie kościoły. Ich występowanie pokrywa się z rdzeniem regionu – Poznaniem i powiatem poznańskim, Kościanem i powiatem kościańskim, miastem Kaliszem oraz powiatem kaliskim. Obszar ten uzupełnia powiat szamotulski, będący w wiekach średnich własnością bogatego rodu Nałęczów i Górków. Nie istnieją najstarsze obiekty powstałe do XV w. na terenach powiatów chodzieskiego, czarnkowsko-trzcianeckiego (północne peryferie regionu) oraz na południowym skrawku województwa, w powiecie kępińskim. Podobnie ma się rzecz z powiatami nowotomyskim (1 obiekt), wolsztyńskim (1) i złotowskim (1). Stosunkowo najrówniej na terenie województwa rozkłada się liczebność obiektów powstałych w XVI–XVIII w. Okres ten związany jest z lokacjami nowych, prywatnych miast bądź z lokacjami nowych centrów obok miast średniowiecznych, w czasie reformacji i kontrreformacji, kolejnymi etapami kolonizacji ołędzkiej oraz rozwojem tkactwa i sukiennictwa. Wówczas bardzo pręźnie rozwijało się także Leszno, własność rodu Leszczyńskich, które zawdzięcza swój rozwój braciom czeskim oraz innym innowiercom. Miasto gruntownie zniszczone przez potop szwedzki podźwignęło się z ruin dzięki donacjom Rafała Leszczyńskiego. Leszno to miasto związane z królem Polski – Stanisławem Leszczyńskim. Wówczas także powstało miasto Rawicz, własność Przyjemskich, bardzo silny ośrodek sukiennictwa. W XIX w. nastąpił rozwój stosunków kapitalistycznych i przemysłu, zwłaszcza związanego z produkcją rolną. Poza terenami miejskimi powstawała nowa zabudowa folwarków, przebudowywane bądź budowane były nowe dwory i pałace. Powstawały także

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII–XV w.	XVI–XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Chodzieski	0	0	41	49	11	2	103
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0	46	85	48	5	184
Gnieźnieński	3	8	58	223	55	16	363
Gostyński	3	6	72	150	35	15	281
Grodziski	0	2	48	132	19	4	205
Jarociński	0	2	40	112	16	2	172
Kalisz	1	6	19	51	44	1	122
Kaliski	2	5	34	62	21	3	127
Kępiński	0	0	20	52	14	7	93
Kolski	1	6	35	100	20	4	166
Konin	1	3	10	34	3	3	54
Koniński	2	4	37	131	23	6	203
Kościański	4	10	57	255	48	43	417
Krotoszyński	0	4	61	58	14	9	146
Leszno	0	1	65	68	51	5	190
Leszczyński	0	6	89	136	33	13	277
Międzychodzki	0	2	30	135	33	5	205
Nowotomyski	0	1	47	106	23	6	183
Obornicki	0	2	29	74	29	4	138
Ostrowski	0	3	29	61	35	4	132
Ostrzeszowski	1	2	22	25	14	6	70
Piłski	0	2	25	120	45	2	194
Pleszewski	1	3	29	65	9	2	109
Poznań	8	48	88	212	276	11	643
Poznański	1	11	88	247	154	23	524
Rawicki	0	1	75	204	33	17	330
Słupecki	1	3	24	72	14	5	119
Szamotulski	1	10	43	119	25	3	201
Średzki	0	5	27	86	19	9	146
Śremski	0	5	52	73	35	15	180
Turecki	0	3	11	103	9	3	129
Wągrowiecki	1	7	27	107	21	20	183
Wolsztyński	0	1	40	92	21	3	157
Wrzesiński	0	6	20	79	29	8	142
Złotowski	1	0	32	69	19	12	133
Województwo	32	178	1470	3747	1298	296	7021
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	7,11%	4,51%	8,84%	12,16%	9,31%	7,35%	10,06%

mleczarnie, gorzelnie, cukrownie oraz młyny parowe. Pod koniec XIX w. w miastach powiatowych wznoszono budynki użyteczności publicznej, jak starostwa, poczty, szkoły, budynki sądów. Nastąpił także rozwój kolejnictwa, budowano reprezentacyjne dworce (kilkanaście z nich jest wpisanych do rejestru zabytków), np. dworzec w Skalmierzycach, zespół dworca w Jarocieniu, Wronkach, Pile i imponujący zespół stacji towarowej w Gnieźnie. Obok budynków dworcowych powstawały wieże ciśnień, parowozownie oraz domy mieszkalne. Unikatowym obiektem w skali kraju, nie tylko regionu, aczkolwiek w złym stanie technicznym, jest parowozownia okrągła w Pile. W 2. połowie XIX i na początku XX w. wznoszono liczne murowane neogotyckie, neoromańskie czy neoklasyczne kościoły zarówno katolickie, jak i ewangelickie. W XX w. budowano obiekty mieszkalne, których najwięcej znajduje się w Poznaniu i na terenie powiatu poznańskiego, a także w miastach powiatowych. Rozwój stolicy regionu spowodowany był rozbraniem umocnień pruskich i uwolnieniem miasta z ograniczeń bycia twierdzą.

Wśród obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa dominują murowane – ceglane (4864 w województwie; 10,15% całego zasobu krajowego). W wielu miejscach regionu dominują w krajobrazie budowle różnego typu o ceglanych, nietynkowanych fasadach. Rozwój cegielni w XIX w. na obszarze byłego zaboru pruskiego spowodował, że wypalana cegła, o różnej formie, także ozdobnych kształtek, stała się dominującym materiałem. W budownictwie mieszkalnym, przemysłowym oraz gospodarczym łączono ją często z elementami piaskowca, co nadawało efektowny wygląd budynkom (np. pałace w Kobylnikach i Wąsowie). Ceglane budynki były również tynkowane. Wśród murowanych obiektów nieliczne zbudowano z kamienia. Są to kamienne kościoły usytuowane na szlaku romańskim: kościół w Gieczu z XI w., rotunda św. Piotra w Łeknie z X–XI w., kościół w Starym Mieście pod Koninem z XIII w., kościół św. Leonarda w Lubiniu (część Pomnika Historii) i kościół Narodzenia NMP z XII w. w Kottowie. Kamień pojawia się także w budynkach spichlerzy, rzadziej budynkach mieszkalnych. Często bywa łączony z cegłą bądź drewnem. Poza średniowieczem najczęściej w regionie używany jest w partiach podmurówek i piwnic obiektów. Obok konstrukcji murowanych znaczącymi obiektami są drewniane. Drewno było obecne w budownictwie od czasów najdawniejszych. Jako materiał stosunkowo nietrwały narażone było na dość szybką degradację i wymagało częstszej wymiany. Wśród budowli drewnianych wyróżnić należy grupę obiektów powstałych wyłącznie z drewna. Zachowane zabytki zbudowano w konstrukcji zrębowej, zwanej także wieńcową. Jej uzupełnieniem przy rozbudowie była konstrukcja słupowo-ramowa. Na terenie regionu znajduje się 417 takich obiektów, co stanowi 7,94% zasobu krajowego. Odmianą drewnianego budownictwa jest konstrukcja szkieletowa, zwana też ryglową. Zasób 223 obiektów w regionie to 21,42% takich budynków w skali kraju, co stanowi 1/5. Wypełnienia konstrukcji szkieletowej w przewadze są ceglane (taka konstrukcja nazywana jest w regionie murem pruskim). W województwie znajduje się kilkadziesiąt kościołów o zdwojonej konstrukcji ścian, gdzie konstrukcję zrębową wzmacniano na zewnątrz ryglową. Dwa obiekty (w Herburtowie oraz w Nowych Dworach) zachowały te dwie konstrukcje odkryte, a ściana ryglowa pozostała bez wypełnienia. W budynkach mieszkalnych i gospodarczych wypełnienie często stanowiła glina. Na zasób drewnianego budownictwa składają się w przeważającej mierze kościoły, zarówno wyłącznie drewniane, jak i wznoszone w konstrukcji szkieletowej. Ta druga grupa dominuje na północy oraz w południowo-zachodniej

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	cegłane	kamienne							
Chodzieski	4	22	46	0	0	0	0	0	0	2	74
Czarnkowsko- -trzcianecki	10	8	83	0	0	1	0	0	0	16	118
Gnieźnieński	25	2	269	0	1	0	0	0	2	2	301
Gostyński	11	14	198	2	0	0	0	0	0	1	226
Grodziski	11	22	143	0	0	0	0	0	1	0	177
Jarociński	13	2	126	0	0	0	0	0	0	1	142
Kalisz	3	0	106	1	0	0	0	0	0	0	110
Kaliski	18	0	79	1	0	0	3	0	0	0	101
Kępiński	16	0	59	0	0	0	0	0	0	1	76
Kolski	24	0	103	1	0	0	0	0	0	3	131
Konin	0	0	44	1	0	0	0	0	1	0	46
Koniński	14	1	121	1	0	1	0	0	0	1	139
Kościański	18	4	332	0	0	0	0	0	1	1	356
Krotoszyński	12	5	111	0	0	0	0	0	0	2	130
Leszno	3	1	169	0	1	0	0	0	1	2	177
Leszczyński	19	9	196	0	0	0	0	0	0	0	224
Międzychodzki	3	15	155	0	0	0	0	0	0	0	173
Nowotomyski	14	5	130	2	0	0	0	0	2	0	153
Obornicki	6	4	85	0	0	1	0	0	2	0	98
Ostrowski	17	4	84	0	0	0	0	0	0	1	106
Ostrzeszowski	10	1	41	0	0	0	0	0	0	0	52
Piński	2	5	110	2	0	0	0	0	0	1	120
Pleszewski	13	2	70	0	0	0	0	0	0	0	85
Poznań	4	4	574	0	0	0	0	1	4	7	594
Poznański	29	24	363	0	0	1	0	0	0	1	418
Rawicki	16	25	227	0	1	0	0	0	1	5	275
Słupecki	16	0	67	0	0	0	0	0	0	0	83
Szamotulski	2	3	142	0	0	0	0	0	0	0	147
Średzki	10	5	75	0	0	0	0	0	0	1	91
Śremski	6	1	129	0	0	0	0	0	0	0	136
Turecki	8	1	95	0	2	0	0	0	0	0	106
Wągrowiecki	8	3	106	0	0	0	0	1	0	1	119
Wolsztyński	35	6	86	0	0	0	0	0	0	4	131
Wrzesiński	11	2	87	0	0	0	0	0	0	0	100
Złotowski	6	23	53	0	0	0	0	0	0	0	82
Województwo	417	223	4864	11	5	4	3	2	15	53	5597
Polska (całość zasobu rejestrz zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	7,94%	21,42%	10,15%	0,61%	2,70%	36,36%	60,00%	0,66%	8,33%	6,23%	9,72%

części regionu. Zachowało się kilkadziesiąt chałup oraz wiatraków. Chałupy drewniane dominowały niegdyś we wschodniej Wielkopolsce oraz w osadnictwie olęderskim na Równinie Nowotomyskiej (zanikający element krajobrazu). Wiatraki, w przewadze koźlaki, były dominującym elementem krajobrazu wielkopolskiego. Najwięcej zachowało się ich w powiatach leszczyńskim i kościańskim. Reprezentatywna część drewnianych obiektów przeniesiona została do wielkopolskich skansenów. Unikatowy nie tylko w skali regionu, ale także kraju jest zespół stodół z końca XIX w. o konstrukcji ryglowej w Dubinie w powiecie rawickim.

Na terenie województwa znajdują się nieliczne obiekty z glinobitki. Materiał ten bywa również ukryty pod tynkiem bądź stanowi wypełnienie konstrukcji ryglowych. Z tego w przeszłości popularnego materiału zbudowany jest m.in. dwór w Niemieczkowie (pow. obornicki) i dom w zagrodzie olęderskiej w Gębiczynie (gm. Czarnków).

Specyficznym materiałem jest ruda darniowa, materiał lokalnie wydobywany na polach. W województwie wielkopolskim do rejestru zabytków wpisana jest tylko 1 zagroda w miejscowości Zajączki w gminie Brzeziny w powiecie kaliskim. Pozostały 3 obiekty, w tym z jednego tylko fundamenty, co stanowi 60% zasobu krajowego takich obiektów. Budynki z tego unikatowego materiału spotykane są także na terenie tzw. Puszczy Pyzdrowskiej, obszaru objętego w przeszłości kolonizacją olęderską. Żaden z tych obiektów nie został jednakże objęty ochroną prawną w postaci wpisu do rejestru zabytków.

W regionie usytuowanych jest zaledwie 5 obiektów ziemnych (2,70% zasobu krajowego). Najważniejszym zabytkiem tego typu jest wyspa Ostrów Lednicki w Lednogórze w powiecie gnieźnieńskim z zachowanymi ruinami palatium. Pozostałe obiekty to umocnienia obronne w miastach nowożytnych: w Lesznie oraz w Rawiczu – pozostałości ziemnych umocnień obronnych typu staroholenderskiego. Częściowo splantowane w XIX oraz na początku XX w., a zachowane fragmenty obecnie porośnięte drzewami i krzewami. Noszą one nazwę plant albo wałów. W Brudzewie (dawnym mieście do 1870 r.), w powiecie tureckim zachowały się pozostałości założenia obronnego z XVII w. typu *palazzo in fortezza*. Podobnie jak i w Zbąszyniu. W Wyszynie w gminie Władysławów obok wieży mieszkalnej zachowały się fosa oraz obwarowania ziemne z początku XVI w.

Beton jako materiał budowlany jest reprezentowany tylko w 2 obiektach w regionie. Zapewne jest częścią jako współbudulec w wielu innych obiektach. Samodzielnie występuje w budynku dawnego domu towarowego popularnie zwanego Okrągłakiem w Poznaniu. Jest to budynek z 1954 r., w formie walca z pustym rdzeniem, będącym przestrzenią centralnej klatki schodowej. Budynek ma 10 kondygnacji, w tym parter i wieńczące piętro z tarasem widokowym i ażurową attyką-balustradą. Jest to pierwszy w Poznaniu budynek z prefabrykatów żelbetowych. Elewacja budynku składa się z modułów – ram żelbetowych w formie smukłych prostokątów – tworzących charakterystyczny dla budynków Marka Leykama motyw „żyletek”. Beton został wykorzystany także w konstrukcjach umocnień obronnych zbudowanych przed 1939 r. na odcinku Wągrowiec – Gołańcz. Betonowe schrony bojowe piechoty są znakomitym przykładem kunsztu polskiej sztuki inżynierskiej w wojskowym budownictwie obronnym tamtego okresu oraz zabytkiem techniki. W regionie znajduje się 15 obiektów wykonanych z metalu – stali (8,33% zasobu krajowego). Są to przykłady zabytków infrastruktury kolejnictwa (Gniezno),

drogownictwa (most św. Rocha w Poznaniu z lat 1911–1913 i kratownicowy most w Stobnicy z lat 1909–1910 nad rzeką Wartą na granicy powiatów obornickiego i szamotulskiego).

Specyficzną cechą województwa wielkopolskiego, wyjątkową w kraju, są nasadzenia łąk polne, które wprowadził w swoich majątkach generał Dezydery Chłapowski w pierwszej ćwierci XIX w. Krajobraz komponowany w ten sposób rozciąga się na obszarze wokół Turwi, Kopaszewa w powiecie kościańskim, na powierzchni ok. 10 tys. ha. Sadzone pasowo drzewa i krzewy pełnią ważną rolę nie tylko w gospodarce rolnej i ekosystemie przyrodniczym, ale są też dziedzictwem o 200-letniej tradycji, które bezwzględnie należy chronić.

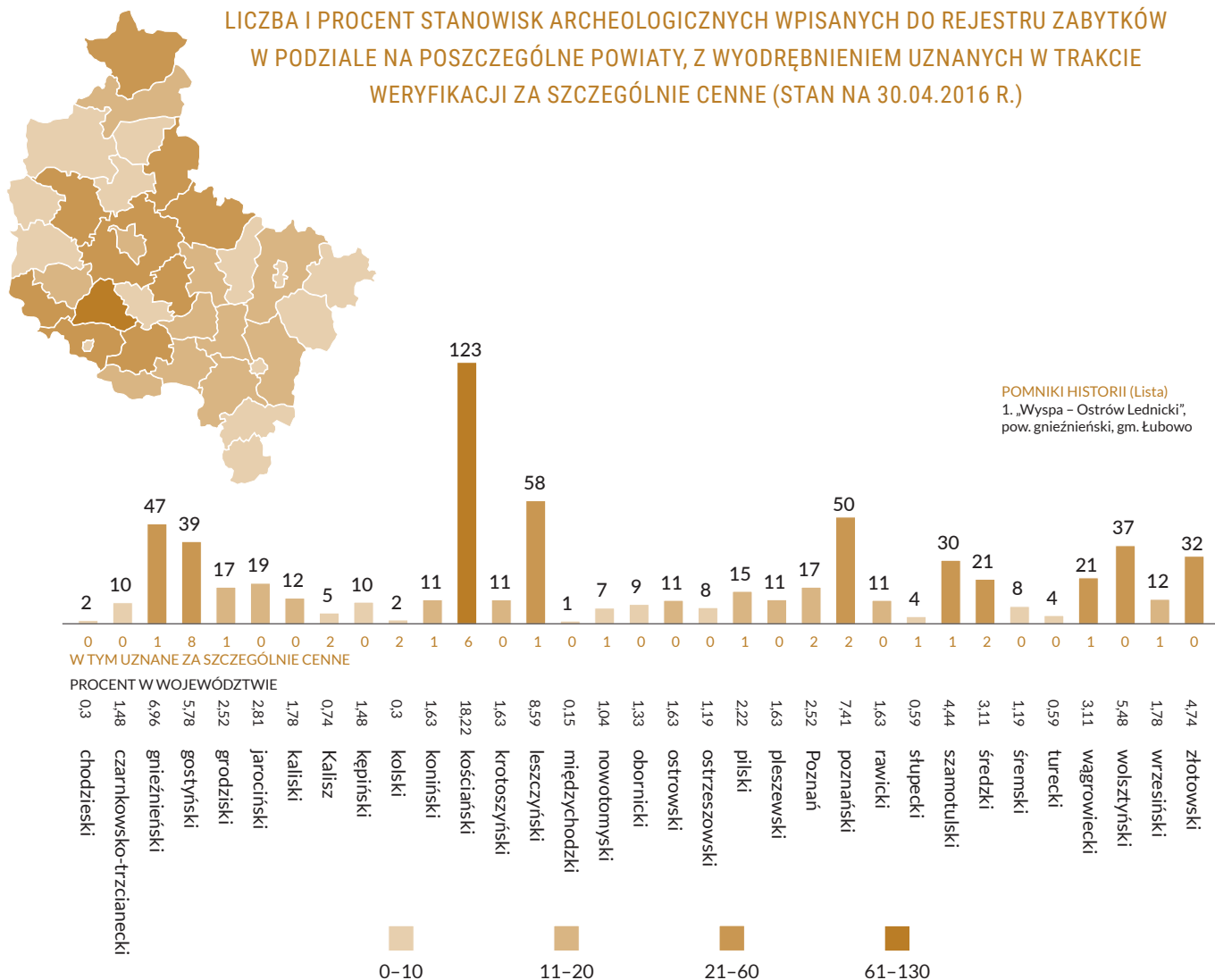
3.

PREZENTACJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Na obszarze Polski znajduje się ogółem 7710 zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru C, z czego w województwie wielkopolskim wpisanych zostało do rejestru 675 stanowisk archeologicznych, tj. ok. 8,8% zabytków w skali kraju (stan na 31 grudnia 2012 r.). Z badań weryfikacyjnych wyłączone 9 stanowisk rejestrowych. Tym samym weryfikacją terenową na obszarze województwa objęto 666 stanowisk rejestrowych (8,6% w skali kraju). Najwięcej obiektów archeologicznych zweryfikowano w powiecie kościańskim (123 obiekty; 18,47% zasobu województwa), następnie leszczyńskim (58; ok. 8,71%), a także poznańskim (50; 7,51%), gnieźnieńskim (48; 7,21%), gostyńskim (39; 5,86%) i wolsztyńskim (37; 5,48%). Po 30 obiektów wpisano do rejestru zabytków w powiatach szamotulskim i złotowskim, a w wągrowieckim – 21 stanowisk. Najmniej stanowisk rejestrowych odnotowano w powiatach zajmujących wschodnie obrzeże województwa – słupeckim (3), kolskim (2), tureckim (1), a także w północnej części – w powiecie chodzieskim (2) oraz w zachodniej części województwa – w powiecie międzychodzkiem (1). W pozostałych powiatach znajduje się od kilku do kilkunastu obiektów rejestrowych. Za szczególnie cenne uznano w województwie wielkopolskim 34 obiekty rejestrowe, w tym z powiatów gostyńskiego (8), kościańskiego (6), z miast Poznania i Kalisza oraz z powiatów poznańskiego, kolskiego, szamotulskiego (po 2), grodzkiego, gnieźnieńskiego, konińskiego, leszczyńskiego, nowotomyskiego, pilskiego, słupeckiego, szamotulskiego, wągrowieckiego i wrzesińskiego (po 1).

W grupie najcenniejszych zabytków znalazło się 21 grodzisk. Z tego 18 obiektów o metryce wczesnośredniowiecznej, będących świadectwem historii Wielkopolski w dobie przedpiastowskiej i wczesnopiastowskiej; powiaty gostyński (Daleszyn, st. 1; Daleszyn, st. 2; Gostyń, st. 33; Godurowo, st. 1; Karzec, st. 1; Niepart, st. 1); kościański (Turew, st. 31; Sierniki, st. 2; Czerwona Wieś, st. 2); poznański (Trzek, st. 1; Kórnik, st. 2); grodzki (Prochy, st. 4); słupecki (Łąd, st. 1); leszczyński (Łoniewo, st. 1); wrzesiński (Grzybowo, st. 1); średzki (Giecz, st. 4); nowotomyski (Stara Jabłonka, st. 1 – na grodzisku „łużyckim”); Kalisz miasto

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYDRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

(Kalisz-Zawodzie, st. 1); 2 gródki rycerskie (tzw. stożkowate) o metryce średniowiecznej – Pępowo, st. 1; Krobia, st. 1 – w powiecie gostyński; oraz 1 grodzisko ludności kultury łużyckiej – Chruścin 1 – w powiecie kolski. Większość to obiekty o zachowanej własnej formie krajobrazowej, o dużych walorach turystyczno-krajobrazowych. Do grupy najcenniejszych należy również średniowieczny kompleks osadniczy w Poznaniu, z osadą, cmentarzyskiem i osadnictwem polokacyjnym (Poznań, st. 57) oraz relikty fortyfikacji miejskiej (Poznań, st. 213). Do unikatowych w skali Europy ze względu na drewniane konstrukcje obronne z początków epoki brązu należy osada obronna w Bruszczewie, st. 5 (pow. kościański). Do zbioru szczególnie cennych zaliczono również nieocenione pod względem naukowo-poznawczym 4 wielokulturowe zespoły osadnicze, o szerokim spektrum czasowym od epoki kamienia po okres średniowieczny – w powiatach kościańskim (Łuszkowo, st. 56; Racot, st. 18); szamotulskim (Mutowo, st. 3, 4, 5, 6) i konińskim (Szczepidło, st. 17). Wśród zabytkowych zespołów urbanistycznych wyróżniono 2 założenia: urbanistyczne miasta Kalisza, na którego terenie zareje-

strowano liczne zabytki archeologiczne o dużej wartości historycznej i naukowo-badawczej oraz układ urbanistyczny w Przedeczu (pow. kolski) z relikdami zamku na terenie średnio-wiecznego grodziska. Niewątpliwie do unikatowych można zaliczyć obozowisko paleolitycznej ludności kultury hamburskiej w Mirkowicach, st. 33 (pow. wągrowiecki) oraz pozostałości neolitycznych drewnianych konstrukcji przepławowych na stanowisku Żuławka, st. 1 (pow. pilski). Za szczególnie cenne uznano relikty zabudowy (ruiny zamku) na stanowisku Ostrów Lednicki (pow. gnieźnieński). Obiekt ten stanowi integralną część zabytku Wyspa Ostrów Lednicki (datowanego na koniec IX – początek XIV w.), uznanego za Pomnik Historii. Wyspa Ostrów Lednicki jest miejscem unikatowym ze względu na wyjątkowe wartości historyczne, architektoniczne, materialne i niematerialne. To relikty najstarszej chrześcijańskiej architektury Polan, prawdopodobne miejsce przyjęcia chrztu przez Mieszka I, a także siedziba pierwszych Piastów i centrum osadnicze wczesnopiastowskiej Polski.

Dobre warunki glebowe i hydrograficzne sprawiły, że na przestrzeni dziejów obszar dzisiejszego województwa wielkopolskiego cechowało intensywne osadnictwo. Nie rozwijało się ono jednolicie, o czym świadczy rozmieszczenie stanowisk rejestrowych. Największe ich zagęszczenie występuje w dolinach rzecznych. Dużym nasyceniem osadnictwa charakteryzuje się nadwarciański, środkowy obszar województwa (powiaty gnieźnieński, poznański, szamotulski, średzki i wągrowiecki, z historycznymi miastami Poznaniem i Gniezmem). Dużą zasobnością dziedzictwa archeologicznego charakteryzuje się również południowo-zachodnia część województwa (w szczególności powiaty gostyński, kościański, leszczyński i wolsztyński, leżące w zasięgu Obry i jej dopływów). W południowo-wschodniej części województwa wyróżnia się skupisko osadnictwa nad Prosną (powiat kaliski z pradziejowym Kaliszem w centrum). Występowaniem gęstej sieci osadniczej wyróżnia się również powiat złotowski na północnym krańcu województwa i powiat pilski leżący w zasięgu Noteci i jej dopływów. Niewielką natomiast liczbę obiektów zabytkowych zarejestrowano na środkowo-zachodnim obrzeżu województwa (powiaty międzychodzki i nowotomyski) oraz w południowo-wschodniej jego części (powiaty kolski, ostrzeszowski i turecki).

Najstarsze w województwie wielkopolskim wpisy do rejestru zabytków pochodzą z lat 30. XX w. (lata 1933–1935). Z 1930 r. pochodzi najstarsza decyzja o uznaniu za zabytek ruin zamku na Ostrowie Lednickim (pow. gnieźnieński). Najwięcej wpisów w województwie dokonano w latach 1967–1969 (87 wpisów; 13,06% w skali województwa) oraz 1971–1974 (159; 23,87%). Wyraźna tendencja zwykła miała także miejsce w latach 1992–1996 (wpisano 233 obiekty; 34,99% zasobu województwa).

Na terenie województwa wielkopolskiego największą liczbę obiektów objętych ochroną prawną stanowią grodziska (246 obiektów; 36,94% zasobu). Najwięcej takich stanowisk znajduje się w powiatach poznańskim i szamotulskim (po 20), gostyńskim (17) i gnieźnieńskim (16). Po 1 grodzisku wpisano do rejestru w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim, międzychodzki, ostrzeszowski i turecki. Konieczność aktualizacji kategorii funkcjonalnej zawartej w decyzji wskazano w przypadku 2 stanowisk: w powiecie wolsztyńskim – Gościeszyn 1 (rozszerzenie funkcji o osadę); w powiecie poznańskim – Pruszewiec (po badaniach sondażowych obiekt zaliczono do kategorii okop). Wśród zabytków rejestrowych o funkcji

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI
(STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja																								
	obronna			obrzędowa							osadnicza/mieszkalna											sepulkralna			
	grodzisko	fortyfikacje	fortalicja	depozyt	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	menhir	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	folwark	jaskinia	jurydyka	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac	relikty architektury	schronisko skalne	ślad osadniczy	zamek	inne	kurhanowy	megaksyton
Chodzieski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Czarnkowsko-trzcianecki	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gnieźnieński	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Gostyński	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4	12	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Grodziski	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jarociński	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kaliski	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Kalisz	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kępniński	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Kolski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Koniński	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kościąński	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	11	81	0	0	0	1	0	0	1	0	0
Krotoszyński	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Leszczyński	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	35	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Międzychodzki	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nowotomyski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Obornicki	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ostrowski	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ostrzeszowski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Piłski	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pleszewski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Poznań	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Poznański	20	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rawicki	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Słupецki	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Szamotulski	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Średzki	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śremski	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Turecki	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wągrowiecki	11	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wolsztyński	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wrzesiński	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Złotowski	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem w województwie	246	2	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	16	33	243	1	1	0	1	1	0	5	0	0
Procent w województwie	36,94%	0,3%				0,15%			0,15%		0,15%				2,4%	4,95%	36,49%	0,15%	0,15%		0,15%	0,15%		0,75%	
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	2															1									

Funkcja																									Razem			
sepulkralna															gospodarcza							Określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji		liczba	procent			
grób							cmentarzysko								infrastruktura	miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji	inne	kompleks osadniczy	kopiec	pole bitwy					skarb	wały	inne
płaski					inne	kurhanowe	megalityczne	płaskie																				
skrzynkowy w obstawie kamiennym i/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	jamowy	popielnicowy	inne				groby skrzynkowe	groby w obstawach kamiennych i/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	groby ciałopalne	groby szkieletowe	nieokreślone															
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,3%	
0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	1,5%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	2	0	1	0	0	0	0	1	47	7,21%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	39	5,86%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	2,55%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	2,85%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	1,8%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0,75%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	1,2%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,3%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	1,5%	
0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	123	18,47%	
0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	1,65%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	58	8,71%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,15%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1,05%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1,35%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	1,65%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1,05%	
0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	2,25%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	1,65%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	2,55%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	7,51%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	1,65%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0,45%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	4,5%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21	3,15%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	1,2%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,15%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21	3,15%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	37	5,56%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	1,8%	
0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	4,5%	
0	0	0	0	0	0	0	0	15	0	1	0	0	28	1	63	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	666		
								2,25%		0,15%			4,2%	0,15%	9,46%	0,15%		0,45%		0,15%					0,15%		100%	
														1												4		

obrzędowej znalazły się 2 obiekty (bez konieczności aktualizacji funkcji pierwotnej): Tarnowo Pałuckie w powiecie wągrowieckim – zespół klasztorny eremicki oraz Rosko w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim – miejsce kultu. Do stanowisk o funkcji osadniczo-mieszkalnej zaliczono 297 obiektów (44,59%), w tym 243 osady (36,49%), 33 obozowiska, 16 o funkcji zapisanej w decyzji jako miasto (2,4%) i pojedyncze zabytki w kategoriach funkcjonalnych: dwór, pałac, relikty architektury, ślad osadniczy i zamek. Najwięcej obiektów o funkcji osadniczo-mieszkalnej zlokalizowano w powiatach kościańskim (81 osad, 11 obozowisk), leszczyńskim (35 osad, 8 obozowisk), poznańskim (24 osady), gnieźnieńskim (23 osady) i wolsztyńskim (14 osad, 10 obozowisk). Aktualizacji (rozszerzeniu) funkcji (obecnie określane jako „osada” na „grodzisko i osada przygodowa”) na podstawie wyników badań wymaga wpis dotyczący stanowiska Czerwona Wieś 1 (pow. kościański). W zbiorze stanowisk rejestrowanych o funkcji sepulkralnej znaczącą liczbę stanowią w województwie cmentarzyska płaskie ciałopalne (28 obiektów; 4,2% w skali województwa). Najwięcej cmentarzysk usytuowanych jest w powiatach gostyńskim, leszczyńskim i szamotulskim (po 3). Cmentarzyska kurhanowe stanowią 2,25% zasobu województwa (15 stanowisk, w tym aż 7 w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim, a po 3 w pilskim i złotowskim). Pojedyncze groby kurhanowe występują w powiatach gostyńskim, kościańskim, leszczyńskim, pleszewskim i szamotulskim. Ponadto w rejestrze zabytków archeologicznych znajduje się 1 cmentarzysko szkieletowe, zlokalizowane w powiecie leszczyńskim, oraz 1 cmentarzysko z grobami skrzynkowymi, w powiecie pilskim. Wśród rejestrowanych zabytków sepulkralnych pod względem liczby dominują cmentarzyska nieokreślone, o nieznanym kształcie pochówków (63 obiekty; 9,46% całego zasobu). Najwięcej (13) usytuowanych jest w powiecie kościańskim. W grupie tej stwierdzono konieczność aktualizacji funkcji (zawężenie wpisu do „osada wielokulturowa”, na podstawie wyników badań) dotyczącej stanowiska Kalisz (Wydarte) 2. W zakresie funkcji gospodarczej wyróżniono 1 obiekt związany z infrastrukturą (st. Żuławka 1, pow. pilski – drewniane konstrukcje przeprowowe) oraz 3 osady produkcyjne – hutnicze: Imielno, st. 17; Wierzyce, st. 11 (pow. gnieźnieński); Osowo, st. 3 (pow. gostyński). Niezwykle cenny, wielofunkcyjny kompleks osadniczy o szerokim spektrum czasowym reprezentuje stanowisko Wyspa Ostrów Lednicki. Do funkcji określonej jako inna zaliczono otoczenie tej wyspy. Wyspa Ostrów Lednicki wraz z naturalnym otoczeniem tworzy niezwykle wartościowy kompleks architektoniczno-krajobrazowo-przyrodniczy.

W odniesieniu do datowania stanowisk, najstarsze jest obozowisko kultury hamburskiej późnego glaciału, z Mirkowic, st. 33 (gm. Mieścisko, pow. wągrowiecki). Te najmłodsze to nawarstwienia kulturowe miast, m.in. Mikstatu Ostrowa Wielkopolskiego i Rychtała. Mirkowice 33 to jedno z trzech obozowisk schyłkowo paleolitycznych na Niżu Europejskim z najlepiej zachowanymi osadami biogenicznymi. Okres przełomu plejstocenu i holocenu, czyli mezolit reprezentują 32 obiekty. Najczęściej zajmują one dogodne miejsca w pobliżu cieków wodnych, np. Kowalewko w powiecie obornickim. Obozowiska łącznie stanowią 4,95% całości zasobu. W neolicie, ok. 5 tys. p.n.e., na teren Wielkopolski przybyła ludność kultur cyklu wstęgowego. W następnych tysiącleciach w wyniku różnorodnych procesów kulturowych rejestrowane były osady ludności kultury pucharów lejkowatych, amfor kulistych

i cyklu sznurowego. Osady pierwszych rolników z chatami typu kujawskiego znane są z okolic Kościana, powiatów obornickiego i poznańskiego. Z okresu późnego neolitu chroniony jest kurhan kultury amfor kulistych z Młodaska w powiecie szamotulskim. Początki epoki brązu to m.in. osada obronna w Bruszczewie i nie wpisane do rejestru zabytków cmentarzysko kurhanowe w Łękach Małych, którego kopce, zwane Wielkopolskimi Piramidami, górują nad okolicą i należą do najcenniejszych zabytków Wielkopolski. Ze starszego okresu epoki brązu (1800–1500 p.n.e.) reprezentowanego przez krąg kultur mogiłowych, znane są kurhany z Bestwina koło Krotoszyna i Grabonogu koło Gostynia. Kolejne tysiąc lat to trwanie osadnictwa kultury łużyckiej poprzez epokę brązu, wczesny okres epoki żelaza, po okres lateński. Z tego okresu chronione są cmentarzyska kurhanowe z Sarcza i Stobna w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim, cmentarzyska płaskie ciepłotalne jamowe i popielnicowe z brukiem i bez oraz skrzynkowe, charakterystyczne w młodszych fazach kultury łużyckiej i pomorskiej. Z miejscem ponadregionalnego kultu solarne związane jest stanowisko w Rosku koło Wieleńca nad Notecią. Pozostałościami ośrodków władzy z przełomu V okresu epoki brązu – halsztatu C są relikty grodzisk typu biskupińskiego w Smuszewie koło Wągrowca, Cichowie koło Kościana, Obrzycku i Starej Jabłoncy/Królewcu koło Nowego Tomysła. Okres przełomu er związane jest z trwaniem kultury przeworskiej, jastorfskiej i wielbarskiej na północy. Z osad z tego okresu zwłaszcza w kulturze przeworskiej znane są pozostałości metalurgii żelaza oraz wytopu wapna. Osady osiągają powierzchnię do kilkunastu hektarów, np. Kiełczewo koło Kościana. Jednak zdecydowana większość to osady małe. Z północnej części Wielkopolski znane są cmentarzyska kurhanowe: z Zelgniewa w powiecie pilskim oraz Nowego Dworu i Łędyczka w powiecie złotowskim. Ochronie prawnej podlegają także cmentarzyska płaskie, np. w Czaczku koło Śmigła. Z wczesnym średniowieczem, datowanym na okres od VI do przełomu XII i XIII w., związane są grodziska, osady, zespoły ceremonialno-pałacowe oraz cmentarzyska. Część zabytków datowana jest na okres sprzed powstania państwa polskiego, które w miarę równomiernie pokrywają cały obszar regionu. Wśród nich są Bonikowo, Mochy, Pudliszki i Kalisz na południu, Zalesie – grodzisko i miejsce kultu, Giecz i Łąd w centrum, Ninino i Laskownica Mała na północy oraz sieć osad rozlokowanych wśród łęgów obrzańskich, w dolinie Proсны i Baryczy na południowym wschodzie. Z okresem pierwszych Piastów łączone są zespoły sakralno-pałacowe na Ostrowie Lednickim i w Poznaniu oraz grodziska z rotundami w Gieczu, Gnieźnie i Kaliszu-Zawodziu. Większość grodów wczesnopiastowskich w latach 30. X w. uległa zniszczeniu. Zachowały się nieliczne, m.in. w Kaliszu i Łeknie. Z drugą fazą państwa piastowskiego przypadającą na 2. połowę X do połowy XIII w. i tworzeniem sieci kasztelanii łączą się grody odbudowane po najeździe Brzetysława, m.in. w Gieczu, Ostrowie Lednickim, Poznaniu i Śremie, grody zbudowane w XII i XIII w., m.in. w Nądni, Obrzycku, Starymgradzie i Żoniu. Z tym okresem łączone są także pierwsze fundacje klasztorne, m.in. w Łeknie/Tarnowie Pałuckim, i cmentarzyska szkieletowe (tamże). Okres średniowiecza przypadający na XIII i XIV w. cechuje nasilenie wczesnych lokacji miejskich, np. Gniezno, Kalisz, Poznań, Przemęt, Stare Szamotuły (Mutowo). Chronione są w nich zachowane układy urbanistyczne oraz nawarstwienia kulturowe od średniowiecza po okres nowożytny. W tym czasie powstawała sieć grodów rycerskich w formie wież na kopcu, np. w dorzeczu Mogiłnicy w zachodniej Wiel-

kopolsce: Bródki (pow. nowotomyski), Sędzinko i Niewierz (pow. szamotulski). Powstawały nowe wsie i sieć parafii. Z nowożytnością, czyli naj młodszym okresem chronologicznym, na który datowane są chronione zabytki archeologiczne, poza wspomnianymi nawarstwieniami kulturowymi miast związane są XVI–XVII-wieczne dwory szlacheckie, m.in. w Bralinie w powiecie kępińskim i Pobiedziskach w powiecie poznańskim. Prowadzone w ostatnich latach wielkie inwestycje drogowe przyniosły kolejne ważne odkrycia. Część z nich, jak cmentarzysko kultury łużyckiej oraz osada produkcyjna we Wtórku, pow. ostrowski i osada wielokulturowa z Krąplewa, pow. poznański, powinna wzbogacić listę obiektów prawnie chronionych.

Na ogólną liczbę 666 stanowisk rejestrowych w województwie w terenie zidentyfikowano 663 miejsca wskazane w decyzji (99,55% w skali województwa). Lokalizację zgodną z decyzją ma 661 obiektów (99,25% w skali województwa). Potrzebę poprawienia podanej lokalizacji bądź w ogóle jej brak w decyzji zauważono w przypadku 5 stanowisk (0,75% w województwie): Rębowo (pow. gostyński); Drzeczkowo, Wojnowice (pow. leszczyński) oraz Chobienice i Perkowo (pow. wolsztyński). Przykładowo wypisy z rejestru gruntów (załącznik z 10 grudnia 2008 r. do orzeczenia konserwatorskiego z 1934 r.) dla grodziska w Drzeczkwie (pow. leszczyński) podają błędne numery działek, lokalizując stanowisko w miejscu oczka wodnego oddalonego ok. 100 m na północ od grodziska. Granice wpisu obiektów rejestrowych zaznaczone w decyzjach na załącznikach graficznych (formalnych bądź nieformalnych) określone zostały dla 504 stanowisk (75,68% w skali województwa), przy czym właściwie oznaczono je dla 464 obiektów (69,67%). Dla 60 obiektów rejestrowych (9,01%) granice ochrony nie zostały określone w decyzjach pod żadną postacią. Granice wpisu dla 96 obiektów (14,41%) określono jako nieprecyzyjne, ponieważ w większości opisane zostały wyłącznie numerami działek bez określenia zasięgu stanowiska. Najwięcej takich przypadków zanotowano w powiecie złotowskim (23; 76,67% w powiecie). W przypadku 36 stanowisk (5,41% w skali województwa) poprawność granic ochrony była niemożliwa do zweryfikowania (np. niedostępność terenu, brak materiału zabytkowego na powierzchni, niemożliwe ustalenie poprawności na podstawie badań archiwalnych oraz prawdopodobny brak stanowiska). Zasadność wpisu jako wątpliwą zarejestrowano w przypadku 2 stanowisk – domniemanych grodzisk. Grodzisko w Krotoszynie (pow. krotoszyński) okazało się formą naturalną, a stanowisko Chobienice 1 (pow. wolsztyński) współczesnym, sztucznym nasypem. Niepoprawność granic ochrony (wymagają zmiany – rozszerzenia lub zawężenia) stwierdzono w przypadku 10 stanowisk (1,5% w skali województwa) w tym: w powiatach kościańskim (3 stanowiska), poznańskim i średzkim (po 2), gnieźnieńskim, konińskim i leszczyńskim (po 1). W kwestii stanu rozpoznania zabytków rejestrowych pomocne okazały się istniejąca dokumentacja ewidencyjna (618 zabytków ma taką dokumentację; 92,79% w skali województwa) oraz wyniki archeologicznych badań wykopaliskowych (239 zabytków zbadań wykopaliskowo; 35,89% w skali województwa). Dokumentacja ta miała znaczenie szczególnie w przypadku starszych decyzji, wymagających niemalże w całości uzupełnienia i aktualizacji. Największy zbiór dokumentacji ewidencyjnej posiadają zabytki z powiatu kościańskiego (122; 99,19% w skali województwa), najwięcej prac wykopaliskowych przeprowadzono natomiast na stanowiskach rejestrowych w powiecie gnieźnieńskim (26 badań

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Chodzieski	2	100%	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	2
Czarnkowsko- -trzcianecki	10	100%	10	100%	0	0,00%	0	0,00%	10
Gnieźniński	47	100%	45	95,74%	2	4,26%	0	0,00%	47
Gostyński	38	97,44%	36	92,31%	3	7,69%	0	0,00%	39
Grodziski	17	100%	15	88,24%	2	11,76%	1	5,88%	17
Jarociński	19	100%	15	78,95%	4	21,05%	0	0,00%	19
Kaliski	12	100%	11	91,67%	1	8,33%	0	0,00%	12
Kalisz	5	100%	5	100%	0	0,00%	0	0,00%	5
Kępiński	8	100%	8	100%	0	0,00%	0	0,00%	8
Kolski	2	100%	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	2
Koniński	10	100%	9	90%	1	10%	0	0,00%	10
Kościański	122	99,19%	118	95,93%	5	4,07%	0	0,00%	123
Krotoszyński	11	100%	10	90,91%	1	9,09%	1	9,09%	11
Leszczyński	57	98,28%	52	89,66%	6	10,34%	0	0,00%	58
Międzychodzki	1	100%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	1
Nowotomyski	7	100%	7	100%	0	0,00%	0	0,00%	7
Obornicki	9	100%	9	100%	0	0,00%	0	0,00%	9
Ostrowski	11	100%	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	11
Ostrzeszowski	7	100%	7	100%	0	0,00%	0	0,00%	7
Piński	15	100%	15	100%	0	0,00%	0	0,00%	15
Pleszewski	11	100%	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	11
Poznań	17	100%	15	88,24%	2	11,76%	1	5,88%	17
Poznański	50	100%	50	100%	0	0,00%	0	0,00%	50
Rawicki	11	100%	9	81,82%	2	18,18%	0	0,00%	11
Słupski	4	100%	4	100%	0	0,00%	0	0,00%	4
Szamotulski	30	100%	30	100%	0	0,00%	0	0,00%	30
Średzki	21	100%	17	80,95%	4	19,05%	1	4,76%	21
Śremski	8	100%	8	100%	0	0,00%	0	0,00%	8
Turecki	1	100%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wągrowiecki	21	100%	21	100%	0	0,00%	0	0,00%	21
Wolsztyński	37	100%	33	89,19%	4	10,81%	1	2,7%	37
Wrzesiński	12	100%	7	58,33%	5	41,67%	0	0,00%	12
Złotowski	30	100%	30	100%	0	0,00%	0	0,00%	30
Razem w województwie	663	99,55%	624	93,69%	42	6,31%	5	0,75%	666 (100%)

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko- -trzcianecki	10	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźnieński	47	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	38	97,44%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	17	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	19	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliski	12	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	5	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	8	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	10	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kościański	123	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%
Leszczyński	56	96,55%	2	3,45%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	7	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	9	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	7	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piński	15	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pleszewski	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	17	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	50	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	11	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupecki	4	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotulski	30	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	21	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	8	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	21	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	35	94,59%	2	5,41%	0	0,00%	1	2,7%
Wrzesiński	12	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	30	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	661	99,25%	5	0,75%	0		2	0,3%

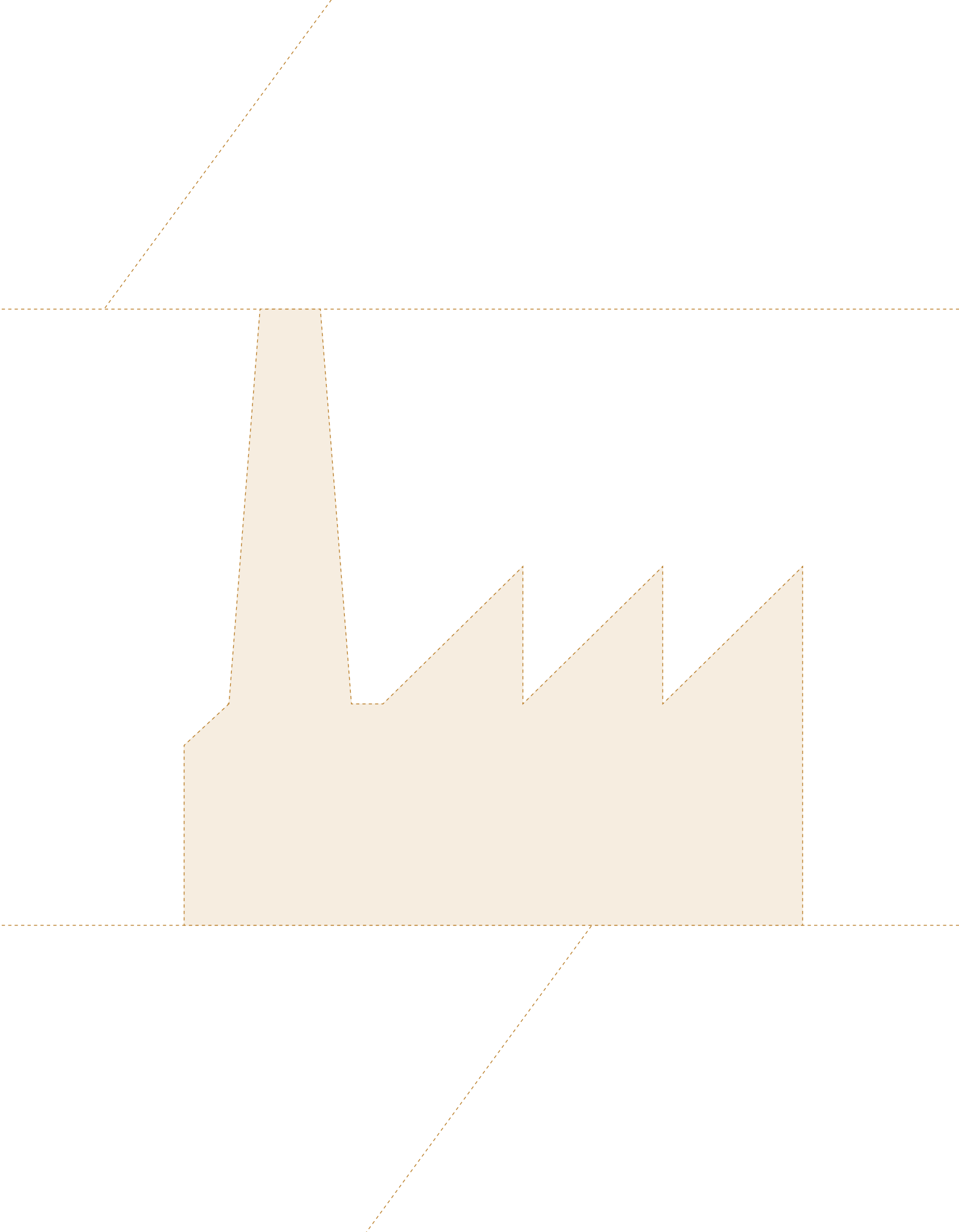
Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	50%	0	0,00%	1	50%	0	0,00%	0	0,00%
4	40%	0	0,00%	6	60%	0	0,00%	0	0,00%
39	82,98%	2	4%	5	10,64%	0	0,00%	1	2,13%
30	76,92%	7	17,95%	2	5,13%	0	0,00%	0	0,00%
10	58,82%	0	0,00%	1	5,88%	6	35,29%	0	0,00%
8	42,11%	0	0,00%	8	42,11%	3	15,79%	0	0,00%
8	66,67%	2	16,67%	2	16,67%	0	0,00%	0	0,00%
3	60%	1	20%	1	20%	0	0,00%	0	0,00%
3	37,5%	0	0,00%	5	62,5%	0	0,00%	0	0,00%
2	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
8	80%	1	10%	0	0,00%	0	0,00%	1	10%
101	82,11%	7	5,69%	3	2,44%	9	7,32%	3	2,44%
4	36,36%	7	63,64%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
44	75,86%	4	6,9%	0	0,00%	9	15,52%	1	1,72%
1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	71,43%	1	14,29%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%
7	77,78%	1	11,11%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
11	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
10	66,67%	1	6,67%	4	26,67%	0	0,00%	0	0,00%
7	63,64%	4	36,36%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	17,65%	4	23,53%	10	58,82%	0	0,00%	0	0,00%
46	92%	1	2%	0	0,00%	1	2%	2	4%
2	18,18%	9	81,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	3	75%	1	25%	0	0,00%	0	0,00%
27	90%	2	6,67%	1	3,33%	0	0,00%	0	0,00%
12	57,14%	0	0,00%	6	28,57%	1	4,76%	2	9,52%
8	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
17	80,95%	0	0,00%	4	19,05%	0	0,00%	0	0,00%
26	70,27%	2	5,41%	4	10,81%	5	13,51%	0	0,00%
3	25%	0	0,00%	8	66,67%	1	8,33%	0	0,00%
6	20,00%	1	3,33%	23	76,67%	0	0,00%	0	0,00%
464	69,67%	60	9,01%	96	14,41%	36	5,41%	10	1,5%

wykopaliskowych; 55,32% w skali województwa). Znaczna liczba zabytków rejestrowych województwa wielkopolskiego ma dodatkową ochronę, gdyż zlokalizowana jest na terenie Parków Krajobrazowych (13 w województwie) i sieci obszarów Natura 2000. Przykładowo 38 zabytków powiatu kościańskiego znajduje się na terenie Parku Krajobrazowego im. gen. Dezyderego Chłapowskiego; 54 stanowiska z powiatu leszczyńskiego zlokalizowane są na obszarze Przemęckiego Parku Krajobrazowego; 2 grodziska z powiatu konińskiego: Kownaty – Mrówki (skansen archeologiczny) i Świętne, leżą na terenie Powidzkiego Parku Krajobrazowego; grodzisko Łąd 1 (pow. słupecki) umiejscowione jest w Nadwarciańskim Parku Krajobrazowym; stanowiska Bugaj 4 (pow. wrzesiński) i Dębno 2 (pow. średzki) znajdują się w Żerkowsko-Czeszewskim Parku Krajobrazowym; Januszewo 1 (pow. średzki), to stanowisko rozlokowane na terenie Dolina Średzkiej Strugi (obszar Natura 2000), z kolei Pomnik Historii Wyspa Ostrów Lednicki wchodzi w skład Lednickiego Parku Krajobrazowego.

Wielkopolska to kolebka państwa polskiego. W historycznym procesie formowania się monarchii Piastów zajmowała miejsce szczególne. Krajobraz kulturowy województwa wyróżnia się obecnością licznych grodów mających potężne umocnienia w postaci pierścieniowatych wałów w konstrukcji drewniano-ziemnej bądź stożkowatych nasypów zwieńczonych drewnianymi konstrukcjami obronnymi. W średniowiecznym krajobrazie Wielkopolski grody obok pól uprawnych stanowiły jego najbardziej charakterystyczną cechę.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

W skali województwa stan zachowania obiektów nieruchomości w rejestrze można określić jako dobry bądź zadowalający – 92,85% zasobu, czyli 6157 obiektów, znajduje się w dobrym stanie bądź nie jest zagrożona. W 26 powiatach liczba ta przekracza 90%. Najwyższe wskaźniki procentowe dotyczą Leszna jako powiatu grodzkiego (98,31%; 174 obiekty), powiatów jarocińskiego (98,04%; 150) oraz krotoszyńskiego (97,24%; 141). W żadnym z powiatów województwa liczba obiektów w dobrym stanie nie spada poniżej 80%. Najniższy wskaźnik dotyczy najdalej wysuniętego na północ województwa powiatu złotowskiego (81,20%; 95). Następnie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego (83,24%; 149). W pozostałych powiatach zbliża się do 90%.

W trakcie prac weryfikacyjnych wskazano 320 zagrożonych obiektów. Najwięcej występuje ich w powiatach kościańskim, poznańskim ziemskim (po 24), czarnkowsko-trzcianeckim (23), rawickim (22) oraz międzychodzkiem (19). Powiaty poznański i kościański mimo dużej liczby zagrożonych obiektów procentowo mieszczą się w około 5% ze względu na najwyższą w województwie liczbę obiektów w rejestrze. Wysoki procent w stosunku do ogólnej liczby pojawia się także w powiatach złotowskim (12,82%; 15) oraz słupeckim (11,50%; 13). W pozostałych powiatach liczba takich obiektów spada poniżej 10% i mieści się w granicach kilku punktów procentowych. Zaledwie 1 taki obiekt znajduje się w powiecie chodzieskim, po 2 w powiatach krotoszyńskim i grodzkim Leszno oraz 3 w powiecie szamotulskim.

Jako te o utraconych wartościach zabytkowych w skali województwa określono 30 obiektów (0,45%). Zostały one przebudowane bądź utraciły wartości, dla których zostały wpisane

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	liczba	liczba
Chodzieski	88	88,89%	1	1,01%	0	0,00%	6	6,06%	1	3	0	99
Czarnkowsko-trzcianecki	149	83,24%	23	12,85%	0	0,00%	3	1,68%	1	3	0	179
Gnieźniński	303	93,23%	5	1,54%	3	0,92%	3	0,92%	1	0	10	325
Gostyński	255	94,80%	10	3,72%	2	0,74%	1	0,37%	1	0	0	269
Grodziski	190	94,53%	3	1,49%	1	0,50%	3	1,49%	0	4	0	201
Jarociński	150	98,04%	2	1,31%	0	0,00%	1	0,65%	0	0	0	153
Kalisz	97	89,81%	8	7,41%	3	2,78%	0	0,00%	0	0	0	108
Kaliski	110	95,65%	3	2,61%	1	0,87%	1	0,87%	0	0	0	115
Kępiński	86	97,73%	2	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	88
Kolski	148	89,16%	4	2,41%	1	0,60%	11	6,63%	0	2	0	166
Konin	45	90,00%	4	8,00%	1	2,00%	0	0,00%	0	0	0	50
Koniński	187	93,03%	8	3,98%	2	1,00%	4	1,99%	0	0	0	201
Kościański	377	91,95%	24	5,85%	2	0,49%	4	0,98%	0	2	1	410
Krotoszyński	141	97,24%	2	1,38%	0	0,00%	2	1,38%	0	0	0	145
Leszno	174	98,31%	2	1,13%	1	0,56%	0	0,00%	0	0	0	177
Leszczyński	248	95,02%	10	3,83%	0	0,00%	1	0,38%	2	0	0	261
Międzychodzki	178	89,00%	19	9,50%	1	0,50%	0	0,00%	0	2	0	200
Nowotomyski	157	92,35%	7	4,12%	1	0,59%	3	1,76%	0	1	1	170
Obornicki	119	88,15%	12	8,89%	1	0,74%	2	1,48%	0	0	1	135
Ostrowski	103	93,64%	4	3,64%	1	0,91%	2	1,82%	0	0	0	110
Ostrzeszowski	48	94,12%	3	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	51
Pilski	160	90,40%	14	7,91%	2	1,13%	1	0,56%	0	0	0	177
Pleszewski	92	93,88%	4	4,08%	0	0,00%	2	2,04%	0	0	0	98
Poznań	580	95,39%	22	3,62%	1	0,16%	4	0,66%	1	0	0	608
Poznański	476	92,97%	24	4,69%	3	0,59%	9	1,76%	0	0	0	512
Rawicki	284	91,91%	22	7,12%	0	0,00%	2	0,65%	1	0	0	309
Słupecki	100	88,50%	13	11,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	113
Szamotulski	184	98,40%	3	1,60%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	187
Średzki	127	91,37%	10	7,19%	0	0,00%	2	1,44%	0	0	0	139
Śremski	164	95,91%	6	3,51%	0	0,00%	1	0,58%	0	0	0	171
Turecki	123	95,35%	5	3,88%	0	0,00%	1	0,78%	0	0	0	129
Wągrowiecki	161	93,06%	9	5,20%	1	0,58%	2	1,16%	0	0	0	173
Wolsztyński	134	92,41%	4	2,76%	2	1,38%	1	0,69%	1	3	0	145
Wrzesiński	124	88,57%	13	9,29%	0	0,00%	3	2,14%	0	0	0	140
Złotowski	95	81,20%	15	12,82%	0	0,00%	6	5,13%	1	0	0	117
Województwo	6157	92,85%	320	4,83%	30	0,45%	81	1,22%	10	20	13	6631

do rejestru. W województwie jest kilka przypadków, gdy obiekt całkowicie rozebrano i w jego miejscu postawiono nowy budynek, który nie zawsze odtwarza bryłę i detale historycznej budowli. Ich występowanie jest nierównomierne. Wśród tych obiektów znajdują się budynki drewniane: wiatraki w powiatach gostyńskim, kościańskim, chałupy w powiecie nowotomyskim, a także budynki szkieletowe w powiatach grodziskim oraz pilskim. Połowę stanowią obiekty murowane usytuowane w powiatach wschodniej Wielkopolski, Poznaniu i okolicach.

Weryfikacja wykazała 81 obiektów (1,22% całego zasobu) nieistniejących, a nadal figurujących w rejestrze. Najwięcej w powiatach kolskim (11), poznańskim (9) oraz chodzieskim i złotowskim (po 6). Do najistotniejszych przyczyn, w wyniku których obiekty przestają istnieć, należą zniszczenie substancji, zły stan zachowania, rozebranie budynków, zniszczenie w wyniku pożaru, ponadto w powiecie konińskim obiekty były rozbierane na skutek eksploatacji odkrywkowych kopalni węgla brunatnego.

Do obiektów translokowanych należą drewniane chałupy i wiatraki. W skali województwa jest ich 10. Nie udało się zidentyfikować 20 obiektów. Są to przede wszystkim budynki folwarczne. Brak identyfikacji wynika z błędnych zapisów w decyzjach bądź braku dokładnego określenia obiektów, które wpis obejmuje, gdyż takiej informacji w decyzji nie zawarto. Weryfikacja wykazała 13 obiektów (głównie w powiatach gnieźnieńskim, kaliskim i wolsztyńskim), które przeniesiono do skansenu. Wszystkie (chałupy drewniane, wiatraki i szkieletowe domy) znalazły się w inwentarzu muzealnym, a nie zostały wykreślone z rejestru.

Wśród zabytków nieruchomości województwa wielkopolskiego najliczniejszą grupę stanowią budynki mieszkalne (1396 obiektów). Z tego 94,63% znajduje się w dobrym stanie (niezagrożonym). Zagrożone są 23 budynki mieszkalne, najwięcej w Gnieźnie, Lesznie, Poznaniu, Rawiczu i Turku (dawne domy tkaczy), przede wszystkim ze względu na brak ich użytkowania. 8 obiektów zostało tak przekształconych, że utraciło swe wartości, dla których je wpisano. 34 obiekty (2,44%) nie istnieją – są to głównie domy drewniane zrębowe i konstrukcji szkieletowej oraz wiatraki. Drugą grupę stanowią obiekty sakralne (1080). Ich dobry stan zachowania wśród wszystkich grup jest najwyższy (97,41%). 7 obiektów nie istnieje, gdyż uległo spaleni, rozebraniu, a nie wykreślono ich z rejestru. 1 kościół ewangelicki w Kościanie, zamieniony na bibliotekę, po przebudowach utracił wartości zabytkowe. 19 obiektów jest zagrożonych. Głównie są to kościoły ryglowe, dzwonnice. Zieleń – parki, ogrody i zabytkowe aleje – obejmuje 993 obiekty. Z tego 96,07% zachowane jest w stanie dobrym lub względnie dobrym, gdyż część parków jest w dużym stopniu zarośnięta samosiewem, pozbawiona pielęgnacji, ze znacznie zatartym układem pierwotnym. 33 układy są zagrożone wycinką drzew, ekspansją budowlaną różnego rodzaju obiektami. 4 układy zieleni utraciły swe wartości, jak np. w Małachowo-Złych Miejsc w powiecie gnieźnieńskim, gdzie teren parku podzielono na działki budowlane i powstały na nich domy mieszkalne. 1 obiekt nie istnieje – w miejscowości Wtórek w powiecie konińskim. W województwie ochroną objętych jest 776 obiektów rezydencjonalnych. Najwięcej z nich usytuowanych jest w powiatach konińskim, kościańskim, leszczyńskim, pilskim, wągrowieckim i wrzesińskim. 86,98% znajduje się w stanie dobrym (bądź względnie dobrym), 11 obiektów nie istnieje, a nadal figuruje w rejestrze. 88 obiektów (11,34%) jest zagrożonych. Rozmieszczone są one dość równomiernie w województwie. Bardzo dużą liczbę obiektów

w województwie stanowią obiekty folwarczne. Z 903 obiektów 815 (90,25%) znajduje się w stanie dobrym i zadowalającym. 13 z nich nie istnieje, a 58 (6,42%) jest zagrożonych. Stopień zniszczenia i zagrożenia będzie postępował, gdy stosunkowo duża liczba obiektów (stodoły, spichlerze, budynki inwentarskie i magazynowe) będzie nadal nieużytkowana i jako obiekty zbędne dla dzierżawców lub właścicieli nie będzie poddawana bieżącym remontom. W stosunkowo dobrym stanie znajdują się budynki użyteczności publicznej. Na 449 obiektów – 96,88% jest w stanie dobrym, gdyż dbają o nie samorządy miejskie, gminne i powiatowe. 9 obiektów jest zagrożonych, a 3 utraciły swe wartości.

Najlepiej zachowanymi obiektami (aczkolwiek najmniej licznymi w skali całego zasobu) są zamki. Wszystkie 22 obiekty znajdują się w stanie dobrym i są wystarczająco zabezpieczone. Wśród 38 obiektów obronnych 1 jest zagrożony.

Na 314 cmentarzy objętych ochroną 88,22% znajduje się w dobrym stanie. 10,51% (33 obiekty) jest w stanie zagrożenia. Są to głównie cmentarze ewangelickie, które często pozbawione są ogrodzenia i nagrobków. Pojawiają się przy nich tablice informacyjne. Pozostałe cmentarze zagrożone to m.in. greckokatolicki w Kaliszu, katolickie na Dębcu w Poznaniu oraz żydowskie. Większość cmentarzy ewangelickich usytuowana jest na północy województwa oraz w powiatach kolskim, konińskim i wrzesińskim, w przeszłości charakteryzujących się przewagą ludności niemieckiej. Ludność tego wyznania odeszła z tych terenów po 1945 r. w wyniku wysiedlenia, a na jej miejsce napłynęła nowa z terenów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Dla nowych przybyszów cmentarze i kościoły ewangelickie były tylko wspomnieniem niemieckiej historii tego miejsca. Opuszczone, były systematycznie dewastowane i nawet wpis do rejestru nie zmienił ich sytuacji.

W najgorszym stanie technicznym są budynki przemysłowe. Tylko 178 (77,39%) znajduje się w dobrym stanie. 10,43% (24 obiekty) są zagrożone, 4,78% (11) – nie istnieje, a 4 obiekty utraciły swe wartości zabytkowe.

Nie najlepszy jest również stan zachowania różnego rodzaju budynków gospodarczych. 84,29% jest w stanie dobrym. 12,57% jest zagrożonych, najczęściej brakiem remontów lub brakiem użytkowania. Często takie obiekty jako zbędne narażone są na rozbiórkę.

Generalnie najbardziej zagrożonymi obiektami są budynki drewniane, zarówno mieszkalne, jak gospodarcze oraz o konstrukcji szkieletowej. Do najcenniejszych z nich należy alkierzowy, szkieletowy dwór (2. połowa XVIII w.) w Kotlinie w powiecie jarocińskim, drewniane dwory w Giżycach (1760–1775) i w Rojowie (XVIII/XIX w.) w powiecie ostrzeszowskim. Postępującemu zniszczeniu ulegają wiatraki, charakterystyczne elementy krajobrazu wielkopolskiego.

Najlicniejszą grupą wśród zabytków wpisanych do rejestru są obiekty z XIX w. (3558). Z tego 91,44% znajduje się w stanie dobrym i zadowalającym. 208 (5,80%) jest zagrożonych, 22 obiekty utraciły swe wartości i aż 48 nie istnieje. Drugą najlicniejszą grupę stanowią powstałe w XVI–XVIII w. Ich stan przedstawia się podobnie jak XIX-wiecznych. 92,94% (1329 obiektów) znajduje się w stanie dobrym. 27 nie istnieje (1,89%). Prawie 4% (57 obiektów) jest zagrożonych, a 5 utraciło wartości. W lepszej formie znajdują się XX-wieczne obiekty. 1164 z tego okresu (95,02%) jest w stanie dobrym. Najlepiej prezentują się zabytki najstarsze i najcenniejsze dla regionu oraz historii Polski. 30 obiektów powstałych do połowy XIII w. przed-

stawia dobry stan zachowania, czyli 100% całego zasobu województwa. Wśród powstałych od połowy XIII do XV w. 98,83% prezentuje dobry stan zachowania. Zagrożony jest 1 obiekt oraz 1 nie istnieje. W województwie jest 171 obiektów powstałych w tym okresie.

Najliczniejszą grupę obiektów w rejestrze zabytków stanowią budynki murowane z cegły. Z 4619 obiektów 93,96% znajduje się w stanie dobrym. 209 (4,52%) jest zagrożonych, 16 (0,35%) utraciło swe wartości, a 39 (0,84%) nie istnieje. Nieliczne kamienne budynki zachowują dobry stan – 72,73% (8 obiektów), 2 są zagrożone, a 1 z nich utracił wartości. Z 407 budynków drewnianych o konstrukcji zrębowej (i łączonej z sumikowo-łatkową) 82,31% zasobu (335 obiektów) znajduje się w stanie dobrym. 19 obiektów (4,67%) jest zagrożonych, 7 utraciło swe wartości, a 28 (6,88%) przestało istnieć, uległo spaleniem bądź zostało rozebranych. Na podobnym poziomie przedstawia się zasób budynków o konstrukcji szkieletowej (ryglowej). 183 obiekty (82,81%) znajdują się w stanie dobrym. Z ogólnej liczby 221 obiektów 9,95% (22) w skali województwa jest zagrożonych. 2 utraciły swe wartości, a 11 obiektów (4,98% zasobu województwa) nie istnieje. 4 obiekty ziemne, czyli dawne fortyfikacje, utrzymane są w dobrym stanie. Występujące śladowo zabytki wykonane z glinobitki objęte wpisem do rejestru zachowane są w stanie dobrym w 50%. Z 4 obiektów 1 utracił wartości, a 1 nie istnieje. Unikatywne w skali kraju budynki z rudy darniowej zachowała 1 zagroda w powiecie kaliskim. 2 obiekty pozostają w stanie zagrożonym, a 1 nie istnieje. Nieliczne o konstrukcji betonowej (2 obiekty) oraz metalowe (10) utrzymane są w stanie dobrym. Pozostałe obiekty o niezidentyfikowanym materiale utrzymane są w stanie dobrym.

Najwięcej wpisanych do rejestru zabytków jest na terenie województwa obiektów będących własnością kościołów i związków wyznaniowych (1521). Z tego 97,83% znajduje się w stanie dobrym. W grupach zagrożonych znajduje się tylko 30 tego typu obiektów. Z tego 7 nie istnieje i oczekuje na wykreślenie z rejestru, 3 utraciły wartości, dla których wpisano je do rejestru, a 20 (1,31%) jest zagrożonych. Drugą najbardziej liczną grupą są obiekty prywatne (1354). 91,25% z nich jest w stanie dobrym, 88 (6,50%) znajduje się w stanie zagrożenia. 24 obiekty (1,77%) nie istnieją, a 13 (0,96%) utraciło swe wartości. 1248 obiektów na terenie województwa jest własnością państwową. Ich dobry stan zachowania kształtuje się na poziomie 91,75%.

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	1145	91,75%	80	6,41%	2	0,16%	10	0,80%	1237
Samorządowe	738	92,83%	41	5,16%	1	0,13%	2	0,25%	782
Kościółów i związków wyznaniowych	1488	97,83%	20	1,31%	3	0,20%	7	0,46%	1518
Prywatne	1222	90,25%	88	6,50%	13	0,96%	24	1,77%	1347
Mieszane	264	94,96%	11	3,96%	3	1,08%	0	0,00%	278
Inne	402	93,49%	23	5,35%	1	0,23%	4	0,93%	430
Brak danych	898	89,35%	57	5,67%	7	0,70%	34	3,38%	996

Podobnie jak w przypadku obiektów prywatnych, 6,41% (80 obiektów) jest zagrożonych, 10 (0,80%) nie istnieje, a 2 obiekty utraciły swe wartości. Nieco wyższy stopień dobrego zachowania (92,83% z całego zasobu; 795 obiektów) prezentują zabytki będące własnością różnego rodzaju samorządów. Niższy jest także w stosunku do własności prywatnej i państwowej procent obiektów zagrożonych (5,16%; 41 obiektów). Utratą wartości charakteryzuje się tylko 1 obiekt, a nie istnieją 2 obiekty. W granicach 94–95% dobrego stanu zachowania prezentują się własności mieszane (współwłasności) oraz inne – 708 (ogólna liczba zabytków). Procent zagrożeń w granicach 4–5% oznacza kilkanaście obiektów.

Podstawowe przyczyny zagrożeń:

- Brak użytkownika jest jedną z głównych przyczyn zagrożenia dla istnienia zabytków. W szybkim bowiem czasie dochodzi do dewastacji obiektu. Często wystarczy działanie wyłącznie czynników atmosferycznych. Nie potrzeba działania osób trzecich, czyli wandalii, poszukiwaczy złomu, drewna na opał czy materiałów budowlanych.
- Dla obiektów nieużytkowanych brakuje nie tylko środków finansowych, ale w wielu przypadkach pomysłu na adaptację do innych funkcji.
- Podstawowym problemem ochrony obiektów przemysłowych jest brak użytkownika i pomysłu na adaptację do nowych funkcji, w związku z trudnościami wynikającymi z zanieczyszczenia chemicznego konstrukcji. Zaprzestanie produkcji powoduje, że opuszczone budynki ulegają szybko postępującej degradacji. Znikają stalowe elementy wyposażenia. Następuje dewastacja gorzelni, cukrowni i dawnych gazowni węglowych. Te ostatnie zostały w znacznym procencie zaadaptowane do nowych funkcji handlowo-kulturalno-usługowych. Koszty rewitalizacji takich obiektów bywają bardzo często olbrzymie. Bywa, że w czynnych zakładach nie można przystosować niektórych obiektów zabytkowych do nowych zadań (np. zakłady chemiczne Luvena S.A. w Luboniu koło Poznania). Na zagospodarowanie czeka imponujący zespół rzeźni miejskiej przy ul. Garbary w Poznaniu, jeden z nielicznych w kraju. Z budynków przemysłowych ponadto często zdejmowane są pokrycia dachu, aby uniknąć płacenia podatku od nieruchomości.
- Zagrożone są obiekty folwarczne, dwory, pałace, które znajdują się w zarządzie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Najczęściej dzierżawcy nie są zainteresowani remontem (często zbędnych z punktu widzenia obecnych systemów gospodarowania w rolnictwie) stodoł, spichlerzy i budynków inwentarskich. Bywa też, że dwory i pałace sprzedane prywatnym właścicielom niszczeją i bezskutecznie latami oczekują na remont lub odpowiednie zabezpieczenie. Niejednokrotnie właścicielami stają się spadkobiercy byłych właścicieli, którzy często nie mają środków na utrzymanie odzyskanego spadku i nie przeprowadzają remontu. W przeszłości bowiem to zaplecze rolnicze, czyli folwarki, utrzymywało w świetności rezydencje. Wielokrotnie spadkobiercy bezskutecznie usiłują odzyskane posiadłości dalej odsprzedać.
- Zagrożonymi obiektami są parki towarzyszące istniejącym rezydencjom. Bywa, że to jest jedyny ślad, gdy zabrakło dworu czy pałacu. Bardzo często narażone są one na budowanie na ich obszarze różnego rodzaju obcych obiektów, jak hydrofornie, garaże, boiska piłkarskie. Ostatnio wkracza na ich teren zabudowa mieszkalna oraz gospodarcza. Park kusi, aby pobudować w jego obrębie dom mieszkalny. Wielokrotnie parki stanowią teren, gdzie wyrzu-

ca się śmieci. Wiele z nich, z zachowanym starodrzewem i zatartym pierwotnym układem kompozycyjnym, jest silnie zarośniętych samosiejkami. Często też stanowią one jedyne grupy zieleni w rolniczym krajobrazie Wielkopolski i są ozdobą miejscowości, jej dominantą, gdy brakuje kościoła.

- Wśród zagrożonych obiektów są drewniane: chałupy, wiatraki oraz obiekty wzniesione w konstrukcji szkieletowej (ryglowej). Ze względu na specyfikę materiału/konstrukcji wymagają one specjalnej troski. Znikają z krajobrazu regionu drewniane chałupy we wschodniej części Wielkopolski, także na skutek działalności gospodarczej (odkrywkowe kopalnie węgla brunatnego) oraz na Równinie Nowotomyskiej (osadnictwo olęderskie). Systematycznie znikają m.in. domy szkieletowe w Poznaniu – na Wildzie, Winiarach i Jeźycach. Zagrożonych jest kilka kościołów w tej konstrukcji. Z drugiej strony takie obiekty bywają ratowane, jak ocalony, zagrożony katastrofą budowlaną ratusz w Rostarzewie w powiecie grodzickim (wyróżnienie w konkursie Zabytek Zadbane AD 2016), dworzec kolejowy w Puszczykówku (laureat w konkursie Zabytek Zadbane AD 2014) oraz kościół św. Krzyża w Obornikach. Zawalił się kościół w Sierakowie, a w wielkiej ruinie znalazł się alkierzowy XVIII-wieczny dwór w Kotlinie w powiecie jarocińskim. Zagrożony staje się zespół unikatowych, ryglowych stodół w Dubinie w powiecie rawickim.
- Zagrożonymi obiektami są cmentarze, zwłaszcza ewangelickie, prawosławne i żydowskie. Nie ma już wyznawców, których bliscy na nich spoczywają. Systematycznie były dewastowane po 1945 r. jako obce dziedzictwo. Często tylko kępa drzew i bluszcz świadczą o przeszłości danego miejsca. Rośnie jednakże świadomość lokalnych społeczności i szacunek dla świadectw wielokulturowej przeszłości regionu.
- Większy procent zagrożenia występuje wśród własności prywatnej i państwowej. Często zaniedbania występują z braku należytej troski o zabytek. Bywa, że brakuje wiedzy, jak postępować z takim obiektem. Wielokrotnie prywatni właściciele nie mają środków finansowych na ich utrzymanie. Nie zawsze mają oni także dostęp do różnego rodzaju środków pomocowych. Gdy obiekt jest własnością ludzi starszych, odchodzi wraz z nimi, jeśli nie ma po nich następców. Często bywa, trzeba to stwierdzić z przykrością, że mecenat państwowy należy do najgorszych. Lepszą opiekę gwarantują samorządy różnego stopnia.
- W najlepszym stanie utrzymania znajdują się najbardziej wartościowe dla kultury polskiej zamki z epoki Kazimierza Wielkiego, często zabezpieczone w formie ruiny, a także umocnienia obronne Poznania, Leszna i Rawicza.
- Najlepszym opiekunem jest Kościół rzymskokatolicki i inne wspólnoty wyznaniowe. Nieliczne obiekty są zagrożone. Z reguły te, które nie mają już wyznawców, tj. kościoły ewangelickie, synagogi i inne obiekty z nimi związane
- Pozytywnym trendem staje się fakt utrzymywania w dobrym stanie wielu zespołów rezydencjonalnych. Zauważalny jest wzrost świadomości co do wartości posiadanych obiektów. Przykład stanowią tu m.in. prywatni właściciele folwarku w Wąsowie w powiecie nowotomyskim i Baborówka w powiecie szamotulskim.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A. OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

W zdecydowanej większości obiekty w rejestrze zabytków na terenie województwa znajdują się w dobrym bądź zadowalającym stanie. Są one po różnego rodzaju zabiegach konserwatorskich, użytkowane w przeważającej mierze zgodnie z ich pierwotną funkcją. Sposób ich użytkowania i zabezpieczenie nie budzą zastrzeżeń.

Pozytywne działania właścicieli i zarządców zabytków związane z zachowaniem i utrwaleniem ich wartości, właściwym użytkowaniem i stałą opieką, skuteczną adaptacją do nowych funkcji czy rewaloryzacją przestrzeni kulturowej i krajobrazu nagradzane są w organizowanym od 1975 r. konkursie Zabytek Zadbane. Obiekty położone na terenie obecnego województwa wielkopolskiego były w nim wyróżniane i nagradzane kilkadziesiąt razy. W ostatnich latach do tej imponującej listy dołączyły: wiatrak w Sulmierzycach (2011 r.), synagoga w Ostrowie Wielkopolskim, fabryka papieru w Poznaniu (2012 r.), zespół parkowy klasztoru cysterek w Owińskach (2013 r.), dworzec kolejowy w Puszczykówku (2014 r.), wieża ciśnień w Kościanie (2015 r.), Sąd Ziemski i Okręgowy w Gnieźnie, kamienica w Poznaniu, ratusz w Rostarzewie, żrebięciarnia w zespole folwarcznym w Wąsowie (2016 r.), zespół pałacowo-parkowy w Dobrzycy, pałac w Rogalinie oraz pałac w Kościelcu Kolskim (2017 r.).

Najważniejsze zabytki dla historii Polski i regionu utrzymane są w największej dbałości, otoczone troską właścicieli, mecenatem państwa, użytkowników i służb konserwatorskich. Na terenie województwa znajduje się 8 Pomników Historii. 3 zespoły klasztorne wymagają dość dużych nakładów. Największym wyzwaniem jest utrzymanie dobrego stanu zachowania Pomnika Historii – układu miasta Poznania.

Na terenie województwa znajduje się 6157 obiektów w rejestrze zachowanych w dobrym bądź zadowalającym stanie, co stanowi 92,85% całego zasobu. Wśród nich znajdują się obiekty wyjątkowo cenne nie tylko w skali regionu, ale mają one rangę ponadregionalną. Obiektów wpisanych na listę UNESCO – nie ma. Znaczenie wyjątkowe mają następujące obiekty i zespoły:

- Pomniki Historii: 8 obiektów usytuowanych jest w centrum regionu – Ostrów Lednicki z ruinami palatium i kaplicy; Gniezno – katedra pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha; Go-

styń-Głogówko – zespół klasztorny Kongregacji Oratorium św. Filipa Neri; Łąd nad Wartą – pocysterski zespół klasztorny; Lubiń – zespół opactwa Benedyktynów; Kórnik – zespół zamkowo-parkowy z kościołem parafialnym, nekropolią właścicieli; Poznań – historyczny zespół miasta; założenie rezydencjonalno-urbanistyczne Rydzyny,

- zabytki i kościoły Gniezna z katedrą, kościołem Bożogrobców, Franciszkanów, zespół kano-nii oraz wzgórze Lecha, katakumby na cmentarzach św. Piotra i Świętego Krzyża,
- katedra pw. św. św. Piotra i Pawła w Poznaniu z zabytkami Ostrowa, kościołem NMP, kano-niami, pałacem arcybiskupim, Akademią Lubrańskiego,
- barokowy, poklasztorny kościół pw. Wniebowzięcia NMP (Benedyktynów) w Trzemesznie z fragmentami romańskich i gotyckich murów,
- romańskie kościoły w Gieczu, Kotłowie, Kościelcu Kaliskim, Krobii,
- wybitne realizacje i siedziby ziemiańskie: Antonin, Czacz, Czempiń, Czerniejewo, Dobrzy-ca, Golejewko, Gołuchów, Gułtowy, Iwno, Jarocin, Jarogniewice, Kobylniki, Kwilcz, Lewków, Owińska, Posadowo, Racot, Rogalin, Śmiełów, Taczanów, Turew i wiele innych. W Rogalinie i Posadowie znajdują się nieliczne w regionie regularne parki,
- późnogotyckie kościoły Dusznik, Gostynia, Kalisza, Kamionnej, Kaźmierza, Kosmowa, Ko-ściana, Koźminka, Osiecznej, Otorowa, Pniew, Poznania, Słupcy, Szamotuł, Środy Wielko-polskiej, Wągrowca, Wronek i inne,
- zespoły klasztorne różnych wyznań: Bieniszew, Brdów, Chocz, Kalisz, Kazimierz Biskupi, Kłodawa, Kobylin, Konin, Koźmin, Krotoszyn, Osieczna, Ostrzeszów, Poznań, Sieraków, Śrem, Woźniki i Wronki,
- kościoły drewniane zrębowe, o zdwojonej konstrukcji: połączenie konstrukcji zrębowej ze szkieletową (element charakterystyczny dla wielu kościołów Wielkopolski). Dwa z nich, w Herburtowie i Nowych Dworach, mają odkrytą konstrukcję ryglową bez wypełnień. A także kościoły szkieletowe (najstarsze to Dzierżążno Wielkie, Lotyń, Oborniki, Tarnów-ka). Najbardziej wartościowe z nich znajdują się w miejscowościach Bralin, Słapanowo, Tar-nowo Pałuckie, Wełna, Wyszyna,
- zespoły domów tkaczy, ustawionych często szczytem oraz kalenicowo do ulicy: Budzyń, Chodzież, Turek, Zduny i podcieniowe domy w Rakoniewicach,
- wybitny zabytek techniki – droga wodna rzeki Noteć łącząca Wisłę z Odrą przez kanał Brda–Noteć z 10 stopniami wodnymi (powstałymi w XVII–XIX w.) z jazami, śluzami, prze-pławkami dla ryb, budynkami mieszkalnymi i straży granicznej, stanowi bardzo ważny element krajobrazu północnej Wielkopolski łączący region z terenami ościennych woje-wództw kujawsko-pomorskiego i lubuskiego,
- zespoły stacji kolejowych w Gnieźnie, Krzyżu Wielkopolskim i Pile,
- sanktuaria maryjne: Borek Wielkopolski, Górka Duchowna, Gostyń – Święta Góra, Licheń, Lubasz, Skrzatusz, Szamotuły, Tursko,
- unikatowe w skali regionu alkierzowe dwory w Koszutach (pow. średzki) i Siedmiorogowie,
- ratusze o wybitnej wartości: ponadregionalnej (renesansowy w Poznaniu) oraz regionalnej (m.in. w Lesznie, Sulmierzycach, Rostarzewie, Bninie, Kórniku, Zdunach, Rawiczu, Kole, Tur-ku, Kaliszu, Krotoszynie),

- zamki i ich pozostałości z czasów Kazimierza Wielkiego: Borystawice Zamkowe, Dana-bórz, Gołańcz, Koło, Koźmin Wielkopolski, Ostrzeszów, Przedecz, a także możnowładców: Szamotuły (Górków), ruiny renesansowej posiadłości w Radlinie (Opalińskich), Rydzyna (Sułkowskich), Sieraków (Opalińskich); pozostałości obronno-reprezentacyjnego założenia typu *palazzo in fortezza* z XVII–XVIII w. w Brudzewie i Zbąszyniu; umocnienia ziemne, (ob. planty) w Lesznie i Rawiczu; nowożytny, neoromański zamek cesarski w Poznaniu,
- drewniana zabudowa wsi olęderskich w rozproszonej formie w powiatach grodzkim i nowotomyskim,
- klasycystyczna zabudowa miasta Kalisza (Teatr Miejski, fabryki sukiennicze i domy),
- zabytki techniki: wyrobisko kopalni soli w Kłodawie, zespół starej rzeźni w Poznaniu przy ul. Garbary, zespół gazowni w Poznaniu oraz szereg gazowni węglowych w mniejszych miastach: Kórnik, Miejska Górka, Ostrzeszów, Pniewy, Śmigiel; wodociągowe wieże ciśnień o historyzujących formach: Kościan, Ostrzeszów, Śrem, Trzemeszno; Fabryka Nawozów im. dr. Maya, obecnie Luvena S.A. – dzieło architekta Hansa Poelziga w Luboniu; zespół czynnego browaru w Bojanowie,
- część wiatraków, gdyż sporo obiektów na terenie województwa jest zagrożonych,
- pamiątki po ludności żydowskiej: synagoga w Buku, Koninie (zachowana bima i polichromia), Lesznie, Ostrowie Wielkopolskim (jedyna w stylu mauretańskim na terenie Polski); cmentarz w Orli koło Koźmina z zachowanymi macewami, cmentarz w Kaliszu,
- zespoły pocysterskie w Ołoboku, Przemęcie, Obrze, kościoły pocysterskie w Łeknie i Wągrowcu,
- kościoły nowożytnych miast Leszna, Lwówka Wielkopolskiego, Nowego Tomyśla, Obrzycka, Ostrowa Wielkopolskiego, Rawicza; neogotycki kościół w Turku z polichromią, stallami i witrażami Józefa Mehoffera,
- zabudowa willowa Puszczykowa, Puszczykówka i poznańskiego Sołacza,
- budynki użyteczności publicznej w miastach regionu: szkoły, urzędy, pocztowe, starostwa, budynki sądów, szpitale itp. o cechach historyzujących powstałe, głównie w XIX i XX w.; zabudowa Poznańskiego Ringu z dzielnicą zamkową, Teatrem Wielkim; XIX-wieczna secesyjna zabudowa Jeżyc i Grunwaldu; zespół koszarowy w Śremie, Gnieźnie i Lesznie,
- z budowlu betonowych – polskie umocnienia obronne z 1939 r. na linii Gołańcz – Wągrowiec; budynek domu towarowego Okrągłak w Poznaniu.

Obszar województwa nie przedstawia się jednolicie pod względem rozmieszczenia obiektów o dobrym (zadowolającym) stanie zachowania. Zależy to od rodzaju obiektów, różnice te spowodowane są także zamożnością i prężnością rozwoju gospodarczego powiatów. Gorszy stan zachowania cechuje północną część Wielkopolski, a także powiaty międzychodzki na zachodzie, jak też słupecki, wągrowiecki, wrzesiński we wschodniej części województwa. Dla zabytków sakralnych procent dobrego zachowania jest najwyższy wśród wszystkich obiektów (97,41% dla całego obszaru). W 18 powiatach 100% obiektów sakralnych utrzymanych jest w stanie dobrym. Najniższy procent obiektów o dobrym zachowaniu znajduje się w powiatach rawickim (90,00%; 27 obiektów), gnieźnieńskim (92,45%; 49) oraz czarnkowsko-trzcianeckim (92,86%; 26). Rezydencje najgorzej są zachowane w powiatach słupeckim, tureckim, wrzesińskim i złotowskim.

Budynki użyteczności publicznej najniższy procent dobrego zachowania prezentują w Kaliszu oraz w powiatach kolskim i poznańskim. Dla tej kategorii w 26 powiatach w dobrym stanie znajduje się 100% obiektów. W dobrym bądź względnie dobrym stanie znajduje się 96,07% zasobu (954 obiekty). Najgorzej sytuacja przedstawia się w powiatach czarnkowsko-trzcieńskim, międzychodzkiem, wrzesińskim i złotowskim. Zabudowa folwarczna utrzymana jest w dobrym bądź zbliżonym do dobrego stanie – na poziomie 90,25%.

Najlepiej zachowane są zamki na obszarach o średniowiecznej kolonizacji i aktywności osadniczej w regionie, tj. zrębie regionu, w powiatach gnieźnieńskim, gostyńskim, kolskim, Koninie, krotoszyńskim, międzychodzkiem, ostrzeszowskim, pleszewskim (Gołuchów), Poznaniu (zamek cesarski), poznańskim, tureckim, wągrowieckim i wrzesińskim. Obok mecenatu królewskiego zaznaczyła się także działalność możnych rodów: Działyńskich, Górków, Opalińskich, Sułkowskich, Szamotulskich. Budynki obronne zachowały się w dobrym stanie w 97,37%. Są to obiekty z różnego czasu, średniowiecza oraz okresu nowożytnego. Dla miasta Poznania są to mury średniowiecznego miasta oraz cytadela i forty XIX-wiecznej twierdzy typu poligonalnego – wszystkie 24 obiekty zachowane są w stanie dobrym. Podobnie mury staromiejskie Kalisza z basztą Dorotki. Wszystkie umocnienia ziemne z okresu nowożytnego również są w stanie dobrym. Po zamkach i obiektach obronnych najlepszy stan zachowania prezentują obiekty sakralne (97,41%). W ponad połowie powiatów (18) stan tych obiektów jest w 100% dobry. Najniższy procent obiektów o dobrym zachowaniu znajduje się w powiatach rawickim (90,00%), gnieźnieńskim (92,45%) oraz czarnkowsko-trzcieńskim (92,86%). Zagrożone są wśród sakralnych obiekty o konstrukcji szkieletowej oraz te, dla których nie ma wyznawców, tj. ewangelików i ludności żydowskiej. Część obiektów jest nieużytkowana, brakuje również pomysłu na ich zagospodarowanie.

Budynki użyteczności publicznej dobry stan zachowania prezentują dla 96,88% (435 obiektów na 449 ogółem). W 26 powiatach wszystkie obiekty są zachowane w stanie dobrym. Najwyższa liczba znajduje się w Poznaniu (117; 99,15%), 1 obiekt utracił swe wartości. Wśród nich są reprezentacyjne obiekty bardzo cenne o różnych stylach historycznych, m.in. renesansowy ratusz, kolegium jezuickie, obecnie Urząd Miasta, budynki poznańskiego Ringu, szkoły, poczty. 43 obiekty (100%) znajdują się w Gnieźnie. 25 (100%) objęto ochroną w Lesznie, mieście o wielokulturowych korzeniach. W Kaliszu dobrze utrzymanych jest 20 na 24 ogółem; w powiatach leszczyńskim 3 z 4 obiektów ogółem (75%), kolskim 7 z 8 (87,50%), poznańskim 24 z 27 (88,89%). Nie wpisano do rejestru zabytków żadnego budynku użyteczności publicznej na terenie powiatu słupeckiego.

Wśród zieleni 96,07% (954 na 993 ogółem) utrzymane jest w stanie bardzo dobrym, dobrym i zadowalającym. W 19 powiatach stan zachowania oceniono na dobry w 100%. W tej grupie najliczniej obiekty występują w powiatach kościańskim (51 układów), szamotulskim (48), grodziskim (44), leszczyńskim (43), śremskim (37) i kolskim (29). W pozostałych powiatach układów zieleni jest liczbowo mniej, od kilku do kilkunastu. Największa liczba układów zieleni występuje w największym powiecie województwa – poznańskim (96). Z tego 91 (94,79%) utrzymana jest w dobrym stanie. Na nieco wyższym poziomie dobrego stanu zachowania (95–97%) są parki w powiatach konińskim, słupeckim, średzkim i wągrowieckim. W Poznaniu

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	15	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	10	100,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	26	92,86%	1	100,00%	8	100,00%	0	0,00%	12	85,71%	19	79,17%
Gnieźnieński	49	92,45%	0	0,00%	43	100,00%	1	100,00%	33	97,06%	44	95,65%
Gostyński	36	97,30%	0	0,00%	9	100,00%	1	100,00%	38	95,00%	44	100,00%
Grodziski	28	96,55%	1	100,00%	9	90,00%	0	0,00%	19	100,00%	24	100,00%
Jarociński	30	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	0	0,00%	22	91,67%	19	100,00%
Kalisz	16	100,00%	2	100,00%	20	83,33%	0	0,00%	2	100,00%	4	80,00%
Kaliski	30	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	22	100,00%	18	100,00%
Kępiński	28	96,55%	0	0,00%	11	100,00%	0	0,00%	13	100,00%	9	90,00%
Kolski	39	100,00%	0	0,00%	7	87,50%	4	100,00%	27	93,10%	29	100,00%
Konin	6	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	1	50,00%	1	50,00%
Koniński	51	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	22	70,97%	35	97,22%
Kościański	41	93,18%	1	100,00%	18	90,00%	0	0,00%	29	82,86%	51	100,00%
Krotoszyński	34	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	1	100,00%	19	95,00%	11	100,00%
Leszno	10	100,00%	1	100,00%	25	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	6	100,00%
Leszczyński	29	100,00%	0	0,00%	3	75,00%	2	100,00%	37	97,37%	43	100,00%
Międzychodzki	16	94,12%	0	0,00%	8	100,00%	1	100,00%	20	83,33%	19	82,61%
Nowotomyski	31	96,88%	2	100,00%	4	100,00%	0	0,00%	17	89,47%	23	100,00%
Obornicki	20	95,24%	0	0,00%	13	100,00%	0	0,00%	14	63,64%	33	94,29%
Ostrowski	28	100,00%	0	0,00%	10	100,00%	0	0,00%	17	89,47%	18	100,00%
Ostrzeszowski	24	96,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	100,00%	3	60,00%	4	100,00%
Pilski	34	100,00%	1	100,00%	11	100,00%	0	0,00%	20	90,91%	30	88,24%
Pleszewski	25	92,59%	0	0,00%	5	100,00%	1	100,00%	20	90,91%	20	100,00%
Poznań	54	100,00%	24	100,00%	117	99,15%	1	100,00%	8	80,00%	27	93,10%
Poznański	71	97,26%	0	0,00%	24	88,89%	2	100,00%	59	88,06%	91	94,79%
Rawicki	27	90,00%	1	100,00%	10	100,00%	0	0,00%	27	87,10%	43	100,00%
Słupecki	30	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	64,71%	25	96,15%
Szamotulski	28	96,55%	0	0,00%	6	100,00%	2	100,00%	33	97,06%	48	100,00%
Średzki	20	95,24%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	22	73,33%	47	97,92%
Śremski	28	100,00%	0	0,00%	13	100,00%	0	0,00%	25	89,29%	37	100,00%
Turecki	19	100,00%	2	100,00%	1	50,00%	1	100,00%	10	76,92%	15	100,00%
Wągrowiecki	33	100,00%	1	100,00%	12	100,00%	2	100,00%	28	75,68%	43	97,73%
Wolsztyński	25	96,15%	0	0,00%	6	100,00%	0	0,00%	13	100,00%	19	100,00%
Wrzesiński	33	100,00%	0	0,00%	6	100,00%	1	100,00%	19	79,17%	31	88,57%
Złotowski	38	95,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	4	57,14%	14	77,78%
Województwo	1052	97,41%	37	97,37%	435	96,88%	22	100,00%	675	86,98%	954	96,07%

procent ten wynosi 93,10% (27 obiektów). W pozostałych powiatach procent ten spada poniżej 90, a nawet 80, przy niższej liczbie obiektów. Nie najlepiej to wygląda w powiecie złotowskim – 77,78% (14 na 18 obiektów) znajduje się w stanie dobrym. Podobnie sytuacja wygląda w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim (79,17%; 19 na 24 obiekty ogółem).

Obiekty mieszkalne znajdują się w stanie dobrym/zadowolającym w 94,63% (1321 obiektów na 1396 ogółem objętych ochroną). Stanowią one najliczniejszą grupę wśród objętych

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	100,00%	2	66,67%	33	82,50%	1	50,00%	16	88,89%	1	100,00%	88	88,89%
8	66,67%	14	100,00%	20	90,91%	14	93,33%	25	64,10%	2	100,00%	149	83,24%
17	85,00%	24	96,00%	61	92,42%	6	50,00%	11	100,00%	14	100,00%	303	93,23%
80	94,12%	3	75,00%	25	96,15%	1	20,00%	4	100,00%	14	100,00%	255	94,80%
57	91,94%	2	66,67%	33	97,06%	3	75,00%	3	100,00%	11	91,67%	190	94,53%
25	100,00%	2	100,00%	25	100,00%	1	50,00%	6	100,00%	12	100,00%	150	98,04%
1	100,00%	0	0,00%	44	89,80%	3	100,00%	3	75,00%	2	100,00%	97	89,81%
14	87,50%	3	60,00%	6	85,71%	1	100,00%	4	100,00%	5	100,00%	110	95,65%
7	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	1	100,00%	3	100,00%	5	100,00%	86	97,73%
10	62,50%	3	75,00%	10	62,50%	7	100,00%	6	100,00%	6	75,00%	148	89,16%
0	0,00%	0	0,00%	24	88,89%	4	100,00%	4	100,00%	3	100,00%	45	90,00%
14	87,50%	1	100,00%	18	90,00%	3	100,00%	27	100,00%	14	100,00%	187	93,03%
82	90,11%	5	100,00%	117	100,00%	15	62,50%	7	87,50%	11	78,57%	377	91,95%
7	100,00%	2	100,00%	44	93,62%	4	100,00%	4	100,00%	6	100,00%	141	97,24%
1	100,00%	12	100,00%	102	98,08%	5	83,33%	3	100,00%	7	100,00%	174	98,31%
49	89,09%	1	100,00%	48	97,96%	18	81,82%	6	100,00%	12	100,00%	248	95,02%
64	88,89%	1	33,33%	34	94,44%	5	100,00%	5	83,33%	5	100,00%	178	89,00%
50	94,34%	7	100,00%	11	64,71%	3	75,00%	3	100,00%	6	100,00%	157	92,35%
8	80,00%	2	100,00%	19	95,00%	3	60,00%	5	100,00%	2	100,00%	119	88,15%
6	85,71%	0	0,00%	18	90,00%	2	50,00%	2	100,00%	2	100,00%	103	93,64%
5	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	1	100,00%	4	100,00%	1	100,00%	48	94,12%
9	81,82%	2	100,00%	10	90,91%	8	100,00%	31	79,49%	4	100,00%	160	90,40%
13	92,86%	0	0,00%	2	66,67%	1	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	92	93,88%
5	71,43%	16	84,21%	285	97,60%	15	68,18%	14	87,50%	14	87,50%	580	95,39%
64	90,14%	26	92,86%	95	94,06%	23	88,46%	6	100,00%	15	100,00%	476	92,97%
81	97,59%	13	48,15%	56	100,00%	8	80,00%	6	100,00%	12	100,00%	284	91,91%
12	75,00%	0	0,00%	11	84,62%	1	100,00%	6	100,00%	4	100,00%	100	88,50%
35	97,22%	4	100,00%	14	100,00%	2	100,00%	4	100,00%	8	100,00%	184	98,40%
5	83,33%	1	100,00%	19	100,00%	5	100,00%	5	100,00%	2	66,67%	127	91,37%
33	89,19%	3	100,00%	13	100,00%	2	100,00%	4	100,00%	6	100,00%	164	95,91%
13	100,00%	0	0,00%	50	100,00%	3	75,00%	8	100,00%	1	100,00%	123	95,35%
8	100,00%	1	100,00%	10	83,33%	1	100,00%	15	100,00%	7	100,00%	161	93,06%
24	88,89%	8	88,89%	27	96,43%	4	44,44%	2	100,00%	6	100,00%	134	92,41%
6	54,55%	1	100,00%	16	100,00%	1	50,00%	6	100,00%	4	100,00%	124	88,57%
1	100,00%	2	100,00%	9	64,29%	3	100,00%	19	70,37%	1	100,00%	95	81,20%
815	90,25%	161	84,29%	1321	94,63%	178	77,39%	277	88,22%	230	96,23%	6157	92,85%

ochroną. Tylko w 10 powiatach 100% obiektów zachowane jest w dobrym stanie. Najliczniej występują one w powiatach kościańskim (117 obiektów), rawickim (56), tureckim (50) i Kaliszu (25). W innych powiatach są mniej liczne, a najmniej chronionych jest w ostrzeszowskim (3) i kępińskim (9). Najliczniejsza grupa mieszkalnych obiektów objęta jest ochroną w Poznaniu (292). Z tego 285 (97,60%) jest w dobrym stanie. Następnym miastem jest Leszno (102; 98,08%). Powiat gnieźnieński z miastem Gniezmem z 61 obiektami już ma procent niższy

(92,42%). Gorzej przedstawia się sytuacja w Koninie, gdzie obiekty mieszkalne są dobrze utrzymane w 88,89% (24 na 27 obiektów ogółem). Podobnie sytuacja wygląda w Kaliszu (89,80%; 44 na 49 obiektów). Najgorzej procentowo wygląda to w powiatach złotowskim (64,29%; 9 na 14 ogółem) oraz nowotomyskim (64,71%; 11 na 17). Dla tego drugiego powiatu niski procent jest wynikiem złego stanu zachowania drewnianego budownictwa ołędzkiego.

Kolejną grupą pod względem ilościowym są obiekty folwarczne. Ich stan dobrego zachowania kształtuje się na poziomie – 90,25% (815 obiektów na 903 ogółem). Tylko w 10 powiatach i to z najmniejszą liczbą obiektów wszystkie obiekty są w stanie dobrym – w powiatach chodzieskim, Kaliszu, Lesznie i złotowskim (po 1 obiekcie), ostrzeszowskim (5), wrzesińskim (6), kępińskim i krotoszyńskim (7), wągrowieckim (8), tureckim (13) i najwięcej w jarocińskim (25). Najwięcej w dobrym stanie występuje w powiecie rawickim (97,59%; 81 na 83 ogółem). Podobna liczba 82 obiektów stanowi już jednak w powiecie kościańskim – 90,11% (ogólna liczba – 91 obiektów). Nieco lepiej sytuacja wygląda w powiecie gostyńskim (80 na 85 ogółem; 94,12%). Gorzej są utrzymane obiekty folwarczne w powiatach międzychodzkiem (88,89%; 64 obiekty). Najniższy procent dobrego zachowania prezentują powiatach wrzesiński (54,55%; 6 na 11), kolski (62,50%; 10 na 16) i czarnkowsko-trzcianecki (66,7%; 8 na 12 ogółem). W 8 powiatach stan dobrego zachowania kształtuje się na poziomie osiemdziesięciu kilku procent.

Bardzo liczną grupą w rejestrze są obiekty rezydencjonalne – dwory i pałace (86,98%; 675 obiektów na 776 ogółem). Tylko w 7 powiatach ich stan jest w 100% dobry. Najliczniej występują one w powiatach kaliskim (22), grodziskim (19), kępińskim i wolsztyńskim (po 13). Najliczniejsza grupa znajduje się w powiecie poznańskim – 59 (88,06%) na 61 ogółem. Następnie w powiatach gostyńskim – 38 (95,00%) na 40 ogółem, leszczyńskim – 37 (97,37%) na 38, gnieźnieńskim i szamotulskim – po 33 (97,06%) na 34 ogółem. Poza Koninem, gdzie 1 z 2 obiektów jest w stanie dobrym, najniższy procent znajduje się w powiatach złotowskim (57,14%; 4 na 7), obornickim (63,94%; 14 na 22) oraz słupeckim (64,71%; 11 na 17). Niski procent prezentuje również powiat ostrzeszowski (60,00%), gdzie 3 obiekty na 5 są w stanie dobrym.

Procent zachowania cmentarzy w stanie dobrym kształtuje się na poziomie 88,22% (277 obiektów na 314 ogółem). W 26 powiatach są one zachowane dobrze w 100%. Najwięcej znajduje się ich w powiatach konińskim (27), wągrowieckim (15) oraz gnieźnieńskim (11). W powiecie pleszewskim nie objęto ochroną żadnego obiektu. Najniższy procent dobrego stanu zachowania dotyczy powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego (64,10%; 25 obiektów na 39), następnie złotowskiego (70,37%; 19 na 27). Procent poniżej 80% dotyczy powiatu pilskiego (79,49%; 31 na 39). Są to przede wszystkim cmentarze ewangelickie i żydowskie. W Poznaniu 14 na 16 obiektów jest w stanie dobrym, co stanowi 87,50% (m.in. cmentarz zasłużonych na Wzgórzu św. Wojciecha, cmentarz na Nowinie na Jeżycach). W złym stanie znajdują się 2 cmentarze katolickie na Dębcu. Podobnie w Kaliszu – 3 z 4 cmentarzy (75%), katolicki i ewangelicki przy Rogatce Wrocławskiej oraz żydowski przy ul. Podmiejskiej utrzymane są w dobrym stanie.

Budynki gospodarcze w stanie dobrym są zachowane w 84,29% (161 obiektów na 191 ogółem). W 16 powiatach utrzymane są w 100% w stanie dobrym. Z tego największa ich liczba wy-

stępuje w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim (14) oraz Lesznie (12). W 6 powiatach (w Kaliszu, Koninie, ostrowskim, ostrzeszowskim, słupeckim i tureckim) nie wpisano tego rodzaju obiektów do rejestru. Największa liczba znajduje się w powiatach gnieźnieńskim – 24 (96,00%) na 25 ogółem oraz poznańskim – 26 (92,86%) na 28. W pozostałych powiatach po kilka obiektów jest w dobrym stanie i zależnie od zasobu procent dobrego zachowania kształtuje się od osiemdziesięciu paru procent do 60 i poniżej. Niekorzystnie to kształtuje się w powiecie rawickim (48,15%; 13 obiektów na 27). Przyczyną tego jest zły stan ryglowych stodół w Dubinie.

Najniższy procent dobrego stanu zachowania wśród wszystkich grup prezentują obiekty przemysłowe (77,39%; 178 obiektów na 230 ogółem). W połowie (tj. 17) powiatów województwa utrzymane są w stanie dobrym. Ich liczba nie przekracza w każdym z tych powiatów 10 obiektów. Najgorzej sytuacja wygląda w powiecie kościańskim (62,50%; 15 na 24), a następnie w Poznaniu (68,18%; 15 na 22). Najniższy procent obiektów przemysłowych w dobrym stanie znajduje się w powiecie wolsztyńskim (44,44%; 4 na 9). Najliczniejszą grupą w złym stanie obniżającą dobry stan zachowania są przede wszystkim wiatraki.

Obiekty powstałe do XIII w. są najcenniejsze dla całego województwa i mają także znaczenie ponadregionalne. Wszystkie 30 obiektów utrzymanych jest w dobrym stanie. Usytuowane są w 16 powiatach, z czego najwięcej w Poznaniu, po 3 w Gnieźnie oraz w Kościanie, a pozostałe w znaczniejszych, najwcześniej lokowanych miastach, obecnie powiatowych: Kaliszu, Kole, Szamotułach, Środzie Wielkopolskiej i Wągrowcu. Związane są z początkami państwa polskiego i fundacjami klasztorowymi w tychże miastach, które powstawały z fundacji panującego władcy. Wysoki procent dobrego zachowania (98,83%) prezentują obiekty z połowy XIII–XV w., ich usytuowanie w ogólnej liczbie 169 pokrywa się z poprzednio wymienionymi miastami i obszarem wokół nich. Dotyczy to rdzenia regionu. Najwięcej obiektów z tego okresu znajduje się w Poznaniu (48), w powiatach kościańskim i szamotulskim (po 10). Obiekty z tego okresu usytuowane są także w powiatach gnieźnieńskim, gostyńskim, Kaliszu, kaliskim, leszczyńskim, śremskim, wągrowieckim i wrzesińskim. Najstarszych obiektów brakuje na północy regionu, w powiatach chodzieskim i czarnkowsko-trzcianeckim, w południowo-zachodniej części województwa – w powiatach kępińskim i rawickim (pogranicze ze Śląskiem) oraz Lesznie i powiecie wolsztyńskim (pogranicze lubuskie). Fakty te potwierdzają kolejne etapy kształtowania się regionu wielkopolskiego. W tym czasie do regionu przynależała ziemia wschowska, również znaczące centrum osadnicze (obecnie w województwie lubuskim).

Najliczniejszą grupę obiektów rejestrowych województwa stanowią powstałe w XIX w. Z ogólnego zasobu 3588 – 91,44% zasobu znajduje się w dobrym/zadowolającym stanie. Najniższy procent stanu zachowania dotyczy powiatów czarnkowsko-trzcianeckiego (74,70%; 62 obiekty z 83 ogółem) i kolskiego (83,00%; 83). W powiatach chodzieskim, Kaliszu, Koninie, międzychodzkiem, obornickim, ostrowskim, pilskim, rawickim i wrzesińskim procent ten oscyluje w przedziale 85–88,00%. Najwyższy procent XIX-wiecznych dobrze utrzymanych obiektów znajduje się w powiatach szamotulskim (99,11%; 112) oraz jarocińskim (98,00%; 98). W pozostałych powiatach procent ten wynosi powyżej 90% (90–95%). Najwięcej liczbowo XIX-wiecznych zabytków znajduje się w powiecie gnieźnieńskim (200), kiedy to nastąpił rozwój i boom budowlany po sekularyzacji dóbr arcybiskupstwa w zaborze pruskim. W powiecie kościańskim

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	36	87,80%	40	86,96%	10	100,00%	2	100,00%	88
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	39	86,67%	62	74,70%	46	95,83%	2	66,67%	149
Gnieźnieński	3	100,00%	7	100,00%	49	87,50%	200	93,46%	33	100,00%	11	91,67%	303
Gostyński	2	100,00%	6	100,00%	64	90,14%	140	95,24%	31	100,00%	12	100,00%	255
Grodziski	0	0,00%	2	100,00%	46	95,83%	119	92,97%	19	100,00%	4	100,00%	190
Jarociński	0	0,00%	2	100,00%	37	97,37%	98	98,00%	12	100,00%	1	100,00%	150
Kalisz	1	100,00%	6	100,00%	17	94,44%	41	87,23%	32	91,43%	0	0,00%	97
Kaliski	2	100,00%	5	100,00%	32	100,00%	55	91,67%	13	100,00%	3	100,00%	110
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	20	100,00%	48	96,00%	12	100,00%	6	100,00%	86
Kolski	1	100,00%	6	100,00%	34	97,14%	83	83,00%	20	100,00%	4	100,00%	148
Konin	1	100,00%	3	100,00%	10	100,00%	29	85,29%	1	100,00%	1	100,00%	45
Koniński	2	100,00%	4	100,00%	32	86,49%	121	93,80%	22	95,65%	6	100,00%	187
Kościański	3	100,00%	10	100,00%	50	87,72%	231	91,67%	41	89,13%	42	100,00%	377
Krotoszyński	0	0,00%	4	100,00%	58	96,67%	56	96,55%	14	100,00%	9	100,00%	141
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	57	95,00%	65	100,00%	48	100,00%	4	100,00%	174
Leszczyński	0	0,00%	6	100,00%	82	95,35%	123	94,62%	24	92,31%	13	100,00%	248
Międzychodzki	0	0,00%	2	100,00%	28	93,33%	117	87,97%	29	90,63%	2	66,67%	178
Nowotomyski	0	0,00%	1	100,00%	38	82,61%	96	96,00%	18	94,74%	4	100,00%	157
Obornicki	0	0,00%	2	100,00%	25	86,21%	64	87,67%	25	89,29%	3	100,00%	119
Ostrowski	0	0,00%	3	100,00%	25	96,15%	43	87,76%	31	100,00%	1	100,00%	103
Ostrzeszowski	1	100,00%	2	100,00%	16	88,89%	15	100,00%	12	92,31%	2	100,00%	48
Piłski	0	0,00%	2	100,00%	23	92,00%	97	86,61%	36	100,00%	2	100,00%	160
Pleszewski	1	100,00%	2	100,00%	26	89,66%	57	95,00%	6	100,00%	0	0,00%	92
Poznań	8	100,00%	48	100,00%	84	95,45%	192	95,52%	243	94,19%	5	100,00%	580
Poznański	1	100,00%	10	90,91%	81	94,19%	223	91,39%	141	94,63%	20	95,24%	476
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	64	96,97%	175	88,83%	29	100,00%	16	94,12%	284
Słupecki	1	100,00%	3	100,00%	21	95,45%	65	91,55%	6	50,00%	4	100,00%	100
Szamotulski	1	100,00%	10	100,00%	41	95,35%	111	99,11%	18	100,00%	3	100,00%	184
Średzki	0	0,00%	4	100,00%	27	100,00%	70	87,50%	17	89,47%	9	100,00%	127
Śremski	0	0,00%	5	100,00%	49	96,08%	65	94,20%	31	96,88%	14	100,00%	164
Turecki	0	0,00%	3	100,00%	11	100,00%	97	94,17%	9	100,00%	3	100,00%	123
Wągrowiecki	1	100,00%	6	100,00%	26	96,30%	90	89,11%	20	100,00%	18	100,00%	161
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	37	92,50%	80	90,91%	16	100,00%	1	100,00%	134
Wrzesiński	0	0,00%	5	83,33%	19	95,00%	70	88,61%	23	82,14%	7	100,00%	124
Złotowski	1	100,00%	0	0,00%	25	78,13%	43	74,14%	18	100,00%	8	100,00%	95
Województwo	30	100,00%	169	98,83%	1329	92,94%	3281	91,44%	1106	95,02%	242	97,58%	6157

jest ich 231 – ponad połowa całego zasobu, a w największym powiecie województwa, poznańskim ziemskim – 223. Zabytki z XIX w. znajdują się także w Poznaniu (192), w powiatach rawickim (175), leszczyńskim (123), konińskim (121), grodziskim (119), międzychodzkiem (117), szamotulskim (112), czyli na terenie dawnego zaboru pruskiego. Najmniej liczebne są w powiecie ostrzeszowskim – 15 (są tam one zachowane w 100% w stanie dobrym).

Drugą najbardziej liczną grupę reprezentują obiekty z XVI–XVIII w. Na 1430 obiektów – 92,49%, tj. 1329, znajduje się w stanie dobrym. Tylko w 5 powiatach: kaliskim (27), kępińskim (20), Koninie (10), średzkim (27) i tureckim (11), utrzymane są w stanie dobrym. Najniższy procent (78,13%; 25 obiektów z 32 ogółem) utrzymanych w dobrym stanie jest w powiecie złotowskim. Dla powiatu nowotomyskiego procent ten wynosi 82,61% (38 z 46). 86–87% dotyczy powiatów czarnkowsko-trzcianeckiego, gnieźnieńskiego, konińskiego, kościańskiego i obornickiego. 88,89% (16) dla powiatu ostrzeszowskiego, 89,66% (26) dla pleszewskiego. Ledwie przekracza 90,14% (64 obiekty) dla powiatu gostyńskiego, 92% dla pilskiego (23) i 92,50% dla wolsztyńskiego (32). W pozostałych powiatach procent ten kształtuje się w granicach 93–96%. Najwięcej liczbowo obiektów znowu znajduje się w Poznaniu (84), powiatach poznańskim (81), gostyńskim i rawickim (po 64). Procentowo lepiej to wypada dla powiatu rawickiego. Średnie nasycenie obiektami jest w powiatach krotoszyńskim (58), Lesznie (57), kościańskim (50), a także śremskim i gnieźnieńskim (po 49, choć procentowo wygląda lepiej śremski).

Obiekty z XX w. utrzymane są w dobrym stanie na poziomie 95,02%, co stanowi 1106 obiektów. W 20 powiatach utrzymane są w 100% prawidłowo. Najniższy procent dotyczy powiatu słupeckiego (50%; 6 na tylko 12 ogółem). Następnie powiatu wrzesińskiego (82,14%; 23 z 28). Poniżej 90% stanu zachowania (89% z małym ułamkiem) dotyczy powiatów kościańskiego (41), obornickiego (25) i średzkiego (17). W pozostałych powiatach procent ten kształtuje się w granicach 90–95%. Z czego najniższy dotyczy powiatu międzychodzkiego (90,63%; 29). Najwięcej obiektów z tego okresu usytuowanych jest w Poznaniu (243; 94,19%), powiecie poznańskim (141; 94,63%), Lesznie (48; 100,00%), w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim (46; 95,83%) i kościańskim (41; 89,13%).

4340 obiektów murowanych z cegły znajduje się w stanie dobrym, co stanowi 93,96% całego zasobu (4619). Procent ten jest najwyższy wśród wszystkich rodzajów materiałów reprezentowanych na terenie województwa. Wśród ceglanej zabudowy nie ma powiatu, w którym wszystkie obiekty byłyby utrzymane w stanie dobrym. Najwyższy procent dotyczy powiatu jarocińskiego (99,12%), następnie Leszna (98,77%). Najniższy procent takich obiektów znajduje się w powiatach słupeckim (83,33%; 55) oraz średzkim (84,51%; 60). Najwięcej tych obiektów usytuowanych jest w Poznaniu (524; 95,80% stanu ogólnego), w powiatach poznańskim (329; 92,68%) oraz rawickim (210; 96,33%). Najmniej liczbowo takich obiektów znajduje się w powiatach ostrzeszowskim (31; 96,88%), Koninie (39; 90,70%), chodzieskim (40; 93,02%) oraz złotowskim (41; 91,11%). Wśród murowanych są nieliczne obiekty z kamienia (11 ogółem); 8 zachowanych jest w stanie dobrym (72,73%).

Budynki drewniane zachowane są w stanie dobrym i zadowalającym na poziomie 82,31% (335 obiektów) a wzniesione w konstrukcji szkieletowej (ryglowej) – 82,81% (183). Dla konstrukcji wieńcowej w 11 powiatach 100% obiektów jest w dobrym stanie, z czego najwięcej

**ZABYTEKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Chodzieski	2	50,00%	18	81,82%	40	93,02%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	8	80,00%	7	100,00%	73	89,02%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźnieński	14	56,00%	1	50,00%	229	96,62%	0	0,00%	1	100,00%
Gostyński	7	63,64%	14	100,00%	184	95,34%	1	50,00%	0	0,00%
Grodziski	11	100,00%	21	95,45%	130	92,86%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	12	92,31%	1	50,00%	112	99,12%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	2	66,67%	0	0,00%	87	91,58%	1	100,00%	0	0,00%
Kaliski	17	100,00%	0	0,00%	70	97,22%	1	100,00%	0	0,00%
Kępiński	16	100,00%	0	0,00%	57	98,28%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	17	70,83%	0	0,00%	92	89,32%	1	100,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	39	90,70%	1	100,00%	0	0,00%
Koniński	13	92,86%	1	100,00%	109	90,83%	1	100,00%	0	0,00%
Kościański	11	61,11%	4	100,00%	302	92,35%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	12	100,00%	5	100,00%	107	96,40%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	2	66,67%	1	100,00%	161	98,77%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	15	78,95%	9	100,00%	175	95,11%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	2	66,67%	14	93,33%	138	90,20%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	11	78,57%	2	40,00%	117	95,12%	1	50,00%	0	0,00%
Obornicki	5	83,33%	4	100,00%	71	85,54%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	12	75,00%	4	100,00%	66	95,65%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	8	80,00%	1	100,00%	31	96,88%	0	0,00%	0	0,00%
Pilski	2	100,00%	4	80,00%	91	96,81%	1	50,00%	0	0,00%
Pleszewski	9	75,00%	2	100,00%	61	95,31%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	4	100,00%	4	100,00%	524	95,80%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	26	89,66%	22	91,67%	329	92,68%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	11	84,62%	10	40,00%	210	96,33%	0	0,00%	1	100,00%
Słupecki	14	93,33%	0	0,00%	55	83,33%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotuński	2	100,00%	2	66,67%	128	98,46%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	9	100,00%	5	100,00%	60	84,51%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	6	100,00%	1	100,00%	116	94,31%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	6	75,00%	0	0,00%	92	96,84%	0	0,00%	2	100,00%
Wągrowiecki	8	100,00%	2	66,67%	91	90,10%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	26	76,47%	6	100,00%	77	96,25%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	10	90,91%	2	100,00%	75	87,21%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	5	100,00%	16	72,73%	41	91,11%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	335	82,31%	183	82,81%	4340	93,96%	8	72,73%	4	100,00%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	62
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	16	100,00%	105
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	100,00%	248
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	207
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	163
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	125
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	90
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	88
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	74
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	113
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	125
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	319
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	126
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	165
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	199
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	154
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	131
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	81
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	83
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	99
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	72
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	66,67%	4	100,00%	539
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	379
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%	235
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	69
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	132
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	75
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	123
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	100
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	103
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	113
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	87
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	62
2	50,00%	0	0,00%	2	100,00%	9	90,00%	43	100,00%	4926

obiektów w powiatach kolskim, kaliskim (po 17) i w kępińskim (16). Dla powiatu kościańskiego wynosi 61,11% (11 obiektów), gdzie zagrożone są przede wszystkim wiatraki. Nienajwyższy procent dobrze utrzymanych obiektów znajduje się w powiecie wolsztyńskim (76,47%; 26 z 34). Podobny stan zachowania dotyczy powiatu nowotomyskiego (78,57%; 11). Zagrożonymi obiektami w tych powiatach są przede wszystkim drewniane obiekty związane z osadnictwem ołęderskim. Budownictwo szkieletowe dobry stan w 100% prezentuje w 16 powiatach, z tego najliczniej w powiecie gostyńskim (14). W powiatach Kalisz, Konin, kaliskim, kępińskim, kolskim oraz słupeckim nie ma w ogóle obiektów szkieletowych wpisanych do rejestru. Najliczniej tego typu obiekty występują w powiatach chodzieskim (18; 81,82%), grodziskim (21; 95,45%), poznańskim (22; 91,67%), złotowskim (16; 72,73%) i rawickim – 10 (40%) na 25 ogółem. Zagrożonymi obiektami w powiecie rawickim jest zespół stodół szkieletowych w Dubinie (gm. Jutrosin), a w powiecie złotowskim część kościołów i domów.

Wszystkie obiekty ziemne (4) oraz betonowe (2) są w dobrym stanie, podobnie jak i obiekty o nieustalonym materiale (43). Z obiektów metalowych (10), jeden w Poznaniu (wiatrak przy ul. Milczańskiej) jest zagrożony. Obiekty z glinobitki zachowane są w 50% w stanie dobrym. Obiekty z rudy darniowej (3) – 1 nie istnieje, a 2 są zagrożone.

Chałupy drewniane najczęściej są obecnie użytkowane przez osoby z miasta, które wybierają je na domy letniskowe, a bywa, że zamieszkują je na stałe. Obiekty często ulegają niekontrolowanemu przeróbkom. Czasami niezainteresowani spadkobiercy pozostawiają takie obiekty bez remontu. Tendencją niekorzystną jest brak fachowców do remontu takich obiektów. Najlepiej się mają obiekty sakralne, z których niewiele jest nieużytkowanych, najczęściej te, dla których brakuje wyznawców (ewangelików, Żydów). Bywa też, że najgorszym właścicielem jest Skarb Państwa, a lepiej dbają o obiekty samorządy różnego stopnia oraz osoby prywatne czy fundacje i stowarzyszenia.

Obiekty, które użytkowane są przez lokatorów czy dzierżawców, są często zaniedbywane. Osoby te nie są zainteresowane kapitalnymi remontami obiektów. Często wykonywane są przy nich remonty doraźne bądź nie wykonuje się ich wcale.

Część obiektów potencjalnie zagrożonych ze względu na ich nieużytkowanie nie ma właściciela, a nawet gdy on jest, nie gwarantuje właściwej opieki. Nie wykazuje on bowiem należytej staranności, aby obiekt przynajmniej zabezpieczyć przed postępującą dewastacją. Bywa też, że właściciel przeliczył się z kosztami czekającego go remontu zakupionego uprzednio obiektu. Są także tacy właściciele, którzy uchylają się od remontów i zabezpieczenia obiektów mimo wielokrotnych nakazów konserwatorskich, a nawet prób wywłaszczenia takiego właściciela (przykłady pałacu w miejscowości Szkudła w powiecie pleszewskim i dworu w Pietrzykowie w powiecie kaliskim). Obiekty są także nieremontowane z braku środków. Szczególne zagrożenie występuje dla dworów i pałaców, które nie mają odpowiedniego właściciela. Bywa również, że latami toczą się postępowania spadkowe spadkobierców byłych właścicieli. Bywa, że spadkobiercy po odzyskaniu rezydencji natychmiast wystawiają ją na sprzedaż i nie są zainteresowani remontami ani ponoszeniem wysokich nakładów finansowych. Potencjalnie zagrożonymi obiektami są nieużytkowane obiekty folwarczne, najczęściej zbędne dla prowadzonej obecnie działalności rolniczej. Historyczne obiekty inwentarskie bardzo trudno przystosować do nowo-

czesnych metod produkcji. A spichlerze i stodoły są budynkami zbędnymi, gdyż nie przechowuje się w nich współcześnie zboża ani też słomy i innych pasz. W województwie wielkopolskim istnieje znaczna liczba parków potencjalnie zagrożona. Nie prowadzi się w nich systematycznej pielęgnacji, są ogólnie dostępne i często stanowią wysypisko śmieci. Obszary te również są zagrożone działalnością inwestycyjną. Często widoczne są zakusy, aby je dzielić na działki budowlane. Zagrożone są w znacznym stopniu obiekty drewniane i szkieletowe ze względu na specyfikę utrzymania i remontów.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Obiekty te usytuowane są na terenie całego województwa i prezentują wszystkie grupy zabytków znajdujących się w rejestrze. Największą liczbę stanowią budynki murowane. Liczne obiekty zagrożone zbudowane są z drewna, a także w konstrukcji szkieletowej. Największa liczba obiektów jest własnością państwową i prywatną, następnie samorządową i mieszaną. Stosunkowo najlepiej mają się obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych. Największą grupę stanowią rezydencje: dwory i pałace oraz budynki folwarczne. Zagrożone są także parki. Część rezydencji nie ma bowiem użytkownika i niszczeje, czekając na lepsze czasy. Część budynków folwarcznych również nie jest użytkowana i właściwie zabezpieczana. Ginącym elementem krajobrazu Wielkopolski są drewniane chałupy wiejskie oraz wiatraki. Drewnianych i szkieletowych dworów już pozostało niewiele, a dodatkowo większość z nich jest w stanie zagrożenia i postępującej dewastacji. Znikają kolejne zabytki przemysłu: piece cegielniane, cukrownie i inne obiekty nieczynnych już zakładów przemysłowych.

Na terenie województwa stwierdzono 320 obiektów zagrożonych, co stanowi 4,83% całego zasobu obiektów rejestrowych. Najwyższy procent obiektów zagrożonych dotyczy powiatów czarnkowsko-trzcianieckiego (12,85%; 23 obiekty), złotowskiego (12,82%; 15), słupeckiego (11,50%; 13) i wrzesińskiego (9,29%; 13). Podobny procent dotyczy powiatu międzychodzkiego (9,50%; 19 obiektów). W powiecie obornickim jest zagrożonych 12 obiektów (8,89%). Najwyższa liczba obiektów zagrożonych występuje w powiatach kościańskim i poznańskim (po 24), ale procent jest niższy niż we wcześniej wymienionych powiatach ze względu na to, że obydwa powiaty mają największą liczbę obiektów rejestrowych w województwie (dla powiatu kościańskiego wynosi 5,85%, a dla poznańskiego 4,69%). Podobnie sytuacja wygląda dla Poznania (22 obiekty stanowią 3,62%). Ale już w powiecie rawickim zagrożone 22 obiekty to 7,12% całości zasobu powiatu. Najmniej zagrożonych obiektów usytuowanych jest w powiecie chodzieskim (1; 1,01%), po 2 obiekty w powiatach jarocińskim (1,31%), kępińskim (2,27%), krotoszyńskim (1,38%) i Lesznie (1,13%).

Wśród zagrożonych obiektów należy wymienić te najcenniejsze:

- alkierzowy, szkieletowy dwór w Kotlinie w powiecie jarocińskim z XVIII–XIX w. Jego wartość należy określić jako unikatową w skali regionu, a jego stan zachowania jako katastrofalny,
- cmentarz prawosławny (greckokatolicki) przy ul. Górnośląskiej w Kaliszu z licznymi zaniechanymi grobowcami; świadectwo wielokulturowej historii miasta,
- bożnica (synagoga) w Kępnie, jako jeden z najbardziej czytelnych symboli obecności ludności żydowskiej w mieście,
- wyjątkowe w skali regionu i nie tylko budowle parkowe: pawilon, tzw. meczet i minaret w zespole pałacowo-parkowym w Kościelcu Kolskim,
- barokowy dwór wraz z oficyną w Łomnicy w powiecie nowotomyskim, jako jedno z nielicznych zachowanych w regionie założeń barokowych,
- pałac myśliwski z XIX w. w Mojej Woli w powiecie ostrowskim, którego ściany konstrukcji szkieletowej obłożone zostały korą z dębu korkowego – unikat nie tylko w regionie, ale także w Europie,
- drewniane dwory w Giżycach (1760–1775) oraz w Rojowie (XVIII/XIX) w powiecie ostrzeszowskim – ostatnie zachowane tego typu obiekty w województwie,
- kamienny neoromański kościół z 1902 r. w Pisarzowicach w powiecie ostrzeszowskim (obecnie w stanie romantycznej ruiny); połączenie kamienia z czerwonym piaskowcem,
- kamienno-ceglany spichlerz z 1828 r. w Karminie Drugim w powiecie pleszewskim; wiele innych spichlerzy jest także zagrożonych na terenie województwa,
- hala filtrów w zespole gazowni oraz zespół starej rzeźni w Poznaniu,
- zespół szkieletowych stodół w Dubinie w powiecie rawickim – unikatowy nie tylko w regionie,
- zespół kościoła ewangelickiego z drewnianym kościołem pw. Góry Tabor w Miejskiej Górcie w powiecie rawickim,
- budownictwo drewniane w postaci chałup, budynków gospodarczych, wiatraków,
- liczne rezydencje o lokalnej wartości, niezwykle cenne dla społeczności lokalnych i układów przestrzennych wsi oraz miast,
- zespół dawnego szpitala psychiatrycznego w Owińskach w powiecie poznańskim.

Region pod względem rozmieszczenia obiektów zagrożonych jest zróżnicowany. Większa liczba obiektów występuje na obszarach większego zagęszczenia rezydencji, którym towarzyszą parki oraz folwarki. Procent zagrożenia dla tych obiektów jest najwyższy. Najwięcej zagrożonych jest rezydencji (88; 11,34%). Tylko 8 powiatów województwa nie ma zagrożonych obiektów na swoim terenie (chodzieski, gnieźnieński, grodziski, Kalisz, kaliski, kępiński, kolski, Leszno). Trudno ocenić, czy stopień zagrożenia jest zróżnicowany dla mniejszych i większych ośrodków. Obiekty zagrożone występują zarówno w dużych miastach, jak i mniejszych oraz na terenach wiejskich. Różnice te są raczej spowodowane rodzajem własności, potencjału gospodarczego poszczególnych powiatów oraz możliwości inwestycyjnych.

Jeden zagrożony relikwiarz zamku znajduje się w powiecie wrzesińskim, co stanowi 2,63% z 38 obiektów rejestrowych tego typu. W podobnym stanie zagrożenia znajdują się obiekty miesz-

kalne (1,65%; 23) oraz sakralne (1,76%; 19). Z tym że w 22 powiatach regionu nie ma zagrożonych obiektów mieszkalnych. Sakralnych obiektów zagrożonych nie spotyka się w 20 powiatach regionu. Tylko w 3 powiatach jest ich więcej niż 1. Najwięcej (aż 10% całego zasobu; 3 obiekty) jest w powiecie rawickim kaplica grobowa Langerdorfów w Kawczu oraz kościół ewangelicki i cmentarz w Miejskiej Górcie. Po 2 obiekty są zagrożone w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim (kościół ewangelicki w Połajewie, kaplica-mauzoleum we Wieleniu) oraz gnieźnieńskim (kaplica grobowa rodziny Lange w Rybnie Wielkim i kaplica w zespole pałacowym w Arcugowie). W pozostałych 12 powiatach występują pojedyncze obiekty. Zanedbana bożnica w Kępnie czeka na zagospodarowanie, zanedbana jest też kaplica-mauzoleum w Brońnikowie (pow. kościański), a ryglowy kościół ewangelicki w Sierakowie (pow. międzychodzki) zawalił się. W bardzo złym stanie są ewangelicki kościół we Lwówku (pow. nowotomyski), ruina klasztoru Franciszkanów z 1768 r. w Obornikach, ruina kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Chojnicy (pow. poznański); w powiecie szamotulskim – kaplica grobowa rodziny Szczanieckich w Chełmnie. Na samej północy regionu zagrożony jest szkieletowy kościół w Węgorzewie Szczecineckim (pow. złotowski).

Wśród domów mieszkalnych najwięcej zagrożonych znajduje się w Kaliszu oraz w Poznaniu. Niski procent zagrożenia spotyka się wśród obiektów użyteczności publicznej (2,0%; 9 obiektów na 449 ogółem). W 29 powiatach nie ma zagrożonych obiektów użyteczności publicznej. Najwięcej znajduje się w powiecie poznańskim (3 obiekty, m.in. kasyno wojskowe w Biedrusku i zespół szpitala psychiatrycznego w Owińskach), następnie w Kaliszu (2 obiekty – hotel i budynek koszar), Kole (1 – dawny hotel), w powiatach leszczyńskim (1 – dawny budynek komory celnej w Henrykowie) oraz tureckim (1 – karczma z wozownią w miejscowości Szadów Wielki).

Nieco odmiennym stopniem zagrożenia charakteryzuje się zieleń. W województwie wskazano 33 takie obiekty. Trzeba dodać, że spora liczba parków poza wskazanymi wykazuje potencjalne zagrożenie. Pozbawione są one pielęgnacji, mają zatarte układy kompozycyjne i narażone są na ekspansję budowlaną. Najliczniejszą grupą, towarzyszącą parkom, wśród zagrożonych są obiekty rezydencjonalne (88 obiektów; 11,34%; cały zasób wynosi 776). Najwięcej obiektów znajduje się w powiatach obornickim i wągrowieckim (po 8), następnie średzkim oraz konińskim (po 7). Wysoki procent obiektów zagrożonych znajduje się w powiecie słupeckim (35,29%), z tym że ogólnie w powiecie jest tylko 17 obiektów. Większa liczba zagrożonych rezydencji usytuowana jest także w powiatach międzychodzki, rawickim i wrzesińskim. Pozostałe obiekty rozkładają się dość równomiernie w całym regionie. Kolejną zagrożoną grupą są obiekty folwarczne (58; stanowią one 6,42% całego zasobu z 903 w województwie). Największa ich liczba występuje w powiatach kościańskim (8 z 91) oraz międzychodzki (7), następnie gostyńskim i leszczyńskim (po 5).

Kolejną liczebnie grupę stanowią cmentarze – 33 (10,51%) na 314 obiektów wpisanych do rejestru na terenie województwa. Na terenie 28 powiatów zagrożonych cmentarzy nie ma. Najwięcej takich obiektów jest w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim (12 z 39). Niewiele niższą liczbą charakteryzuje się powiat złotowski (8 na 27). W trzecim powiecie północnej Wielkopolski – pilskim – zagrożonych jest 8 obiektów na 39. Są to w przewadze cmentarze

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	2	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	4	16,67%
Gnieźnieński	2	3,77%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,17%
Gostyński	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,00%	0	0,00%
Grodziski	1	3,45%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	8,33%	0	0,00%
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	2	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	1	50,00%
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	22,58%	0	0,00%
Kościański	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	17,14%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	0	0,00%
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	1	2,63%	0	0,00%
Międzychodzki	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	16,67%	4	17,39%
Nowotomyski	1	3,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%	0	0,00%
Obornicki	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	36,36%	1	2,86%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%	0	0,00%
Ostrzeszowski	1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	40,00%	0	0,00%
Piłski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	9,09%	4	11,76%
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	9,09%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	20,00%	2	6,90%
Poznański	1	1,37%	0	0,00%	3	11,11%	0	0,00%	5	7,46%	5	5,21%
Rawicki	3	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	12,90%	0	0,00%
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	35,29%	1	3,85%
Szamotułski	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%
Średzki	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	23,33%	0	0,00%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	10,71%	0	0,00%
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	3	23,08%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	21,62%	1	2,27%
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	16,67%	4	11,43%
Złotowski	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	28,57%	4	22,22%
Województwo	19	1,76%	1	2,63%	9	2,00%	0	0,00%	88	11,34%	33	3,32%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,01%
4	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	30,77%	0	0,00%	23	12,85%
1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,54%
5	5,88%	1	25,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	3,72%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,49%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,31%
0	0,00%	0	0,00%	5	10,20%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	8	7,41%
1	6,25%	2	40,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,61%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,27%
1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	25,00%	4	2,41%
0	0,00%	0	0,00%	2	7,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,00%
1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	3,98%
8	8,79%	0	0,00%	0	0,00%	5	20,83%	1	12,50%	3	21,43%	24	5,85%
0	0,00%	0	0,00%	1	2,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,38%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,96%	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,13%
5	9,09%	0	0,00%	1	2,04%	2	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	10	3,83%
7	9,72%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	19	9,50%
3	5,66%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	4,12%
2	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	8,89%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	3,64%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,88%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	20,51%	0	0,00%	14	7,91%
1	7,14%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,08%
2	28,57%	2	10,53%	4	1,37%	6	27,27%	2	12,50%	2	12,50%	22	3,62%
3	4,23%	2	7,14%	2	1,98%	3	11,54%	0	0,00%	0	0,00%	24	4,69%
1	1,20%	14	51,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22	7,12%
4	25,00%	0	0,00%	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	11,50%
1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,60%
1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	10	7,19%
3	8,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	3,51%
0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,88%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	5,20%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	44,44%	0	0,00%	0	0,00%	4	2,76%
4	36,36%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	9,29%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	29,63%	0	0,00%	15	12,82%
58	6,42%	24	12,57%	23	1,65%	24	10,43%	33	10,51%	8	3,35%	320	4,83%

ewangelickie. Zagrożone są także cmentarze żydowskie, nie ma bowiem już wyznawców, którzy by o nie dbali. Poniszczone zostały w znacznej mierze nagrobki, a tylko starodrzew i bluszcz cmentarny świadczą o przeszłości i świętości tego miejsca. Pozostałe obiekty znajdują się w Poznaniu (2 cmentarze katolickie przy ul. Samotnej na Dębcu na 16 obiektów ogółem). W Kaliszu zagrożony jest 1 cmentarz prawosławny. W powiecie kościańskim 1 cmentarz ewangelicki w Robaczynie i 1 w powiecie międzychodzkiem.

Wśród budynków przemysłowych oraz gospodarczych stopień zagrożenia jest podobny. Największa liczba i procent zagrożonych budynków gospodarczych dotyczy powiatu rawickiego – 14, co stanowi przeszło 50% całego zasobu – 51,85% (ogółem 27). Zagrożonymi obiektami w tym powiecie są przede wszystkim stodoły szkieletowe w Dubinie. Największa liczba obiektów przemysłowych zagrożona jest w Poznaniu – 6 (27,27%) z ogólnej liczby 22. W powiecie gnieźnieńskim zagrożony jest budynek produkcyjno-mieszkalny w dawnym browarze klasztornym w Trzemesznie. W powiecie grodziskim również budynki browarów. W Lesznie i powiecie leszczyńskim zagrożonymi obiektami są wiatraki, podobnie jak i w powiecie wolsztyńskim.

Wśród obiektów zagrożonych nie występują najstarsze – 30 obiektów do XIII w. W przedziale od połowy XIII do XV w. w powiecie wrzesińskim zagrożony jest 1 obiekt (16,67%) z 6 obiektów. Największa liczba zabytków (208) i najwyższy procent (5,80%) dotyczy obiektów z XIX w. Grupa ta stanowi ponad połowę wszystkich obiektów objętych ochroną w województwie – 3588. Drugą najbardziej liczną grupą zabytków zagrożonych są te z XX w. – 50 obiektów – 4,30% (ogólny zasób – 1164). Nieco niższy procent zagrożenia w porównaniu do XX-wiecznych obiektów prezentuje grupa z XVI–XVIII w. (3,99%; 57 z 1430).

Największą liczbę zagrożonych obiektów stanowią budowle ceglane – 209 (4,52%) z ogólnej liczby 4619 w województwie. Najwyższy procent – 9,95% (22), przy ogólnej liczbie 221 dotyczy obiektów szkieletowych. Zagrożone obiekty tej grupy usytuowane są w 8 powiatach regionu, z czego najwięcej znajduje się w powiecie rawickim (15 z 25; stodoły w Dubinie). Pozostałe takie obiekty to: dom z XVIII/XIX w. w Chodzieży, dwór w Kotlinie (1 z 3 takich obiektów w województwie), kościół ewangelicki w Sierakowie z lat 1782–1785, XVIII-wieczny dwór w Łopuchowie, dwór w Gaju Wielkim z końca XVIII w., karczma z XVIII w. w Szadowie Pańskim oraz kościół ewangelicki z 1621 r. i XVIII w. w Węgorzewie Szczecineckim. Zagrożone obiekty drewniane – obecne są w powiatach wolsztyńskim i kościańskim, dwory w Giżycach i Rojowie – w powiecie ostrzeszowskim. Pozostałe zabytki zagrożone to wiatraki i chałupy.

Zabytki ziemne, z glinobitki, betonowe i metalowe (razem – 34 obiekty) nie znalazły się w grupie zagrożonych. Podobnie jak i grupa 43 obiektów, o których nie wiadomo, z jakiego materiału je zbudowano. Unikatowe w skali kraju obiekty z rudy darniowej – 2 z 3 występujących w województwie (66,67%) wpisanych do rejestru są zagrożone (pow. kaliski). Wśród nielicznych kamiennych obiektów (ogółem 11) – 2 są zagrożone (w powiatach gostyńskim i nowotomyskim).

Obiekty drewniane i szkieletowe są zagrożone ze względu na nietrwałość materiału, zagrożenie pożarowe oraz specyfikę remontów, a także sposób użytkowania. Systematycznie znikają drewniane chaty we wschodniej części regionu oraz w obszarze rozproszonego budownictwa olęderskiego na Równinie Nowotomyskiej (powiaty nowotomyski i grodziski). Nie ma znaczenia, czyją są własnością.

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Czarnkowsko-trzcianiecki	0	0,00%	0	0,00%	2	4,44%	19	22,89%	2	4,17%	0	0,00%	23
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	3	1,40%	0	0,00%	1	8,33%	5
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	4	5,63%	6	4,08%	0	0,00%	0	0,00%	10
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,17%	1	0,78%	0	0,00%	0	0,00%	3
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	1	2,63%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	1	5,56%	4	8,51%	2	5,71%	1	100,00%	8
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	11,76%	0	0,00%	0	0,00%	4
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	2	5,41%	5	3,88%	1	4,35%	0	0,00%	8
Kościański	0	0,00%	0	0,00%	6	10,53%	13	5,16%	5	10,87%	0	0,00%	24
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,67%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%	2
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	2	3,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	3	3,49%	5	3,85%	2	7,69%	0	0,00%	10
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%	14	10,53%	3	9,38%	1	33,33%	19
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	4	8,70%	3	3,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	4	13,79%	6	8,22%	2	7,14%	0	0,00%	12
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,16%	0	0,00%	0	0,00%	4
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	2	11,11%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	3
Piłski	0	0,00%	0	0,00%	2	8,00%	12	10,71%	0	0,00%	0	0,00%	14
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	3	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	3	3,41%	6	2,99%	13	5,04%	0	0,00%	22
Poznański	0	0,00%	0	0,00%	3	3,49%	16	6,56%	5	3,36%	0	0,00%	24
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,52%	20	10,15%	0	0,00%	1	5,88%	22
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	6	8,45%	6	50,00%	0	0,00%	13
Szamotulski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	1	0,89%	0	0,00%	0	0,00%	3
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	10,00%	2	10,53%	0	0,00%	10
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,96%	4	5,80%	1	3,13%	0	0,00%	6
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	4,85%	0	0,00%	0	0,00%	5
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	8,91%	0	0,00%	0	0,00%	9
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	2	5,00%	2	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	4
Wrzesiński	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	7	8,86%	5	17,86%	0	0,00%	13
Złotowski	0	0,00%	0	0,00%	4	12,50%	11	18,97%	0	0,00%	0	0,00%	15
Województwo	0	0,00%	1	0,58%	57	3,99%	208	5,80%	50	4,30%	4	1,61%	320

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Chodzieski	0	0,00%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	7	8,54%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	4	1,69%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	9	4,66%	1	50,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	3	2,14%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	0	0,00%	1	50,00%	1	0,88%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	1	33,33%	0	0,00%	6	6,32%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,39%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	4	3,88%	0	0,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	3	6,98%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	8	6,67%	0	0,00%	0	0,00%
Kościański	3	16,67%	0	0,00%	20	6,12%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	2	1,80%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	1	33,33%	0	0,00%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	2	10,53%	0	0,00%	8	4,35%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	1	33,33%	1	6,67%	12	7,84%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	6	4,88%	1	50,00%	0	0,00%
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	11	13,25%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	2	12,50%	0	0,00%	2	2,90%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	2	20,00%	0	0,00%	1	3,13%	0	0,00%	0	0,00%
Pilski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,13%	0	0,00%	0	0,00%
Pleszewski	1	8,33%	0	0,00%	3	4,69%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	18	3,29%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	0	0,00%	1	4,17%	18	5,07%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	0	0,00%	15	60,00%	7	3,21%	0	0,00%	0	0,00%
Słupecki	1	6,67%	0	0,00%	11	16,67%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotulski	0	0,00%	1	33,33%	2	1,54%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	10	14,08%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	6	4,88%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	1	12,50%	1	100,00%	3	3,16%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	8	7,92%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	4	11,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	9	10,47%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	0	0,00%	1	4,55%	2	4,44%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	19	4,67%	22	9,95%	209	4,52%	2	18,18%	0	0,00%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	23
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	18
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	19
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	254

Popadają w ruinę szkieletowe stodoły w Dubinie będące prywatną własnością. Część z nich jest nieużytkowana, nieprawidłowo utrzymywana i pozbawiona remontów. Większość wiatraków jest własnością prywatną. Ma to wpływ na prowadzenie remontów i utrzymywanie obiektów, zupełnie nieprzydatnych w gospodarstwie. A te utrzymane w dobrym stanie są własnością pasjonatów. Więcej szczęścia mają wiatraki, które są własnością lokalnych samorządów, chociaż i to nie do końca gwarantuje ich dobrą ochronę. Część wiatraków pełni obecnie funkcję małych restauracji, galerii sztuki i ośrodków edukacyjnych, jak np. wiatrak w Sulmierzycach, gdzie opowiada się o wytwarzaniu mąki i kasz. Turystycznym celom służy także zespół wiatraków w Osiecznej. Bywa, że w miejscu drewnianego wiatraka buduje się nowe elektrownie wiatrowe.

Nieużytkowane dwory i pałace, które nierzadko są w zarządzie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, popadają w ruinę. Brak często nabywców, niezakończone są sprawy spadkowe. Bywa, że spadkobiercy byłych właścicieli nie podejmują remontów, tylko próbują zbyć odzyskane rezydencje. Często nowi właściciele nie mogą podołać kosztom remontów i utrzymania nabytych obiektów. Bardzo często w niezbyt dobrym stanie znajdują się parki stanowiące oprawę dla dworów i pałaców. Postępującej destrukcji ulegają zabudowania folwarczne, gdyż część z nich nie ma właściwego zabezpieczenia bądź zagospodarowania ze strony dzierżawców, różnych spółek, spółdzielni.

Trzeba stwierdzić, że Kościół rzymskokatolicki w większości przypadków gwarantuje dobre utrzymanie obiektów wyznaniowych, bo nieliczne kościoły rzymskokatolickie są zagrożone. Najczęściej zagrożone są kościoły ewangelickie, w głównej mierze nieużytkowane oraz synagogi, dla których brakuje zagospodarowania i pomysłu na adaptację. Niekiedy problem ten dotyczy także domów katolickich.

Zagrożone są także obiekty przemysłowe. Zmiany w strukturze przemysłu, które zaszły w wyniku zmian ustrojowych po 1989 r., spowodowały zamknięcie większości małych rzeźni, mleczarni oraz cukrowni i innych zakładów. Niezagospodarowane obiekty popadają w ruinę, a działkę, na której są usytuowane, samorzady najczęściej sprzedają... i buduje się tam kolejny sklep wielkopowierzchniowy.

Zagrożone są kamienice i domy murowane. Gorzej na tym tle wypadają budynki komunalne. Widać to zarówno w Poznaniu, jak i w mniejszych miastach. Miastu bardzo często brakuje środków na utrzymanie dużego zasobu. Bywa też, że najgorszym właścicielem jest Skarb Państwa, a lepiej dbają o obiekty samorzady różnego stopnia, a także osoby prywatne oraz fundacje i stowarzyszenia. Obiekty użytkowane przez lokatorów bądź dzierżawców są często zaniedbywane. Osoby te nie są zainteresowane kapitalnymi remontami. Często wykonywane są remonty doraźne bądź nie prowadzi się ich wcale.

Należy podkreślić wysoką dbałość o zabytki najstarsze i najcenniejsze dla historii nie tylko regionu, ale i państwa. Poprawia się systematycznie dbałość o Pomniki Historii.

Jedną z głównych przyczyn zagrożeń jest zużycie materiału/konstrukcji (dotyka ono 190 obiektów). Drugi najbardziej istotny czynnik zagrożenia: brak zabezpieczenia/brak pielęgnacji/prac konserwatorskich dotyczy podobnej liczby (191 obiektów). I tu proporcje się odwracają. Najwięcej zagrożonych jest obiektów państwowych (53). Liczba prywatnych zabytków wynosi 45. Wzrasta liczba zagrożonych z tego tytułu obiektów będących własnością kościo-

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	949	76,04%	4	0,32%	189	15,14%
Samorządowe	616	77,48%	7	0,88%	105	13,21%
Kościółów i związków wyznaniowych	1345	88,43%	2	0,13%	93	6,11%
Prywatne	1054	77,84%	12	0,89%	175	12,92%
Mieszane	232	83,45%	0	0,00%	35	12,59%
Inne	318	73,95%	1	0,23%	59	13,72%
Brak danych	752	74,83%	6	0,60%	118	11,74%
Razem	5266	79,41%	32	0,48%	774	11,67%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	974	90,19%	3	0,28%	56	5,19%
Obronne	11	28,95%	0	0,00%	7	18,42%
Zamki	15	68,18%	0	0,00%	2	9,09%
Użyteczności publicznej	418	93,10%	0	0,00%	19	4,23%
Rezydencjonalne	562	72,42%	7	0,90%	164	21,13%
Zieleń	725	73,01%	10	1,01%	94	9,47%
Folwarczne	649	71,87%	7	0,78%	172	19,05%
Gospodarcze	141	73,82%	0	0,00%	14	7,33%
Mieszkalne	1290	92,41%	4	0,29%	36	2,58%
Przemysłowe	120	52,17%	1	0,43%	76	33,04%
Cmentarze	168	53,50%	0	0,00%	112	35,67%
Inne	193	80,75%	0	0,00%	22	9,21%
Razem	5266	79,41%	32	0,48%	774	11,67%

łów i związków wyznaniowych – do 14 i samorządowych – do 27. Obiekty rezydencjonalne zagrożone są w najwyższym stopniu (50), następnie budynki folwarczne (34) oraz cmentarze (33) i zieleń (31). W następnej kolejności są obiekty przemysłowe (15), mieszkalne (11) oraz sakralne (9). I tu także zdecydowanie problem dotyczy budynków murowanych – ceglanych (105), drewnianych (16) oraz szkieletowych (4).

Trzecią najistotniejszą przyczyną zagrożenia jest brak użytkownika dla 167 obiektów. I tu znów własność państwowa wypada najstąbiej. Znowu przodują w tym względzie rezydencje (64 obiekty) i zabudowa folwarków (39). Następnie obiekty przemysłowe (16), sakralne i mieszkalne (po 10), a także budynki użyteczności publicznej (9) oraz cmentarze (3). Niewłaściwe użytkowanie i zagrożenie inwestycyjne dotyczy m.in. przeznaczania układów zieleni na inne cele (obszary są dzielone, zabierane pod zabudowę, wycinany jest starodrzew albo wprowadzane są uprawy rolne).

Nieuregulowany stan prawny, zagrożenie inwestycyjne otoczenia bądź też wtórny podział własnościowy (np. wydzielenie pałacu z niewielką działką w środku zabytkowego parku – Szkudła w powiecie pleszewskim, sprzedaż innemu właścicielowi) dotyczy 10 obiektów. Fakt ten dotyczy własności prywatnej, samorządowej i państwowej dla murowanych obiektów rezydencjonalnych, użyteczności publicznej oraz przemysłowych.

Charakterystyka zachowanych wartości zabytków zagrożonych:

- alkierzowy dwór szkieletowy w Kotlinie z XVIII/XIX w. to jeden z ostatnich przykładów takiego budownictwa w regionie. Zamiast zabytkowego dworu w parku dominuje nowa, nieestetyczna budowla z lat 70. XX w. Oprócz Kotliny 2 obiekty (w Koszutach oraz w Siedmiorogowie) są jeszcze świadkami dawnego dworu polskiego na terenie województwa wielkopolskiego. Studzieniec (1. połowa XVIII w.) to rekonstrukcja z 1985 r. Kopia tego dworu znajduje się w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Lednogórze,
- drewniane dwory w Giżycach oraz w Rojowie są ostatnimi tego typu obiektami w regionie. Ich wartość dla historii budownictwa drewnianego jest niezaprzeczalna,
- drewniane chałupy w obszarze osadnictwa olęderskiego w powiatach nowotomyskim i grodzkim oraz wyspowo rozrzucone we wschodniej Wielkopolsce. Najstarsze pochodzą z końca XVIII i XIX w. – element ginący w zastraszającym tempie z krajobrazu regionu. Pruskie przepisy budowlane spowodowały, że nastąpiła ich wymiana na murowane w zachodniej i południowej Wielkopolsce już w XIX w. Te ze wschodniej części regionu (zaboru rosyjskiego) powoli odchodzą w niebyt,
- wiatraki – mimo wielu zniszczonych i rozebranych nadal są najliczniejszą reprezentacją w skali kraju. Stanowią przykład i świadectwo rozwoju wiejskiego rzemiosła i młynarstwa. Charakterystyczny element wielkopolskiego krajobrazu zastępują w wielu wypadkach nowe, szkodliwe dla środowiska przyrodniczego oraz obce dla dziedzictwa kulturowego elektrownie wiatrowe,
- zagrożone budownictwo szkieletowe w postaci kościołów, budynków mieszkalnych, gospodarczych i użyteczności publicznej to świadectwo obecności ludności niemieckiej i wielokulturowej historii regionu,
- niszczące rezydencje, parki oraz zabudowa folwarczna to świadectwo epoki i świata ziemiańskiego, który zniszczyła II wojna światowa, oraz przemian, jakie zaszły w Polsce powojennej. Obiekty zagrożone prezentują wszystkie style, różne formy oraz wielkość. Bardzo duża liczba rezydencji to świadectwo charakterystyczne dla Wielkopolski, specyficzne i odmienne w stosunku do innych regionów,
- kamienice wielkowiejskie oraz skromniejsze domy w mniejszych powiatowych miastach są świadectwem rozwoju poszczególnych miast oraz zamożności ich mieszkańców,
- obiekty przemysłowe, często o bardzo dobrej historyzującej architekturze, zbudowane w przewadze z czerwonej cegły, elementu tak charakterystycznego dla regionu, są świadectwem rozwoju przemysłu nie tylko związanego z rolnictwem,
- zagubione, niejednokrotnie w ostępach leśnych lub na obrzeżach wsi cmentarze ewangelickie, na których często brak już nagrobków, są świadectwem wielokulturowości regionu i obecności ewangelików. O ich obecności świadczą także zagrożone kaplice grobowe w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim, gnieźnieńskim, rawickim oraz wągrowieckim.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

W trakcie weryfikacji stwierdzono 30 takich obiektów w województwie, co stanowi 0,45% całego zasobu. W 16 powiatach nie stwierdzono takich obiektów. Najwięcej jest ich w Kaliszu (3); podobnie po 3 obiekty usytuowane są w powiatach kościańskim oraz poznańskim; natomiast po 2 obiekty w powiatach gostyńskim, konińskim, pilskim i wolsztyńskim. Pojedyncze obiekty występują w powiatach grodziskim, kaliskim, Koninie, konińskim, Lesznie, międzychodzkiem, nowotomyskim, obornickim i ostrowskim, wągrowieckim oraz w Poznaniu.

W województwie najwięcej liczbowo zabytków o utraconych wartościach znajduje się w grupie budynków folwarcznych (9 obiektów) w powiatach poznańskim (3) oraz gnieźnieńskim, kaliskim, kolskim, konińskim, międzychodzkiem i pilskim (po 1). Drugą grupę stanowią obiekty mieszkalne (8); pojedyncze obiekty znajdują się w 8 powiatach, m.in. w Koninie i Lesznie. Kolejna grupa to obiekty przemysłowe oraz zieleń (po 4). Obiekty przemysłowe o utraconych wartościach znajdują się w powiatach gostyńskim (2), wolsztyńskim oraz kościańskim (po 1); zieleń zaś w powiatach gnieźnieńskim Małachowo-Złych Miejsc, gdzie teren parku podzielono i zabudowano domami mieszkalnymi, Kaliszu, konińskim i obornickim. W grupie obiektów użyteczności publicznej są 3 budynki – w Kaliszu (2) oraz w Poznaniu (1). W grupie obiektów sakralnych znajduje się 1 kościół ewangelicki w Kościanie. Problemu utraconych wartości nie spotyka się w pozostałych grupach obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Pięć obiektów, które utraciły swe wartości, powstało w końcu XVIII w.: spichlerz w Mielżynie (przebudowany, podwyższony, z wymienioną stolarką, dachem oraz wnętrzem); 2 wiatraki w powiecie gostyńskim, w których nastąpiło zużycie materiału/konstrukcji (obiekty praktycznie nie istnieją); dom w Lesznie przy ul. Łaziebnej (obiekt pozbawiony detalu, z przemurowanymi oknami i wnętrzem) oraz chałupa w Ołoboku (przebudowana i przekształcona oraz znacznie zniszczona). Najliczniejszą grupę stanowią obiekty z XIX w. (22). Wśród nich znajduje się chałupa ołederska z Kuźnicy Zbąskiej nr 26, która pozbawiona została całkowicie substancji zabytkowej. Szkieletowe ściany zastąpiono konstrukcją z bloczków betonowych, strzechę zamieniono na blachę. W grupie tej są także obiekty folwarczne, domy, które na skutek przebudowy i rozbudowy utraciły cechy i formę, dla których zostały wpisane do rejestru, oraz wiatraki, które uległy zniszczeniu. Są też: obiekt sakralny, dawny kościół ewangelicki zamieniony na bibliotekę w Kościanie oraz pastorówka w Ujściu (przebudowana). W Poznaniu z kolei obiekt użyteczności publicznej – dawny Sąd Ziemi i Miejski, a obecnie Uniwersytet Artystyczny został całkowicie rozebrany i postawiony od nowa. Podobnie wygląda kuźnia w Jabłonowie koło Ujścia, którą rozebrano i odbudowano. W tych wypadkach nastąpiła całkowita wymiana substancji zabytkowej. Pozostałe 3 obiekty powstały w początkach XX w.: park przy willi w Kaliszu, ul. Widok 80 i ogród plebański przy kościele św. Mikołaja w Ryczywole w powiecie obornickim (nie istnieje zieleń, a teren jest użytkowany jako parking) oraz chałupa we wsi Boruja Nowa 25, którą przebudowano.

Zdecydowana większość zabytków o utraconych wartościach jest murowana z cegły – 16 obiektów stanowi 0,35% całego zasobu (4619). Drugą najliczniejszą grupą są obiekty drewniane w konstrukcji wieńcowej i sumikowo-łątkowej – 7 (1,72%) z całego zasobu (407).

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,17%
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	2	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,78%
Kościański	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,86%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pilski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	1	0,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotulski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	1	0,09%	0	0,00%	3	0,67%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,40%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	5,00%	0	0,00%	1	1,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,92%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	40,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,74%
0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,50%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,78%
1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,87%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,60%
0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%
1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,49%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,56%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	1,39%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,50%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,59%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,74%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,91%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,13%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,16%
3	4,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,59%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,58%
0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,38%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	1,00%	1	0,52%	8	0,57%	4	1,74%	0	0,00%	0	0,00%	30	0,45%

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	2	0,93%	0	0,00%	0	0,00%	3
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	2	2,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,78%	0	0,00%	0	0,00%	1
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,26%	1	2,86%	0	0,00%	3
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	1
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,55%	0	0,00%	0	0,00%	2
Kościański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,79%	0	0,00%	0	0,00%	2
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,75%	0	0,00%	0	0,00%	1
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	1
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,57%	0	0,00%	1
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Pilski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	2
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,50%	0	0,00%	0	0,00%	1
Poznański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,23%	0	0,00%	0	0,00%	3
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szamotułski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,99%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	2
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Złotowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	5	0,35%	22	0,61%	3	0,26%	0	0,00%	30

Dwa obiekty szkieletowe stanowią 0,90% całego zasobu (221 obiektów), są to pastorówka z połowy XIX w. w powiecie pilskim oraz 1 chałupa w powiecie grodziskim.

Mimo mniejszej liczby obiektów drewnianych w tej grupie stanowią one najbardziej wartościową część zasobu obiektów w rejestrze. Razem z budowlami szkieletowymi to prawie 1/3 (9 obiektów) tych zabytków, które utraciły wartość. Przyczynami było zniszczenie materiału/konstrukcji oraz ich przebudowa z całkowitą wymianą substancji zabytkowej. Należy podkreślić, że ta grupa zabytków jest w sferze największego zagrożenia i coraz więcej obiektów tego typu znika z krajobrazu kulturowego regionu.

Utrata wartości dotyczy w zdecydowanej przewadze obiektów prywatnych (13), następnie będących własnością Kościołów i związków wyznaniowych oraz mieszanej własności (po 3), obiektów państwowych (2), a także własności samorządu oraz innych własności (po 1). Dla 7 obiektów nie ustalono własności.

Podstawową przyczyną utraty wartości zabytkowych są przekształcenia obiektów. Wtedy następuje przebudowa obiektu, zmiana bryły, jej podwyższenie, dostawienie przybudówek itp., zmiana kształtu dachu oraz jego pokrycia, zmiana wystroju elewacji, ahisteryczna wymiana stolarki i kształtu otworów okiennych oraz ich rozmieszczenia. Dotyczy to ponad połowy wszystkich obiektów w województwie (18 z 30 ogółem). Najwięcej przekształconych/przebudowanych obiektów spotyka się wśród zabytków folwarcznych, np. dom ogrodnika w Żelazkowie (XIX w.), obora w Ruszkowie (XIX w.) i spichlerz w Mielżynie (koniec XVIII w.). Przebudowywane są domy mieszkalne (5 obiektów), jest to przebudowa elewacji, dachu i wnętrza. Wszystkie 4 układy zieleni zostały w trwały sposób zniszczone, zabudowane domami, jak Małachowo-Złych Miejs, gdzie z drzewostanu parkowego pozostały nieliczne okazy drzew, a place są wybetonowane. Przekształcenia dotknęły też budynki użyteczności publicznej, jak np. dawny zakład kąpielowy Goplana w Kaliszu i dawny kościół ewangelicki w Kościanie, obecnie użytkowany jako biblioteka.

Drugą, bardzo istotną przyczyną utraty wartości jest zły stan techniczny – zniszczenie substancji zabytkowej. W województwie wielkopolskim stwierdzono go w przypadku 8 zabytków. Połowę stanowią obiekty przemysłowe – 4 wiatraki, których stan zachowania jest szczątkowy. Następnie budynek użyteczności publicznej – tzw. koszary Godebskiego z początku XIX w. w Kaliszu, zachowane tylko w formie jednej ściany, oraz pojedyncze obiekty: folwarczy (obora z XIX w. w Stępuchowie), gospodarczy z XIX w. oraz mieszkalny we wsi Boruja.

Trzecią przyczyną jest rozbiórka i odbudowa obiektu zabytkowego, w wyniku czego następuje całkowita utraty wartości zabytkowej, dla której obiekt wpisano do rejestru zabytków. W trakcie weryfikacji odnotowano 3 takie obiekty – 2 folwarczne (kamienna kuźnia w Jabłonowie z 1853 r., rozebrana i pobudowana na nowo po 2010 r., a także oficyna w Mościejewie z XIX w., w końcu lat 90. XX w. postawiona jako nowy budynek) i 1 mieszkalny (szkieletowy budynek mieszkalny w Kuźnicy Zbąskiej z pierwszej ćwierci XIX w., zbudowany na nowo z bloczków betonowych o innej formie dachu pokrytego blachą zamiast strzechy).

W przypadku rozebrania obiektu wpisanego do rejestru i postawienia w jego miejscu całkowicie nowego budynku następowała całkowita wymiana substancji zabytkowej. W Mościejewie w powiecie międzychodzkiem odtworzono budynek oficyny w jego historycznej bryle

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	2	0,84%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	2	18,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	2	2,11%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliszki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,39%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,97%	0	0,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%	0	0,00%	0	0,00%
Kościański	1	5,56%	0	0,00%	1	0,31%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	1	0,65%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pilski	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	0	0,00%	0	0,00%	3	0,85%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotulski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	0,99%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	2	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	7	1,72%	2	0,90%	16	0,35%	1	9,09%	0	0,00%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	26

i materiale. Ale już w Kuźnicy Zbąskiej dom, mimo że postawiony w obrysie starej olęderskiej chałupy, nie powtarza bryły, ścian w konstrukcji szkieletowej, którą zastąpiono bloczkami betonowymi, kształtu dachu i jego pokrycia oraz stolarki i podziału wnętrza. W tym drugim przypadku nastąpiła całkowita utrata wartości (zabytkowych, historycznych i naukowych). W przypadku odtworzenia obiektu w historycznej bryle i z powtórzeniem historycznego materiału (Mościejewo – oficyna oraz kuźnia w Jabłonowie) została zachowana historyczna wartość obiektu.

W odniesieniu do zniszczenia substancji historycznej i złego stanu technicznego, zależnie od stopnia zaawansowania tych procesów można mówić o częściowej utracie wartości. W przypadku bardzo dużego stopnia zniszczenia uratowanie obiektów bez ich całkowitej odbudowy jest niemożliwe, należy wówczas mówić o całkowitej utracie wartości, dla których wpisano je do rejestru (koszary Godebskiego w Kaliszu, wiatraki i objekty folwarczne w Iwnie).

W przypadku przekształceń, przebudowy dochodzi do zniekształceń bryły, podwyższania budynku, np. poddasza, bądź dobudowania drugiej kondygnacji (dom ogrodnika w Żelazkowie i spichlerz w Mielżynie), zmiany układu otworów okiennych, ich kształtu oraz wymiany stolarki, zniszczenia detalu, gzymsów, oprawy okien, pilastrów, boniowania itp., dalej zmiany kształtu dachu, jego stopnia nachylenia i jego pokrycia. Następuje dostawianie nowych dobudówek i przebudowa wnętrza. Często objekty te w ogóle nie przypominają swojej formy ani stanu w momencie wpisania ich do rejestru zabytków. Bywa, że przebudowy wykonywane są bez wiedzy i zgody służb konserwatorskich, na zasadzie samowoli budowlanej. Dzieje się tak głównie w przypadku obiektów folwarcznych i domów mieszkalnych.

W układach zieleni dochodzi do trwałego ubytku drzewostanu zabytkowego, budowania na ich obszarze obiektów mieszkalnych, jak też ogołocenia przestrzeni parkowej (Małachowo-Złych Miejszc – park dworski, Kalisz – ogród przy willi oraz ogród plebański przy kościele pw. św. Mikołaja w Ryczywole).

Dla większości obiektów o utraconych wartościach brak jest danych (nie ustalono tego w trakcie wykonywania weryfikacji), kiedy niekorzystne zmiany nastąpiły – tak jest w przypadku 18 obiektów. Zniszczenia i zły stan zachowania obiektów postępowaly przynajmniej od kilkunastu lat, gdy obiektów nie użytkowano i nie remontowano. Część z nich utraciła wartości zabytkowe jeszcze w latach 60.–80. XX w. Procesy destrukcji obiektów folwarcznych nasiliły się po likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych, gdy nastąpiły zmiany własnościowe oraz wprowadzono nowe metody produkcyjne w rolnictwie. Fakt ten dotknął również opuszczone objekty przemysłowe po likwidacji zakładów. Nasilenie tych procesów nastąpiło po 2000 r. Niekorzystne zmiany dotknęły wówczas 8 obiektów (przebudowa chałup olęderskich, nabywanych w celach letniskowych).

Do grupy o utraconych wartościach zaliczono również 1 obiekt, którego zasadność wpisu należy podważyć. W Mikořynie w powiecie konińskim wpisano budynek owczarni wzniesionej w 2. połowie XIX w., który wcześniej gruntownie przebudowano i zaadaptowano na hotel Fabryki Urządzeń Górnictwa Odkrywkowego w Koninie. Owczarnia jest jedynym zachowanym obiektem w zespole folwarcznym. Do przebudowy doszło w latach 70. XX w. W ramach adaptacji wymieniono więźbę dachową, poszerzono otwory okienne i drzwiowe, dobudowano

balkony, całkowicie przebudowano wnętrze parteru i poddasze. Budynek wyposażono w instalacje oraz rozbudowano o środkowe i boczne skrzydła. Do rejestru zabytków obiekt wpisano dopiero 15 lutego 1984 r. (nr rej. 260/2) po przebudowie, gdy utracił większość pierwotnych cech budynku inwentarskiego.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Na terenie województwa w okresie objętym weryfikacją w latach 2009–2015 stwierdzono 81 obiektów nieistniejących, co stanowi 1,22% całego zasobu wpisanego do rejestru zabytków. Prezentują one większość grup zabytków województwa. W 8 powiatach województwa (w 3 miastach – Kaliszu, Koninie i Lesznie oraz w powiatach kępińskim, międzychodzkiem, ostrzeszowskim, słupeckim i szamotulskim) nie ma takich obiektów. Najliczniejsze braki zasobu odnotowano w powiecie kolskim (11 obiektów ze 166 ogółem), następnie w powiatach poznańskim (9), chodzieskim i złotowskim (po 6), konińskim i kościańskim (po 4), czarnkowsko-trzcianeckim, gnieźnieńskim, grodziskim, nowotomyskim i wrzesińskim (po 3).

Najliczniejszą grupę stanowią obiekty mieszkalne (34). Wśród obiektów mieszkalnych stanowią one 2,44% całego zasobu (1396). Najwięcej nieistniejących obiektów mieszkalnych odnotowano w powiatach kolskim oraz chodzieskim (po 6). Bardzo wysoki procent (28,57%) stanowią 4 budynki w Złotowie. Ale już 4 obiekty w powiecie poznańskim dają 3,96% obiektów mieszkalnych powiatu. Drugą grupą są nieistniejące obiekty folwarczne – 13 (1,44%) przy całym zasobie 903. Ponownie najwyższa ich liczba występuje w powiecie kolskim (3). Pozostałe obiekty występują pojedynczo na obszarze największego zagęszczenia folwarków. Po 11 obiektów stwierdzono wśród obiektów rezydencjonalnych (1,42%) i obiektów przemysłowych (4,78%). Sytuacja zdecydowanie gorzej przedstawia się dla budynków przemysłowych, gdyż cały zasób dla nich wynosi 230 obiektów, podczas gdy rezydencjonalnych obiektów jest w rejestrze 776. Nieistniejące obiekty rezydencjonalne znajdowały się w powiecie poznańskim (3). Najwyższy procent w powiecie stanowi jednak 1 obiekt w powiecie złotowskim – 14,49% (na 7 w całym zasobie) – dwór w Borucinie z XIX w., który spalił się w 1998 r. Dwa obiekty nie istnieją w powiecie konińskim – 6,45% (na 31 ogółem) – dwór z glinobitki z XVII w. w Rychwale oraz dwór w Złotkowie. Po 1 obiekcie nie istnieje w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim (dwór w Stajkowie), kolskim (dwór w Ruszkowie z XVIII w.), średzkim (dwór w Nietrzanowie z XIX w.), wągrowieckim (dwór w Kopaninie z XIX w.) oraz wrzesińskim (dwór z XIX w. we wsi Radomice). Z obiektów przemysłowych 9 to wiatraki.

Wśród nieistniejących obiektów 7 jest sakralnych, 0,65% całego zasobu (1080). Obiekty te zbudowane były z drewna i 1 w konstrukcji szkieletowej. Dwa kościoły w powiecie gnieźnieńskim spłonęły. W Kruchowie XVIII-wieczny kościół pw. św. Jakuba spalił się w 1955 r. W 1957 r. przy cmentarzu, w innej lokalizacji zbudowano murowany kościół, który zaproponowano do wpisu. Drewnianego kościoła wpisanego w 1933 r. nie wykreślono z rejestru zabytków. Drewniana świątynia w Modliszewku z 1732 r. uległa spaleniowi w 1988 r. Na jej miejscu postawiono nowy, murowany kościół. Dwa obiekty sakralne nie istnieją w powiecie

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%
Gnieźnieński	2	3,77%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	6,45%	0	0,00%
Kościański	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pleszewski	2	7,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	1	1,37%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,48%	0	0,00%
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Stupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotuński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%	1	2,08%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	0	0,00%
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%
Złotowski	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Województwo	7	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	1,42%	1	0,10%

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	6	15,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	6,06%
0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,68%
1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,92%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,37%
1	1,61%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	3	1,49%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,65%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,87%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	18,75%	1	25,00%	6	37,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	6,63%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,99%
1	1,10%	0	0,00%	0	0,00%	2	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,98%
0	0,00%	0	0,00%	2	4,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,38%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	1,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,38%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	11,76%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,76%
0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,48%
1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,82%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,56%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,04%
0	0,00%	1	5,26%	3	1,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,66%
1	1,41%	0	0,00%	4	3,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	1,76%
1	1,20%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,65%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,44%
1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,58%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,78%
0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,16%
0	0,00%	0	0,00%	1	3,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,69%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,14%
0	0,00%	0	0,00%	4	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	5,13%
13	1,44%	3	1,57%	34	2,44%	11	4,78%	0	0,00%	1	0,42%	81	1,22%

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Chodzieski	0	0,00%	0	0,00%	3	7,32%	3	6,52%	0	0,00%	0	0,00%	6
Czarnkowsko-trzcianecki	0	0,00%	0	0,00%	2	4,44%	1	1,20%	0	0,00%	0	0,00%	3
Gnieźnieński	0	0,00%	0	0,00%	2	3,57%	1	0,47%	0	0,00%	0	0,00%	3
Gostyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,68%	0	0,00%	0	0,00%	1
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,34%	0	0,00%	0	0,00%	3
Jarociński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kolski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,86%	10	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Koniński	0	0,00%	0	0,00%	3	8,11%	1	0,78%	0	0,00%	0	0,00%	4
Kościański	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	3	1,19%	0	0,00%	0	0,00%	4
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,67%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%	2
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,77%	0	0,00%	0	0,00%	1
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nowotomyski	0	0,00%	0	0,00%	3	6,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
Obornicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,74%	0	0,00%	0	0,00%	2
Ostrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,08%	0	0,00%	0	0,00%	2
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Pilski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,89%	0	0,00%	0	0,00%	1
Pleszewski	0	0,00%	0	0,00%	2	6,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	1	1,14%	2	1,00%	1	0,39%	0	0,00%	4
Poznański	0	0,00%	1	9,09%	2	2,33%	2	0,82%	3	2,01%	1	4,76%	9
Rawicki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,52%	1	0,51%	0	0,00%	0	0,00%	2
Słupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Szamotulski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Turecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wągrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	1	0,99%	0	0,00%	0	0,00%	2
Wolsztyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wrzesiński	0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	2	2,53%	0	0,00%	0	0,00%	3
Złotowski	0	0,00%	0	0,00%	2	6,25%	4	6,90%	0	0,00%	0	0,00%	6
Województwo	0	0,00%	1	0,58%	27	1,89%	48	1,34%	4	0,34%	1	0,40%	81

pleszewskim, które rozebrali Niemcy w 1940–1941 r.: barokowy z 1612 r. w Gołuchowie (w latach 50. na jego fundamentach postawiono kościół murowany) oraz kościół w Sowinie z XVII w. (nowy murowany powstał w latach 70. XX w.). W powiecie poznańskim drewnianą synagogę w Kórniku rozebrali Niemcy w okresie II wojny światowej. Obiektu nie skreślono z rejestru zabytków. Przejście do synagogi, tzw. Ucho Igielne, zrekonstruowano w 1979 r. Szkieletową świątynię z XVIII w. w Lubnicy w powiecie złotowskim rozebrano i w 1978 r. postawiono murowany kościół o zmienionej bryle z imitacją konstrukcji szkieletowej.

Najwięcej obiektów nieistniejących pochodziło z XIX w. (48). Zabytki z tego okresu zniknęły z krajobrazu praktycznie w 2/3 powiatów. Najwięcej przestało ich istnieć w powiatach kolskim (10; 10% całego zasobu), złotowskim (4; 6,25%) oraz chodzieskim, grodziskim i kościańskim (po 3). Najwyższy procentowo ubytek dotyczy obiektów z XVI–XVIII w. – 27 nieistniejących obiektów stanowi 1,89% całego zasobu (1430). W trzech powiatach (chodzieskim, konińskim i nowotomyskim) nie istnieją po 3 obiekty. Nie ma takich obiektów we wschodnich powiatach (z wyjątkiem kolskiego – 1 obiekt), w Lesznie, leszczyńskim i międzychodzkiem, a także średzkim i szamotulskim. Z XIII–XV w. odnotowano 1 obiekt nieistniejący – synagogę w Kórniku w powiecie poznańskim. Nie zanotowano ubytków w grupie najstarszych obiektów – powstałych do XIII w. Przestały istnieć natomiast 4 obiekty z XX w.: 1 w Poznaniu oraz 3 w powiecie poznańskim.

Większość nieistniejących obiektów była ceglana, murowana. W 20 powiatach regionu ubyło 39 obiektów stanowiących 0,84% całego zasobu (4619). Wśród nieistniejących obiektów 28 (6,88%) było drewnianych oraz 11 szkieletowych (4,98%), powstałych w XVIII i XIX w., obiektów niezwykle cennych, wiatraków, chałup drewnianych pochodzących z okresu osadnictwa olęderskiego we wschodniej Wielkopolsce oraz z Równiny Nowotomyskiej, a także szkieletowych domów tkaczy z Chodzieży i Margonina. Najwięcej obiektów drewnianych ubyło w powiecie kolskim – 7, co stanowi aż 29,17% całego zasobu powiatu (24). To niegdyś charakterystyczne budownictwo dla tego terenu znika w zastraszająco szybkim tempie. W grupie obiektów drewnianych znajduje się 9 wiatraków i 6 obiektów sakralnych. Gdy zniszczeniu ulega na skutek pożaru drewniany kościół, to w jego miejsce najczęściej powstaje kościół murowany. Pozostałe obiekty drewniane to chałupy i budynki gospodarcze. Drewniane zabytki doznały uszczerbku w 20 powiatach regionu. Budynków szkieletowych ubyło w powiatach, gdzie w przeszłości dominowały i nadal występują. Na północy, w Złotowie rozebrano 4 szkieletowe domy z XIX w. i zbudowano na ich miejscu nowe budynki. Stanowiły one 18,18% całego zasobu. W powiecie wągrowieckim zniknęła jako typ budownictwa wiejskiego niezwykle cenna chałupa podcieniowa z XVIII w., niegdyś charakterystyczny element zabudowy Pałuk i Krajny, 1 z 3 obiektów w powiecie. W powiecie nowotomyskim – w Międzichowie i Nowym Tomyślu – nie istnieją 2 domy szkieletowe z końca XVIII w., które stanowiły 40% zasobu powiatu. 3 obiekty szkieletowe w powiecie chodzieskim stanowią 13,64% zasobu ogólnego. Poza tym nie istnieje dwór w Rychwale zbudowany z glinobitki, z końca XVII w. Nie istnieje również 1 z 3 obiektów z rudy darniowej, materiału unikatowego w skali kraju: brak domu mieszkalnego w zagrodzie w Zajączkach w powiecie kaliskim. W zagrodzie pozostały 2 zagrożone obiekty z rudy darniowej (obora i piwniczka) oraz drewniana stodoła.

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Chodzieski	1	25,00%	3	13,64%	2	4,65%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	1	10,00%	0	0,00%	2	2,44%	0	0,00%	0	0,00%
Gnieźniński	2	8,00%	0	0,00%	1	0,42%	0	0,00%	0	0,00%
Gostyński	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grodziski	0	0,00%	0	0,00%	3	2,14%	0	0,00%	0	0,00%
Jarociński	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kalisz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kaliski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolski	7	29,17%	0	0,00%	4	3,88%	0	0,00%	0	0,00%
Konin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	1	7,14%	0	0,00%	2	1,67%	0	0,00%	0	0,00%
Kościański	2	11,11%	0	0,00%	2	0,61%	0	0,00%	0	0,00%
Krotoszyński	0	0,00%	0	0,00%	2	1,80%	0	0,00%	0	0,00%
Leszno	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Leszczyński	0	0,00%	0	0,00%	1	0,54%	0	0,00%	0	0,00%
Międzychodzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowotomyski	1	7,14%	2	40,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	1	16,67%	0	0,00%	1	1,20%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowski	1	6,25%	0	0,00%	1	1,45%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrzeszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,06%	0	0,00%	0	0,00%
Pleszewski	2	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Poznań	0	0,00%	0	0,00%	4	0,73%	0	0,00%	0	0,00%
Poznański	3	10,34%	1	4,17%	5	1,41%	0	0,00%	0	0,00%
Rawicki	1	7,69%	0	0,00%	1	0,46%	0	0,00%	0	0,00%
Stupecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Szamotulski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Średzki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,41%	0	0,00%	0	0,00%
Śremski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%	0	0,00%	0	0,00%
Turecki	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	0	0,00%	1	33,33%	1	0,99%	0	0,00%	0	0,00%
Wolsztyński	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wrzesiński	1	9,09%	0	0,00%	2	2,33%	0	0,00%	0	0,00%
Złotowski	0	0,00%	4	18,18%	2	4,44%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	28	6,88%	11	4,98%	39	0,84%	0	0,00%	0	0,00%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
1	25,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	80

Większość tych obiektów była własnością prywatną, a także państwową oraz kościołów i związków wyznaniowych.

Podstawową przyczyną uszczuplenia zasobu obiektów zabytkowych jest całkowite zniszczenie ich materiału/konstrukcji, co w konsekwencji prowadzi do ich rozebrania. Problem ten dotyczy zarówno wiatraków, chałup drewnianych i szkieletowych, jak i obiektów murowanych. Wcześniej pojawia się problem nieużytkowania oraz braku remontów. W 6 przypadkach zabytki uległy zniszczeniu na skutek pożaru, m.in. wiatraki w Żerkowie i Kokoszkach oraz drewniane kościoły w powiecie gnieźnieńskim: w Kruchowie (1955 r.) oraz w Modliszewku (1988 r.). Obiekty sakralne drewniane w przeszłości płonęły częściej, gdyż nie miały systemów przeciwpożarowych. Stare domy rozbiera się w miastach ze względu na stopień ich zniszczenia i kosztowne, nieopłacalne remonty. Taniej jest wybudować nowy dom niż odrestaurować zabytkowy w stanie znacznej destrukcji. Górnictwo węgla brunatnego i odkrywkowe kopalnie w powiecie konińskim doprowadziły do zniszczenia drewnianych domów, dworów oraz wiatraków. Giną z krajobrazu ostatnie obiekty z glinobitki oraz z rudy darniowej, materiału niespotykanego poza województwem w innych częściach kraju. Obiekty wzniesione z rudy darniowej występują w regionie, ale nie są one objęte wpisem do rejestru zabytków, m.in. na terenie tzw. Puszczy Pyzdrowskiej – dawnego obszaru osadnictwa olęderskiego, w powiatach konińskim i wrzesińskim.

Od czasu II wojny światowej do lat 70. XX w. miały miejsce sporadyczne sytuacje zniszczenia. Dotyczyło to w głównej mierze kościołów drewnianych. Do lat 60. XX w. – 3 kościoły wpisane do rejestru zabytków rozebrali Niemcy w powiecie pleszewskim oraz 1 w kolskim (w Janiszewie), 1 spłonął (w Kruszewie). Do lat 70. ubyło ogólnie 7 obiektów. Proces niszczenia zaczął się nasilać w latach 80. XX w., kiedy ubyło 12 obiektów. Lata 90. XX w. i początek XXI w. przyniosły wzrost do 20 obiektów utraconych w każdym z tych okresów. Dla 22 obiektów brak jest danych, kiedy doszło do zniszczenia lub rozebrania danego obiektu.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

Do końca weryfikacji, tj. do 2015 r., skreślono z rejestru zabytków według bazy NID 252 obiekty. Podstawową przyczyną skreśleń było całkowite zniszczenie obiektu, a tym samym całkowita utrata jego wartości zabytkowej. Zestawienie odzwierciedla ogólne tendencje w kwestii zagrożeń. Najliczniejszą grupę stanowią obiekty mieszkalne – głównie domy drewniane, szkieletowe (64), które usytuowane były we wschodnich powiatach województwa, a także we wsiach olęderskich Równiny Nowotomyskiej. Część skreślonych szkieletowych domów usytuowanych było w miastach północnej Wielkopolski, jak Chodzież, Budzyń i Złotów. Wśród obiektów skreślonych z rejestru zabytków są budynki folwarczne (42), jak spichlerze, obory, stajnie oraz domy mieszkalne robotników folwarcznych. Potencjalnie zagrożone budynki gospodarcze uszczuplone zostały o 34 obiekty. Z rejestru wykreślono 19 dworów i 1 pałac, których rozmieszczenie równomiernie rozkłada się na obszarze regionu. Bezpowrotnie zniknęły m.in. dwory we Wrzącej (pow. czarnkowsko-trzcianecki), Sulinie (gnieźnieński), Dzie-

czynnie (gostyński), Lutyni i Czerminku (pleszewski), Janiszewie i Rogowie – drewniany (turecki). Skreślono także 1 pałac w miejscowości Sołeczno (pow. wrzesiński). Z rejestru zabytków wykreślono także 27 wiatraków koźlaków i 1 paltrak. Największa liczba obiektów skreślonych znajdowała się w powiatach leszczyńskim (5), gostyńskim (4) i wolsztyńskim (4). Na skutek zniszczenia, pożaru bądź rozebrania ubyło z zasobu 12 obiektów sakralnych. Niektóre z nich, jak kościół pw. św. Wojciecha w Bninie, zniszczone zostały w czasie II wojny światowej i rozebrane. Z rejestru zabytków wykreślono go dopiero w 2013 r. Podobnie jak rozebrany przez Niemców kościół w Janiszewie (pow. turecki), który z rejestru zabytków wykreślono w 2008 r. Skreślono 2 kościoły ewangelickie – w Rawiczu-Sarnowej oraz w Witkowie. Wśród skreślonych obiektów sakralnych jest gotycki kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Pile, którego ruiny rozebrano w latach 70. XX w. i zbudowano w jego miejscu hotel. Prócz kościołów wykreślono 2 dzwonnice (Miechów, pow. kępiński; Biskupice Ołoboczne, pow. ostrowski) i kapliczkę przydrożną w Krzekotowicach w powiecie gostyńskim. 10 zabytkowych obiektów przeniesiono do skansenu i także je wykreślono z rejestru zabytków, gdyż otrzymały one inwentarzowy numer muzealny. Są to domy mieszkalne, spichlerz i stodoła. 4 obiekty z Sokołowa Budzyńskiego, Marylina i Sulmierzyc translokowano do skansenu w Lednogórze. Spichlerz z Kuźnicy Grabowskiej przeniesiono do Russowa. Wiatrak holender z Gromadna, koźlak z Chojny oraz chałupy z Głubczyna, Marianowa i Dwierszna translokowano do skansenu w Osieku nad Notecią.

Wykreślono z rejestru zabytków cmentarz ewangelicko-augsburski w Bilczewie w powiecie konińskim. Wśród skreślonych znalazły się obiekty użyteczności publicznej, m.in. karczmy w miejscowościach Weronikopole (pow. kępiński) i Roszki (pow. krotoszyński) oraz 2 budynki koszarowe w Lesznie przy ul. Raławickiej. Skreślono także park w Stęszewie oraz część parku w Oborze (pow. gnieźnieński).

Wykreślono z rejestru zabytków część obszaru urbanistycznego miasta Kalisza.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Na terenie województwa w trakcie weryfikacji nie zidentyfikowano 20 obiektów usytuowanych w 9 powiatach województwa. Najwięcej jest wśród nich obiektów folwarcznych (9), mieszkalnych (4) i cmentarzy ewangelickich (3). Nie ma wśród nich obiektów sakralnych, obronnych, zamków i obiektów przemysłowych.

Najwięcej usytuowanych jest w powiecie grodziskim (4 obiekty folwarczne), następnie w powiatach czarnkowsko-trzcianeckim (3 – 1 park i 2 cmentarze), wolsztyńskim (3 folwarczne), międzychodzkiem (3 – 1 folwarczy i 2 mieszkalne), kolskim (2 – rezydencjonalny i folwarczy), kościańskim (2 budynki użyteczności publicznej). W powiecie nowotomyskim nie zidentyfikowano 1 obiektu mieszkalnego, podobnie w gnieźnieńskim (1 domu), chodzieskim (1 cmentarza) oraz międzychodzkiem (1 obiektu folwarchnego). W zdecydowanej większości obiekty powstały w XIX w. (16), następnie w XVI–XVIII w. (3). Dla 1 obiektu nie ustalono czasu powstania. Nie zidentyfikowano 14 budynków murowanych oraz 1 drewnianego. Pozostałe 5 to cmentarze i park (w Rychliku, pow. czarnkowsko-trzcianecki).

Przyczyny braku rozpoznania obiektu w terenie:

- brak precyzyjnego zapisu w decyzjach o wpisie, np. *zabudowa folwarczna, budynki folwarczne* bądź *zespół folwarczny*. Przy zmianach funkcji często nie można danego obiektu odnaleźć; bywa, że nawet karty ewidencyjne zespołów folwarcznych nie dawały możliwości identyfikacji; skrajnym przypadkiem jest pomyłka w ewidencji wpisanego obiektu do rejestru (dwór w Bierzwiennej Długiej w powiecie kolskim, który okazał się *de facto* szkołą, a nie dworem); czy też obiekty w Wilkowie Polskim (pow. grodziski); nieprecyzyjny zapis w decyzji uniemożliwił rozpoznanie 2 pawilonów szpitalnych w Zespole Szpitala dla Nerwowo Chorych w Kościanie,
- niemożność odnalezienia obiektu w trudno dostępnym terenie, np. chałupa w miejscowości Szarki w powiecie nowotomyskim, w obszarze rozproszonego osadnictwa olęderskiego,
- nieprecyzyjne zapisy w decyzji i inna przynależność administracyjna, np. 2 domy w Gorzycuku nie zostały odnalezione, a przynależą one zapewne do miejscowości Nowe Gorzyczo, która znajduje się w województwie lubuskim,
- błędne dane adresowe oraz dwukrotny wpis dotyczący domu mieszkalnego w Czerniejewie, Rynek 7. Dwie decyzje, które miały odnosić się do 2 obiektów, a odnoszą się *de facto* do 1 obiektu,
- zmiany adresowe obiektów mieszkalnych, wprowadzenie nowej numeracji oraz ulic na terenach wiejskich,
- trudno dostępne cmentarze ewangelickie, często usytuowane w lesie, zarośnięte i nieczytelne w krajobrazie, np. Laskowo w powiecie chodzieskim, Żelichowo i Przytęki w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim.

Kuriozalną sytuacją były 2 domy mieszkalne omyłkowo przypisane do Kalisza i ul. Chrobrego – faktycznie decyzje dotyczyły obiektów usytuowanych w Lesznie, przy ul. Chrobrego (obiektów istniejących i dobrze utrzymanych).

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

W województwie wielkopolskim przeniesiono do 7 skansenów 13 obiektów. Obiekty pochodzą z 6 powiatów regionu: gnieźnieńskiego (7 obiektów: 1 gospodarczy – lamus z Gniezna, 3 mieszkalne oraz 3 przemysłowe), wrzesińskiego (2), kaliskiego, kościańskiego, nowotomyskiego i obornickiego (po 1). Najwięcej wśród obiektów przeniesionych jest przemysłowych – wiatraków koźlaków i paltraków. Translokowano również 5 domów mieszkalnych (chałup drewnianych, szkieletowych i murowanych oraz z glinobitki) i 1 budynek gospodarczy (lamus z Ostrowa Tumskiego w Gnieźnie do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Lednogórze). Przenieszone obiekty miały zostać uchronione od zniszczenia i prezentować na terenie muzeów na wolnym powietrzu charakterystyczne i najcenniejsze obiekty dawnego budownictwa wiejskiego regionu. Pomysł na ochronę chociaż części architektury najczęściej drewnianej oraz szkieletowej powstał z powodu szybkiego ubywania i niszczenia tychże obiektów *in situ*. Właściciele, najczęściej prywatni, nie dawali gwarancji

na ich zabezpieczenie oraz należyłą renowację. Większość przeniesionych obiektów pochodzi z XIX w., 3 z XVIII w.

Wśród 13 obiektów wpisanych do rejestru zabytków przeniesionych do skansenów jest 7 obiektów przemysłowych – wiatraków, 5 obiektów mieszkalnych oraz 1 gospodarczy. Obiekty po przeniesieniu otrzymały numery inwentarzowe – muzealne, a nie zostały wykreślone z zasobu obiektów rejestrowych. Najwięcej translokacji odbyło się w ramach powiatu gnieźnieńskiego – 7 do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Lednogórze. Z powiatu kościańskiego, z Czacza przeniesiono wiatrak do Jaracza. Dom mieszkalny z Nowego Tomysła przeniesiono w ramach tego samego miasta do Muzeum Wikliniarstwa i Chmielarstwa. Z powiatu obornickiego, ze Skrzetusza została przeniesiona do Lednogóry wiejska kuźnia. Przeniesiono także chałupę drewnianą z XVIII w. z ul. Częstochowskiej w Kaliszu do Rezerwatu Archeologicznego na Zawodziu. Zdecydowana większość translokowanych zabytków do skansenów to obiekty drewniane o konstrukcji wieńcowej (zrębowej) oraz sumikowo-łatkowej. Dwa z nich są konstrukcji szkieletowej, 1 murowany oraz 1 z glinobitki. Obiekty murowane i z glinobitki zostały całkowicie zrekonstruowane na terenie muzeum. Przenoszenie obiektów miało miejsce głównie pod koniec lat 70. oraz w latach 80. XX w., gdy organizowane były skanseny w regionie. W późniejszym okresie przenoszenie obiektów było sporadyczne. Po przeniesionych obiektach pozostały najczęściej puste place, uprawne pole, wyniesiony teren, na którym obiekt był usytuowany w przypadku wiatraków. Bywa, że w miejscu drewnianego wiatraka stawiane są nowe betonowe elektrownie wiatrowe. Przeniesione obiekty mieszkalne usytuowane w zagrodach najczęściej zastępowane były murowanymi domami, które z reguły nie nawiązywały do brył obiektów historycznych. Fakt ten zmieniał często układ zagrody i charakter zabudowy wsi. W miejscu lamusa przeniesionego z Gniezna zbudowano budynek gospodarczy, a część placu wybetonowano.

Oprócz translokacji do muzeów odbywało się (i nadal się tak dzieje) przenoszenie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z jednej miejscowości do drugiej w ramach tego samego powiatu i województwa, a także poza jego granice. W ramach tych translokacji stwierdzono 11 obiektów przeniesionych w województwie i 1 poza jego granice. Najwięcej translokowano zabytków z powiatu wolsztyńskiego (3), następnie powiatów leszczyńskiego (2), oraz chodzieskiego, czarnkowsko-trzcianeckiego, gnieźnieńskiego, Poznania, rawickiego i złotowskiego (po 1). Translokacje dotyczyły obiektów drewnianych i 1 stalowego – przęsła mostu św. Rocha w Poznaniu. Większość translokacji dotyczyła obszaru powiatu, w którym pierwotnie dany obiekt był usytuowany. W granicach tego samego powiatu translokowano 8 obiektów – wiatraków koźlaków i paltraków: w powiecie wolsztyńskim – 1 sakralny – drewnianą figurę św. Jana Nepomucena (XVIII w.) z Wielenia Zaobrzańskiego do Kaszczora; wiatrak paltrak przeniesiono w powiecie chodzieskim, a wiatraki koźlaki w powiatach gostyńskim, leszczyńskim, rawickim. W powiecie złotowskim przeniesiono szkieletową chałupę ze Świętej (XVIII w.) i postawiono ją w miniskansenie w Złotowie (obiekt został praktycznie zrekonstruowany w 100%, ze względu na zniszczenie substancji zabytkowej). W powiecie czarnkowsko-trzcianeckim przeniesiono szkieletowy budynek gospodarczy z Gniewomierza do miejscowości Goraj-Zamek. Unikatową translokacją w skali kraju (być może nie

tylko w skali kraju) jest przeniesienie 29 września 2007 r. stalowego przęsła mostu św. Rocha w Poznaniu nad mostem Mieszka I. Obecnie jest ono częścią nowego mostu Biskupa Jordana przerzuconego nad Cybiną, a łączącego Ostrów Tumski ze Śródką. W pierwotnym miejscu pozostały przyczółki mostu z 1912 r.

Dwa obiekty przeniesiono w ramach województwa. Wiatrak koźlak z powiatu wolsztyńskiego przeniesiono do Ujazdowa w powiecie leszczyńskim, a drewniany dom z Nowej Tuchorzy 9 w powiecie wolsztyńskim do miejscowości Rychlik w powiecie czarnkowskim.

Poza teren województwa wielkopolskiego translokowano ok. 2010 r. wiatrak z Potrzebowa (pow. leszczyński) do wsi Podmokle Małe (pow. zielonogórski, woj. lubuskie).

Spoza granic województwa translokowano w 2010 r. drewniany dwór (XVIII w.) z miejscowości Miłonice (gm. Krośniewice, woj. łódzkie). Dwór zrekonstruowano w Gnieźnie przy ul. Zamiejskiej. Decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wpisano go do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego z dnia 28 stycznia 2015 r. pod nr. 944/Wlkp/A.

Większość translokowanych obiektów powstała jeszcze w XVIII w. – co stanowi połowę całego zasobu. 1 obiekt powstał w XX w., a pozostałe w XIX w. Pod względem materiału/konstrukcji przenoszono głównie obiekty drewniane konstrukcji wieńcowej, podobnie jak przy obiektach przenoszonych do skansenów.

Większość przeniesionych obiektów jest w stanie dobrym, gdyż zostały poddane częściowej renowacji i rekonstrukcji (całkowitej, jak w przypadku chałupy ze Świętej). Przeniesiona figura św. Jana Nepomucena znalazła się w bardziej bezpiecznym miejscu, na terenie przy plebanii w Kaszczorze. W trakcie weryfikacji w nie najlepszym stanie znajdował się wiatrak koźlak translokowany z gminy Przemęt do gminy Włoszakowice w powiecie leszczyńskim. Kratownicowe przęsło mostu św. Rocha dzięki translokacji nie zostało wywiezione na złomowisko, a stało się częścią nowo zbudowanego mostu Biskupa Jordana. Most św. Rocha *in situ* zyskał nową formę. Translokacja wiatraka z Potrzebowa do miniskansenu we wsi Podmokle Małe w województwie lubuskim prawdopodobnie uratowała obiekt od zagłady. Podobnie sytuacja wygląda z dworem z Miłonic w województwie łódzkim, który odzyskuje swoją świetność w Gnieźnie przy ul. Zamiejskiej. W przypadku wiatraków translokacje w przeszłości miały wymiar ekonomiczny. Obecnie jest to często chęć stworzenia atrakcji turystycznej. Podobnie jest w przypadku chałup. Chałupy drewniane przenosi się w inne miejsce, aby w nich zamieszkać. Często bywa, że jest to dom całoroczny, nie tylko letniskowy. Zapewne w takim celu przeniesiono drewniany dwór polski z Miłonic.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Ocena wartości zabytkowych jest utrudniona dla układów, które wpisano w latach 50. XX w., z powodu nieprecyzyjnych i skrótowych decyzji o ich wpisie. Fakt ten, przy braku opracowań studialnych, utrudnia porównanie ze stanem współczesnym. Stosunkowo prosta jest ocena wartości wpisanych decyzjami wydanymi po 2000 r., gdyż stan zachowania zabudowy oraz elementów przestrzennych nie uległ praktycznie zmianie od czasu wpisu do rejestru zabytków.

Po analizie danych można wysnuć następujące wnioski. Wszystkie układy obszarowe objęte ochroną prawną na terenie województwa wielkopolskiego (128) zachowały swoje wartości historyczne oraz naukowe, które były podstawą wpisu do rejestru zabytków. Wszystkie układy są świadectwem historii regionu, a część reprezentuje wartości ponadregionalne. Stanowią przekrój historyczny różnych faz osadniczych oraz stylów architektonicznych, w jakich powstała ich zabudowa. Chronione układy stanowią bazę do prowadzenia badań i studiów.

Wartość artystyczna tychże układów nie jest kwestią najprostszą do oceny. Układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane oraz ich otoczenie ulegały, ulegają i będą ulegać przemianom także w przyszłości. Fakty te są spowodowane rozwojem tychże ośrodków. 1/3 chronionych układów obszarowych zakwalifikowano do częściowej utraty wartości artystycznych. Uznano, że pozostałe te wartości zachowały.

Zdecydowana większość chronionych układów zachowała z niewielkim uszczerbkiem tkankę historyczną. W miastach średniowiecznych zachowany jest układ miasta lokacyjnego z rynkiem i układem owalnego (najczęściej) jądra (np. Gostyń, Jarocin, Kalisz, Koło, Kościan). Przy uliczkach obiegających rynek lokowali się w przeszłości rzemieślnicy i kupcy. Później oprócz funkcji municypalnych wprowadzono do miast funkcje bankowe, hotelarskie, kulturalne oraz handlowe. W Wielkopolsce najczęściej kościół budowany był poza miastem lokacyjnym i jego murami – jest to cecha specyficzna dla regionu. Poza murami budowano także zespoły klasztorne czy też związane z powstawaniem lazaretów kościoły pw. św. Ducha (Gostyń, Kalisz, Pniewy). Część tych kościołów przestała istnieć. Małe miasta, jak np. Baranów, Chocz, Dolsk i Rychtal, w minimalnym stopniu rozwinęły się w okresie nowożytnym poprzez powstanie niewielkich przedmieść. Plac rynkowy w miastach o charakterze rolniczym, mających powiązania z zapleczem rolniczym, służył przez wieki za główny plac handlowy. Charakter tych miast, których mieszczanie przez stulecia uprawiali okoliczną ziemię, pozostawił ślad w zabudowie domów z przejazdowymi bramami na podwórza gospodarcze (Borek Wiel-

kopolski, Chocz, Odolanów, Ślesin). Za domami mieszkalnymi rozciągają się działki – ogrody z sadami i warzywniakami. W miasteczkach rolniczych znajdowały się także tzw. ulice stodołne, przy których sytuowano ze względów bezpieczeństwa oraz wskutek przepisów przeciwpożarowych stodoły. Do czasów obecnych zachował się unikatowy zespół ryglowych stodół w Dubinie (pow. rawicki) objęty odrębnym wpisem. W Sarnowej koło Rawicza zachował się zespół murowanych stodół chroniony w układzie urbanistycznym. W miastach, które rozwinęły się z wsi owalnicowej, nadal widoczny jest wrzecionowaty układ, np. w Żerkowie. Główny układ komunikacyjny miasta powiela pierwotny układ dróg osady wiejskiej. Zabudowa małych miast, najczęściej z XIX i XX w., w większości zastąpiła wcześniejszą drewnianą i szkieletową. Nieliczne przykłady budynków drewnianych zachowały się we wschodniej Wielkopolsce. W miastach związanych z rozwojem tkactwa i sukiennictwa specyficzne są ulice zabudowane domami wąskofrontowymi, które najlepiej zachowały się w Chodzieży. Szczytowo ustawione domy usytuowane były na wąskich działkach. Lokowano za nimi budynki gospodarcze. Pojedyncze takie obiekty można spotkać jeszcze w Budzynie, Margoninie i Szamocinie. Wyjątkowe są podcieniowe domy przy rynku w Rakoniewicach (pierwotnie cały rynek otaczała taka zabudowa). Niegdyś domy drewniane i ryglowe były powszechne na obszarze od Złotowa przez Chodzież po Rakoniewice. Ich kontynuacją albo szlachetniejszą odmianą były barokowe domy w Rydzynie i neoklasyczne murowane domy w Tuliszkowie, Turku, Władysławowie i Zdunach.

Druga wojna światowa przyniosła największe zniszczenia stolicy województwa, Poznania, z którego uczyniono twierdzę. W znacznej mierze zniszczona została zabudowa Starego Rynku oraz centrum miasta. W wielu miejscach zniszczenia sięgały nawet 90%. W latach 50. i 60. XX w. pod kierunkiem architekta Zbigniewa Zielińskiego odbudowano kamienice, nadając im formy nawiązujące do różnych stylów historycznych, likwidując XIX-wieczne przekształcenia. Odbudowano także domki budnicze oraz budynek Wagi Miejskiej. Wojenne zniszczenia dotknęły również m.in. ul. św. Marcin, Roosevelta, Dąbrowskiego, zabudowy pl. Wielkopolskiego, a także innych części miasta. Braki w historycznej tkance widoczne są do czasów współczesnych. Zastąpiono je nowymi budynkami w latach 50. XX w. oraz nowszymi, które nie zawsze wtapiały się w otaczającą zabudowę. Zmiany przyniosły też lata 70. XX w., gdy wyburzono północną pierzeję ul. św. Marcin i postawiono biurowce ALFA, a także przeprowadzono nową arterię komunikacyjną ul. Solną, Estkowskiego, Wyszyńskiego i Warszawską. Bezpowrotnie zniszczony został układ prawobrzeżnego dawnego miasta Śródki, który należy do najstarszych części miasta Poznania (trasa poprowadzona została przez rynek śródecki).

Dla ochrony elementów krajobrazowych oraz ekspozycji miast wpisano panoramy, osie widokowe głównie w układach miejskich i wiejskich na terenie dawnego województwa leszczyńskiego. Na tym obszarze zachowały się w stopniu jak najmniej przekształconym układy ruralistyczne. Poza tym obszarem nie wpisano żadnego innego układu wiejskiego.

Mimo zniszczeń i strat powstałych podczas II wojny światowej historyczny układ miasta Poznania z elementami powstałymi od czasu lokacji aż po dzielnice powstałe w XX w. uznany został za Pomnik Historii. Wartości ponadregionalne reprezentują inne układy obszarowe: miasto Kórnik połączone w 1961 r. z Bninem, zawierające zespół zamkowy z arboretum i nekro-

polią właścicieli (Pomnik Historii); prawie niezmienione, barokowe miasto Rydzyna powiązane kompozycyjnie z zamkiem Sułkowskich (od marca 2017 r. również Pomnik Historii); Czerniejewo – klasycystyczna rezydencja Lipskich i Skórzewskich powiązana z miastem; Pawłowice – klasycystyczny pałac Mielżyńskich i układ wsi; Szamotuły – miasto rycerskie z zachowanym częściowo zamkiem; Kalisz – ze średniowiecznym centrum oraz klasycystyczną zabudową dzielnic powstałych w XIX w.; Gniezno – pierwsza stolica Polski z Ostrowem Tumskim, kościołami oraz zabudową z XIX w.; Chodzież – ze szczytową zabudową dawnych domów tkaczy; Rakoniewice, Rostarzewo, Turek, Władysławów, Zduny – jako świadectwo rozwoju tkactwa i sukienictwa na terenie Wielkopolski; Rawicz – przykład nowożytnego, prywatnego miasta z plantami, pozostałościami po dawnych umocnieniach ziemnych i zachowaną zabudową głównie z XIX w.: Leszno – nowożytne miasto, przykład realizacji aspiracji magnackich Rafała Leszczyńskiego, związane z królem Stanisławem Leszczyńskim oraz innowiercami.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

W największym mieście i stolicy regionu, Poznaniu, czytelne są mimo zniszczeń i przekształceń elementy jego historycznego rozwoju. Na lewym brzegu Warty leży teren miasta lokacyjnego z zachowanym prawie bez zmian szachownicowym układem ulic i kwadratowym Starym Rynkiem o boku długości 140 metrów. Na prawym brzegu zachowała się Śródka zniszczona trasą komunikacyjną. W ostatnich latach przechodzi rewitalizację, a w 2007 r. zyskała piesze połączenie mostem Biskupa Jordana z Ostrowem Tumskim i katedrą. W XV–XVI w. nastąpił rozwój przedmieść poza średniowiecznymi murami w kierunku zachodnim i południowym. Po 1800 r. miasto poszerzono o tzw. Górne Miasto wytyczone przez Davida Gilly'ego. Powstał wtedy pl. Wolności, ul. Paderewskiego, 27 Grudnia, pl. Sapieżyński (dziś Wielkopolski) i Nowomiejski (dziś Cyryla Ratajskiego). Rozebrano wówczas średniowieczne mury miasta, które zachowały się fragmentarycznie przy ul. Wronieckiej. Miasto do 1902 r. ograniczone jednakże było murami twierdzy pruskiej i cytadelą zbudowaną na Wzgórzu Winiarskim. Skutkiem tego jest usytuowanie torów kolejowych, które poprowadzono poza murami twierdzy w obniżeniu terenu. Przerzucono nad nimi w centrum miasta trzy mosty: Teatralny, Uniwersytecki oraz Dworcowy. W miejscu rozebranych umocnień powstała dzielnica zamkowa oraz szereg reprezentacyjnych budowli połączonych zespołami zieleni – tzw. Ring Poznański projektu Josepha Stübgena. W następnych latach częścią miasta stały się Jeżyce, Łazarz i Wilda. A przy ul. Głogowskiej, Grunwaldzkiej i Matejki powstał zespół zabudowy Targów Poznańskich. Przy Grobli oraz ul. Garbary zachowała się zabudowa gazowni miejskiej (od 1854 r.) oraz dawnej rzeźni miejskiej (od 1900 r.).

Wśród układów urbanistycznych historyczne rozplanowanie zachowało 90. Pozostałe 21 zachowało je częściowo, m.in. takie miasta, jak Chodzież, Gniezno, Leszno, Luboń, Poznań i Września. Zmiany nastąpiły głównie z powodu budowy nowych arterii komunikacyjnych. Wszystkie 8 układów ruralistycznych objętych ochroną zachowało swoje

rozplanowanie i kompozycję poszczególnych elementów przestrzennych. Dla 2 układów, Gołanice i Krzycko Małe, częściowo zachowało się rozplanowanie elementów kulturowych. 8 zespołów zabudowy zachowało swoje rozplanowanie, w tym rynki w Lesznie i Lwówku Wielkopolskim, ulice w Rogoźnie oraz al. Wolności z reprezentacyjnymi budynkami w Kaliszu. Częściowo zachowało się historyczne rozplanowanie w Warzymowie w powiecie konińskim. W 32 układach obszarowych zachowana jest w dominującym stopniu historyczna zabudowa. Nadal czytelna jest kompozycja wnętrza krajobrazowych, układ placów oraz terenów zielonych. W najstarszych częściach zachowane są historyczne elementy, jak brukowana nawierzchnia ulic, pompy, pomniki, ogrodzenia ogrodów, kapliczki. Zabudowa układów wiejskich nie uległa przekształceniu. Budynki zachowały swoje bryły i formę z okresu powstania. Częściowo zachowała się zabudowa ulic w Rogoźnie, gdzie część domów, ogrodzenia ogródków, pokrycia dachów oraz stolarka uległy wymianie. Przebudowane zostały też elementy zespołu w Warzymowie. 56 układów obszarowych ma zachowaną ekspozycję historycznej przestrzeni. Pojawienie się nowych elementów architektury powoduje zakłócenie historycznej przestrzeni, np. wprowadzenie nowej zabudowy mieszkaniowej (bywa, że wielorodzinnej), przemysłowej, także turbin wiatrowych powoduje niszczenie panoram i otwarcie widokowych. Wystarczy wybudowanie nawet parterowego domu, aby panorama została zniszczona (Borek Wielkopolski, Rychtal, Żerków). Zresztą sama przyroda również spowodowała zakłócenia. Na przykład drzewa przesłaniają panoramę na kościół Na Zdzieżu w Borku Wielkopolskim, na zespół cysterski w Przemęcie, na zabudowę w Dubinie, a las przesłonił panoramę z Czacza na miasto Śmigiel. W zdecydowanej większości układów dominują wieże kościołów, zespoły rezydencjonalne, parki, zwarta zabudowa historycznych ulic. Mimo zmian pozostają one nadal czytelną dominantą chronionych układów i identyfikują zabytkowy obszar.

Te same czynniki oddziałują na zachowanie stref ochrony konserwatorskiej (dla 36 układów). W jej przestrzeni pojawiają się pojedyncze elementy, najczęściej domy, sklepy wielkopowierzchniowe, szkoły, które wprowadzają chaos przestrzenny (np. Baranów, Ostrzeszów, Pniewy, Rychtal, Żerków, także częściowo Rydzyna).

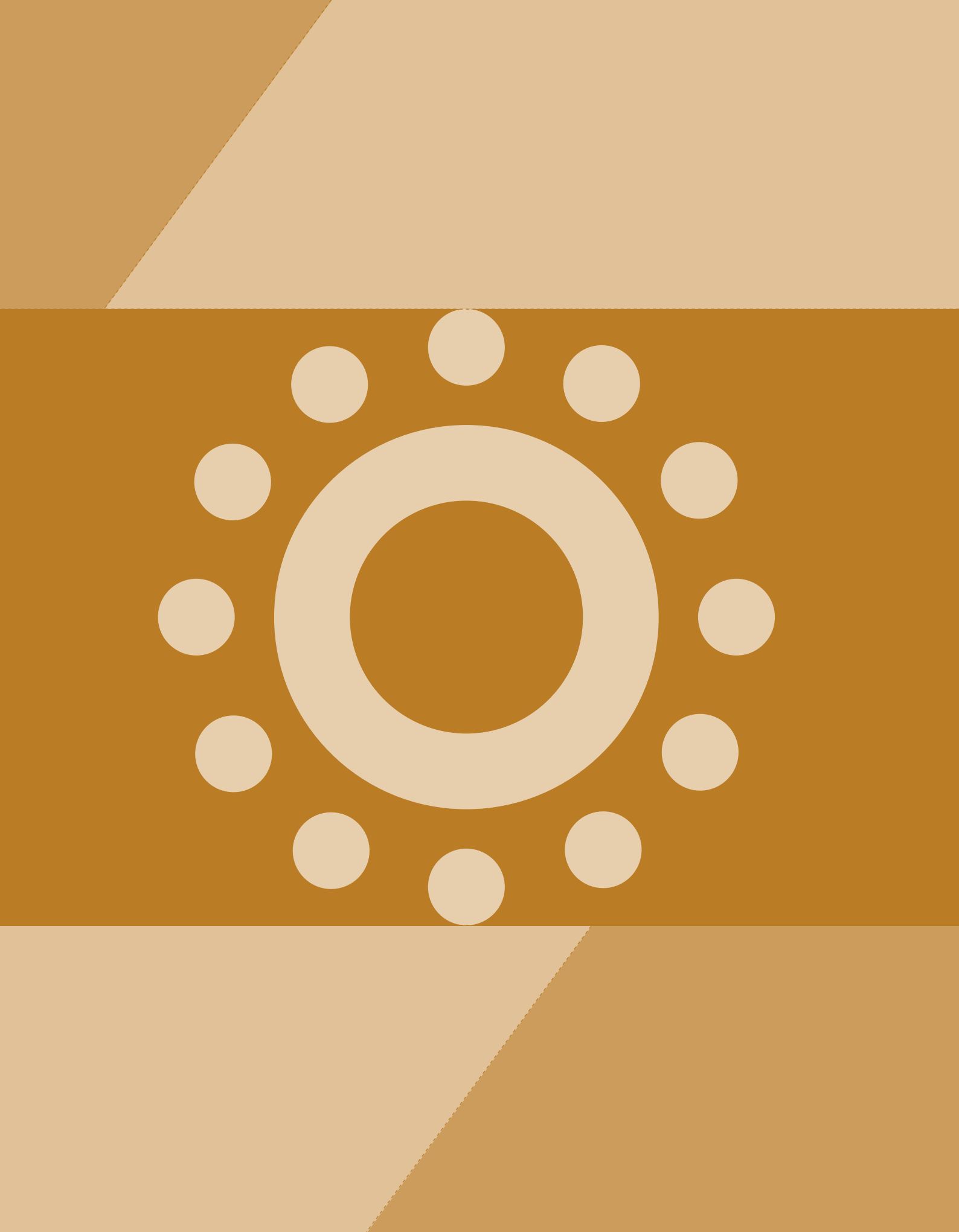
Najczęstsze zagrożenia występujące w historycznych układach obszarowych oraz w ich otoczeniu:

- układ historycznych części miasta został zakłócony przez współczesne dominanty architektoniczne, które formą i gabarytami nie nawiązują do zabudowy historycznej, np. Bałtyk Tower (nowy budynek biurowy) przy ul. Zwierzynieckiej i Roosevelta w Poznaniu. Obiekt przytłoczył sąsiadujące z nim budynki objęte wpisem do rejestru zabytków (dawnej drukarni, obecnej Concordia Design oraz pawilonu targowego), a także stał się elementem dominującym dla ul. Roosevelta, Głogowskiej oraz Dzielnicy Zamkowej,
- chaos przestrzenny w zabudowie miast zarówno tych mniejszych, ale głównie Poznania (okolice dworca PKP, ul. Towarowej); budowa galerii handlowych oraz zabudowy mieszkalnej w nieuporządkowanej formie; budowa nowych budynków przy historycznych obiektach w celu powiększenia ich użytkowej powierzchni (nowy gmach Muzeum Narodowego w Poznaniu oraz Biblioteki Raczyńskich, nowa Akademia Muzyczna, jak też nowy dworzec PKP).

Należy postawić pytanie, czy te nowe obiekty pasują do miejsca i kontekstu. Zdecydowanie zniszczona została przestrzeń wokół historycznego dworca kolejowego. W jakich kategoriach należy oceniać restytucję zamku królewskiego na wzgórzu Przemysła w Poznaniu? Nie ma ogólnej spójnej koncepcji urbanistycznej na rozwój tak dużego miasta, jakim jest Poznań. Wiele obiektów powstaje przypadkowo; widoczna jest nasilająca się presja inwestycyjna deweloperów; zabudowywanie maksymalnie centrum i zabieranie przestrzeni zielonej w centrum miasta,

- zabudowywanie klinów zieleni, które wprowadzone w przestrzeń miasta Poznania przez architektów okresu międzywojennego (m.in. Władysława Czarneckiego) były jego niewątpliwym atutem. Kliny zieleni – oprócz wartości krajobrazowej – zdecydowanie poprawiają jakość powietrza w mieście,
- zabudowywanie kanałów napowietrzających miasto,
- rewitalizacja historycznych rynków i ulic, wymiana nawierzchni, zbyt duża ingerencja w zieleń, a właściwie jej usuwanie; wprowadzanie nowych elementów małej architektury (np. lampy, ławki, rzeźby i pomniki), która często jest niskiej jakości albo kontrowersyjna (np. fontanna na pl. Wolności w Poznaniu),
- budowa obiektów w strefach ochrony konserwatorskiej, wielkopowierzchniowych sklepów, bloków mieszkalnych, szkół oraz domów mieszkalnych przesłaniających historyczne centra chronionych układów, a nawet na historycznym rozplanowaniu, jak w Chodzieży i Ostrowie Wielkopolskim; przykłady: dopuszczenie zabudowy mieszkaniowej w obrębie panoramy i osi widokowej w kierunku Wzgórza św. Wojciecha w Poznaniu, w Zbąszyniu nowej zabudowy jednorodzinnej oraz zespołów sportowych pomiędzy średniowiecznym miastem a twierdzą,
- wymiana zabudowy historycznej i często budowa nowych obiektów, które nie zawsze nawiązują do zabudowy historycznej poprzez formę i użyty materiał; wtórne podziały działek siedliskowych, zabudowywanie dawnych ogrodów i sadów,
- złe rozwiązania komunikacyjne, brak często ruchu tranzytowego dla ciężarówek (np. Zbąszyń, Rostarzewo – ciężarówki z dwóch stron objeżdżają ratusz z 1768 r., Czarnków, Mosina); złe wykorzystanie przestrzeni miejskiej na parkingi oraz ścieżki rowerowe,
- złe wykorzystanie przestrzeni miejskiej nad jeziorami i rzekami – zamiast wykorzystania na cele rekreacyjne wprowadza się zabudowę mieszkaniową (Złotów) bądź biurową (Poznań – w miejscu dawnej chłodni portowej. Tym samym praktycznie dawny port rzeczny i przystań w mieście nie istnieją, element niezwykle ważny historycznie),
- brak określonych działań przy zagospodarowaniu obiektów poprzemysłowych, np. zespołu rzeźni miejskiej, Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Poznaniu, młyna parowego w Lesznie, zakładów ziemniaczanych w Luboniu, infrastruktury kolejowej w różnych miastach regionu; dworców i parowozowni,
- brak programów rewitalizacji dla budownictwa o konstrukcji ryglowej, m.in. na terenie Poznania i zespołu stodół w Dubinie,
- usuwanie drzew oraz brak nowych nasadzeń, zbyt duże powierzchnie trawiaste są zamieniane na place, parkingi, wykładane kostką,

- budowa nowych centrów handlowych doprowadziła do likwidacji sklepów przy rynkach. Bardzo często pozostały tylko banki, apteki i małe sklepiki; zmiana znaczenia dawnych ciągów komunikacyjno-handlowych (budowa Starego Browaru przy ul. Półwiejskiej w Poznaniu spowodowała znaczny spadek znaczenia niegdyś reprezentacyjnej ul. św. Marcin);
- wyludnianie się starych kamienic w Poznaniu, zabudowy mniejszych miast, jak Ponięca, Sarnowej oraz centrum Swarzędza (także na skutek emigracji za granicę i migracji do większych miast),
- zbyt dużo znaków drogowych w historycznych centrach, których złe ustawienie dopełnia chaos przestrzenny,
- brak planów obejmujących cały obszar objęty ochroną; tworzone są niejednokrotnie tylko plany miejscowe bądź w ogóle ich brakuje,
- chaos reklamowy, banery, wyświetlacze LED.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Większość obiektów archeologicznych znajdujących się w rejestrze w momencie podejmowania decyzji o ich prawnej ochronie ma większy lub mniejszy ubytek substancji zabytkowej. Wydobywanie kruszyw, głęboka orka, wyrąb lasów, osuszanie dolin rzecznych (Baryczy, Noteci, Obry), działania inwestycyjne i rabunkowe, czynniki naturalne (erozja) powodowały, że odstawiane i przemieszczane były warstwy, fragmenty konstrukcji, zabytki ruchome. Niszczenie obiektu trwało niekiedy wiele lat, nim podjęto administracyjną decyzję, by dane cmentarzysko, osadę czy grodzisko uznać za zabytek ze względu na wartość naukową i historyczną. Cennym w skali kraju przedsięwzięciem realizowanym od końca lat 70. XX w. było rozpoznanie stanu zachowania zabytków archeologicznych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Stan zachowania zabytków w poszczególnych powiatach jest zróżnicowany. Stan określony jako dobry prezentuje większość zabytków, zróżnicowana ilościowo w zasobach poszczególnych powiatów. Zagrożonych jest natomiast ponad 80% zabytków archeologicznych województwa. W powiatach słupeckim i śremskim zagrożona jest 1/4 zabytków. Ponad 40% obiektów zagrożonych jest w mieście Kaliszu i powiecie kaliskim. Wszystkie obiekty są zagrożone w powiatach chodzieskim, grodziskim, kępińskim, kolskim i wolsztyńskim. Nieznacznie mniej w powiatach kościańskim, ostrowskim, wągrowieckim i złotowskim (powyżej 90%), konińskim (90%), słupeckim (75%). Częściowo wartości zabytkowe utraciła ponad 1/3 obiektów,

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIENIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny						
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Chodzieski	2	100%	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Czarnkowsko-trzcianecki	10	100%	9	90%	1	10%	0	0,00%	0	0,00%	10
Gnieźnieński	46	95,83%	33	71,74%	23	50%	1	2,13%	0	0,00%	47
Gostyński	38	97,44%	32	84,21%	17	44,74%	1	2,56%	0	0,00%	39
Grodziski	16	94,12%	16	100%	5	31,25%	1	5,88%	0	0,00%	17
Jarociński	19	100%	14	73,68%	6	31,58%	0	0,00%	0	0,00%	19
Kaliski	12	100%	5	41,67%	9	75%	0	0,00%	0	0,00%	12
Kalisz	5	100%	2	40%	5	100%	0	0,00%	0	0,00%	5
Kępiński	8	100%	8	100%	1	12,5%	0	0,00%	0	0,00%	8
Kolski	2	100%	2	100%	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	2
Koniński	10	100%	4	40%	9	90%	0	0,00%	0	0,00%	10
Kościański	123	100%	119	96,75%	26	21,14%	0	0,00%	0	0,00%	123
Krotoszyński	10	90,91%	8	80%	7	70%	1	9,09%	0	0,00%	11
Leszczyński	58	100%	36	62,07%	12	20,69%	0	0,00%	0	0,00%	58
Międzychodzki	1	100%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Nowotomyski	7	100%	6	85,71%	3	42,86%	0	0,00%	0	0,00%	7
Obornicki	8	88,89%	8	100%	6	75%	1	11,11%	0	0,00%	9
Ostrowski	11	100%	10	90,91%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	11
Ostrzeszowski	7	100%	7	14,29%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	7
Pilski	15	100%	15	100%	6	40%	0	0,00%	0	0,00%	15
Pleszewski	11	100%	9	81,82%	6	54,55%	0	0,00%	0	0,00%	11
Poznań	15	88,24%	12	80%	9	60%	2	11,76%	0	0,00%	17
Poznański	50	100%	34	68%	15	30%	0	0,00%	0	0,00%	50
Rawicki	11	100%	11	54,55%	6	54,55%	0	0,00%	0	0,00%	11
Słupski	4	100%	1	25%	3	75%	0	0,00%	0	0,00%	4
Szamotulski	30	100%	30	100%	16	53,33%	0	0,00%	0	0,00%	30
Średzki	20	95,24%	18	90%	9	45%	1	4,76%	0	0,00%	21
Śremski	8	100%	2	25%	4	50%	0	0,00%	0	0,00%	8
Turecki	1	100%	0	0%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wągrowiecki	21	100%	20	95,24%	8	32%	0	0,00%	0	0,00%	21
Wolsztyński	35	94,59%	35	100%	4	11,43%	2	5,41%	0	0,00%	37
Wrzesiński	11	91,67%	6	54,55%	7	63,64%	1	8,33%	0	0,00%	12
Złotowski	30	100%	28	93,33%	7	23,33%	0	0,00%	0	0,00%	30
Razem w województwie	655	98,35%	543	82,90%	235	35,88%	11	1,65%	0		666
Zabytki szczególnie cenne	34	100%	12	35,29%	16	47,06%	0	0%			34

np. wszystkie obiekty z terenu miasta Kalisza i powiatu tureckiego. Znaczny ubytek substancji zabytkowej odnotowano także w odniesieniu do około połowy obiektów z powiatów wrzesińskiego (63,64%), miasta Poznania, pleszewskiego, śremskiego. Najlepiej zachowane są obiekty w powiatach konińskim, słupeckim i śremskim. Utratę wartości zabytkowych bądź niezasadność wpisu odnotowano w 11 przypadkach, co stanowi 1,65% zbioru, dotyczy to np. grodzisk z Chobienic (Chobienice 1, znane jako wczesnośredniowieczne – nie odnotowano w terenie jakichkolwiek pozostałości. Chobienice 2 – obiekt interpretowany jako grodzisko, jest sztucznym pagórkem usypanym w przypałacowym parku). Na ogólną liczbę 666 stanowisk poddanych weryfikacji, na obszarze województwa wielkopolskiego 42 obiekty (6,31%) nie zostały zidentyfikowane w terenie. Najwięcej obiektów niezidentyfikowanych znajduje się w powiecie leszczyńskim (6 na 58), następnie w powiatach kościańskim (5 na 123) i wrzesińskim (5 na 12), a w powiatach jarocińskim, średzkim i wolsztyńskim nie ustalono lokalizacji dla 12 obiektów (po 4 w powiecie). W powiecie gostyńskim na 39 obiektów nie zidentyfikowano 3 zabytków. Po 2 obiekty znajdują się na terenie powiatów gnieźnieńskiego, grodzkiego, poznańskiego i samego Poznania. Pojedyncze stanowiska nie zostały zweryfikowane w powiatach kaliskim, konińskim i krotoszyńskim. W aspekcie funkcji pierwotnej najliczniejszą grupę zabytków niezidentyfikowanych stanowią obiekty sepulkralne (w skali województwa 22 obiekty; 19,47%), w tym 4 w powiecie wrzesińskim. Liczne są też osady (12; 4,04%) w tym 5 w powiecie leszczyńskim. Nie zidentyfikowano także 7 grodzisk (2,82%). W podziale na sposób użytkowania w odniesieniu do rodzaju własności najczęściej obiektów niezidentyfikowanych (19) znalazło się w rejonach użytkowania tzw. mieszanego (np. las oraz nieużytki, łąka oraz pole orne, sady i zabudowa mieszkalna itp.), w nieznacznie zróżnicowanym ilościowo podziale na własność państwową i prywatną, przy niewielkim udziale własności mieszanej. Lasy, w dominującej większości państwowe, stanowią miejsce występowania 12 niezidentyfikowanych zabytków, a 5 tej kategorii zabytków odnotowano w parkach i na terenach rekreacyjnych (w tym 2 prywatnych). Na polach uprawnych (tu stanowiących własność prywatną) nie udało się zweryfikować 3 stanowisk rejestrowych. Pojedyncze obiekty niezidentyfikowane odnotowano na terenach zabudowanych (o nieustalonym rodzaju własności) i państwowych nieużytkach.

W większości obiekty zachowały właściwą im formę terenową. Niektórym obiektom po przeprowadzonych badaniach archeologicznych nie przywrócono pierwotnej formy. Dotyczy to np. grodziska w Margoninie, w powiecie chodzieskim oraz kompleksu osadniczego w Łeknie, st. 3-6/ Tarnowo Pałuckie (pow. wągrowiecki). Zespół ten w planach miał pełnić funkcję skansenu. Po przeprowadzonych badaniach pozostawiono odslonięte fragmenty zabudowy, które od wielu lat niszczej. Część obiektów ze względów m.in. edukacyjnych, położonych przy ruchliwych drogach albo przy szlakach turystycznych w porozumieniu ze służbami konserwatorskimi i władzami samorządowymi powinna być odpowiednio oznakowana. Zmiana zagospodarowania terenu dotyczy części grodzisk, na których prowadzona jest uprawa zbóż, np. Wielowieś, st. 15 (pow. ostrowski). Część cmentarzysk ludności kultury łużyckiej znajduje się w obrębie eksploatowanych bez koncesji żwirowni, np. Biała, st. 26, (pow. czarnkowsko-trzcieński), miejsc pełniących funkcje nielegalnych wysypisk, np. Kowalewko, st. 3 (pow. obornicki). Obiekty te powinny być zamknięte i wyłączone z użytkowania. Utrudniony dostęp jest do ok. 20% zasobu. W powiecie

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Chodzieski	0	0,00%	2	100%	1	50%	0	0,00%	0	0,00%
Czarnkowsko-trzcianecki	9	90%	10	100%	0	0,00%	1	10%	0	0,00%
Gnieźnieński	34	72,34%	46	97,87%	0	0,00%	10	21,28%	9	19,15%
Gostyński	21	53,85%	34	87,18%	4	10,26%	2	5,13%	7	17,95%
Grodziski	12	70,59%	14	82,35%	3	17,65%	2	11,76%	1	5,88%
Jarociński	11	57,89%	19	100%	1	5,26%	3	15,79%	5	26,32%
Kaliski	5	41,67%	10	83,33%	1	8,33%	3	25%	2	16,67%
Kalisz	4	80%	4	80%	1	20%	0	0,00%	0	0,00%
Kępiński	5	62,5%	6	75%	1	12,5%	1	12,5%	1	12,5%
Kolski	1	50%	0	0,00%	1	50%	0	0,00%	0	0,00%
Koniński	9	90%	7	70%	0	0,00%	0	0,00%	1	10%
Kościański	109	88,62%	119	96,75%	4	3,25%	5	4,07%	5	4,07%
Krotoszyński	2	18,18%	8	72,73%	0	0,00%	9	81,82%	6	54,55%
Leszczyński	42	72,41%	58	100%	3	5,17%	3	5,17%	5	8,62%
Międzychodzki	0	0,00%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	1	100%
Nowotomyski	7	100%	4	57,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Obornicki	8	88,89%	8	88,89%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
Ostrowski	9	81,82%	11	100%	0	0,00%	2	18,18%	0	0,00%
Ostrzeszowski	7	100%	7	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Piłski	14	93,33%	15	100%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%
Pleszewski	6	54,55%	10	9,09%	0	0,00%	1	9,09%	3	27,27%
Poznań	16	94,12%	14	82,35%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%
Poznański	32	64%	45	90%	1	2%	7	14%	10	20%
Rawicki	5	45,45%	10	90,91%	0	0,00%	5	45,45%	2	18,18%
Słupecki	2	50%	4	100%	0	0,00%	2	50%	2	50%
Szamotulski	28	93,33%	27	90%	1	3,33%	1	3,33%	0	0,00%
Średzki	14	66,67%	21	100%	0	0,00%	6	28,57%	6	28,57%
Śremski	4	50%	7	87,50%	0	0,00%	1	12,5%	4	50%
Turecki	1	100%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wągrowiecki	20	95,24%	21	100%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%
Wolsztyński	33	89,19%	34	91,89%	2	5,41%	1	2,7%	0	0,00%
Wrzesiński	6	50%	11	91,67%	1	8,33%	4	33,33%	3	25%
Złotowski	29	96,67%	29	96,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%
Razem w województwie	505	75,83%	617	92,64%	25	3,75%	72	10,81%	75	11,26%
Zabytki szczególnie cenne	17	50%	29	85,29%	4	11,76%	5	14,71%	7	20,59%

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	2,13%	0	0,00%	14	29,79%	23	48,94%	1	2,13%	0	0,00%	0	0,00%
8	20,51%	0	0,00%	6	15,38%	17	43,59%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	11,76%	5	29,41%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	15	78,95%	6	31,58%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	16,67%	0	0,00%	2	16,67%	9	75%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	40%	5	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,5%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	20%	9	90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	4,07%	1	0,81%	22	17,89%	26	21,14%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%
1	9,09%	0	0,00%	5	45,45%	8	72,73%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	12,07%	2	3,45%	15	25,86%	12	20,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	42,86%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	6	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	6	40%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	1	9,09%	6	54,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	3	17,65%	10	58,82%	2	11,76%	0	0,00%	0	0,00%
1	2%	2	4%	6	12%	15	30%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	27,27%	0	0,00%	7	63,64%	6	54,55%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	25%	3	75%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	5	16,67%	16	53,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,76%	0	0,00%	5	23,81%	9	42,86%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	12,5%	4	50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	9,52%	8	32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	2,7%	3	8,11%	6	16,22%	5	13,51%	1	2,7%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	6	50%	7	58,33%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	23,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
33	4,95%	8	1,2%	131	19,67%	238	35,74%	8	1,2%	0	0%	1	0,15%
1	2,94%	0	0%	5	14,71%	16	47,06%	0	0%	0	0%	1	2,94%

rawickim utrudniony dostęp jest do 63,64% obiektów, w gnieźnieńskim – do 29,79%. Przykładem szczególnym jest brak dostępu do znajdującego się na wyspie jeziora Ostrowieczno, grodziska w miejscowości o tej samej nazwie, gdzie dodatkowo ogrodzona jest cała linia brzegowa monitorowana przez kamery. Częściowo zniszczonych jest 35,88% zabytków. Najwięcej uszkodzonych zabytków odnotowano w powiatach kaliskim (75%), obornickim (75%), wrzesińskim (63,64%), gnieźnieńskim (50%). W powiecie tureckim znajduje się 1 obiekt rejestrowy, który jest częściowo zniszczony. Brak zniszczeń stwierdzono w powiatach międzychodzkiem i chodzieskim. Prawdopodobnie całkowicie zniszczonych jest 8 zabytków archeologicznych. Jeden obiekt, osada obronna w Bruszczewie, st. 5 (pow. kościański) kwalifikuje się do uznania za Pomnik Historii.

W odniesieniu do funkcji pierwotnej – obronnej, na ogólną liczbę 246 grodzisk, 241 zabytków prezentuje stan dobry (a 69 z tej liczby znajduje się w bardzo dobrym stanie zachowania). W powyższym zbiorze 172 grodziska są zagrożone, a 114 (47,3%) utraciło częściowo wartości zabytkowe (zostały częściowo zniszczone). Niezasadny wpis do rejestru zabytków dotyczy 5 obiektów. Spośród osad (funkcja pierwotna: osadnicza/mieszkalna) 241 (99,18%) zachowanych jest w stanie przyjętym za dobry (wśród nich 30 w stanie bardzo dobrym). Z tego 211 stanowisk (87,55%) to zabytki zagrożone, niektóre utraciły częściowo wartości. Całkowita utrata wartości zabytkowych dotyczy 2 osad. Do tej grupy funkcjonalnej (funkcja osadnicza/mieszkalna) należą również stosunkowo licznie występujące na terenie województwa obozowiska (33), wśród których wszystkie są zagrożone, mimo że zachowały się w dobrym stanie. Spośród wymienionej liczby – 7 obozowisk częściowo utraciło wartości zabytkowe. Stanowiska zlokalizowane w miastach (w zbiorze 16 obiektów) to, najczęściej powiązane z historycznymi układami urbanistycznymi lub z jednostkowymi zabytkami architektury, pradziejowe i nowożytnie nawastrawienia kulturowe. Stanowiska „miejskie” zachowały dobry stan, przy czym ok. 94% z nich jest zagrożona, a 25% utraciło częściowo wartości zabytkowe. Są to zabytki specyficzne, tak jak chociażby stanowisko Poznań – Stare Miasto 57 (kompleks osadniczy, od 1973 r. rezerwat archeologiczno-architektoniczny), gdzie badania wykazały ciągłość zasiedlenia, począwszy od III w n.e., z nasileniem osadnictwa w XI-XII w., które dało początek lokacyjnemu Poznaniowi. Podobnie w obrębie historycznego założenia urbanistycznego miasta Kalisza zarejestrowano liczne i cenne zabytki archeologiczne. Inne stanowisko – Poznań 213 (fragment fortyfikacji – Brama Chwaliszewska) wchodzi w skład historycznego zespołu miejskiego z Ostrowem Tumskim, Zagórzem, Chwaliszewem i lewobrzeżnym Starym Miastem lokacyjnym. Ekspozycję niewidocznego na zewnątrz (warstwy pod ziemią) zabytku uwidocznilo na powierzchni ulicy, zaznaczając jego zarys czerwoną kostką brukową.

W zakresie funkcji sepulkralnej w stosunkowo dobrym stanie zachowane są cmentarzyska płaskie z grobami ciepłopalnymi, gdzie na 28 obiektów rejestrowych 26 (92,86%) jest w stanie przyjętym za dobry (w tym 1 obiekt w stanie bardzo dobrym), aczkolwiek 25 jest zagrożonych (96,15%), 19 z nich (73,08%) zostało w różnym stopniu częściowo zniszczone, a 2 utraciły wartości zabytkowe. Duży udział procentowy w zbiorze zabytków sepulkralnych w odniesieniu do kategorii stanu zachowania mają cmentarzyska płaskie, określone jako inne – nieokreślone (o bliżej nieokreślonej formie pochówków). Na 63 istniejące stanowiska 62 (98,41%) z nich jest

w stanie dobrym (w tym 3 zachowane bardzo dobrze). Zagrożenie dotyczy 95,16% (59 cmentarzysk), z tego prawie połowa (41,94% w skali województwa) częściowo utraciła wartości zabytkowe. W 1 przypadku zarejestrowano utratę wartości zabytkowych.

W wyniku weryfikacji terenowej zasobu województwa stwierdzono, że 92,64% wszystkich stanowisk (niezależnie od funkcji) zachowało właściwą im formę terenową. Zbiór zabytków o zachowanej własnej formie terenowej wynosi 81,72% w skali województwa (219 obiektów). W zasobie tym znajdują się grodziska (199 obiektów o własnej formie), cmentarzyska kurhanowe (15 obiektów z zachowaną formą terenową) i groby kurhanowe (5 o zachowanej formie terenowej). Należy zauważyć, że stan zachowania własnej formy terenowej jest znacznie zróżnicowany w zależności od stopnia zniszczenia obiektu. Przyjęto, że zabytek zachował własną formę terenową, jeżeli na jej podstawie można zidentyfikować jego funkcję. W przypadku grodzisk stan zachowania formy jest wyjątkowo zróżnicowany. Na przykład grodzisko wczesnośredniowieczne w Karcu (pow. gostyński) ma bardzo dobrze zachowaną własną formę terenową i stanowi dominantę w krajobrazie. Nadal czytelną formę, aczkolwiek w znacznym stopniu zniszczoną (orka, badania wykopaliskowe), zachowało grodzisko w Łoniewie (pow. leszczyński). Przeciwnieństwem obu jest silnie zniszczone grodzisko w Nielęgowie (pow. kościański), które wskutek zniwelowania powierzchni całkowicie utraciło własną formę terenową.

Na stan zachowania zabytków rzutuje ich dostępność komunikacyjna, lokalizacja przy szlakach turystycznych lub w ich pobliżu. Ważnym czynnikiem, który miał wpływ na zachowanie zabytku, były zależności gospodarcze. O przetrwaniu zabytku, w szczególności cmentarzysk kultury łużyckiej, decydowały zapotrzebowanie budowlane na glinę czy piasek, surowca powszechnego w krajobrazie Wielkopolski. Rozwój przemysłowy regionu w końcu XIX w. i odbudowa ze zniszczeń po II wojnie światowej oraz towarzysząca dewastacji zabytków nieskuteczna ochrona prawna powodowały, że stan zachowania zabytków w ok. 50% jest niezbyt zadowolający. Politykę konserwatorską cechował wówczas minimalizm, powodowany często szczupłością kadrową. Wpisywano wówczas przewencyjnie tylko to, co odkryto, ustalwszy wprawdzie chronologię. Jeżeli były to groby, wpisywano tylko cmentarzysko. Jeżeli odsłonięto jamy osadowe, wpisywano osadę. Tę sytuację zaczęto porządkować z chwilą rozpoczęcia badań w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski, programu badań podwodnych, prowadzeniu różnego rodzaju terenowych badań problemowych, np. nad początkami państwa polskiego, nad szklarstwem, metalurgią żelaza, badań infrastrukturalnych.

Część obiektów, szczególnie grodzisk wczesnośredniowiecznych i towarzyszących im osad, była niszczone już od XVIII w. w trakcie regulacji Obry i jej dopływów czy Noteci; w XIX w. np. w Czerwonej Wsi (pow. kościański) i na początku lat 90. XX w. w Siemowie (pow. gostyński). Wały grodziska w Łoniewie (pow. leszczyński) poprzez wieloletnią orkę zniwelowano o 2 metry. Zniszczeń dokonywano także podczas budowy nowej sieci dróg, np. w Śremie pod koniec XIX w. nową szosę do Poznania poprowadzono przez środek wczesnośredniowiecznego grodziska, które już wcześniej częściowo zniszczono, gdy na przełomie XVIII i XIX w. założono na nim kirkut. Nie uchroniono również szeregu obozowisk i osad otwartych, od epoki kamienia po wczesne średniowiecze, gdy na przełomie XX i XXI w. zaczęło rozwijać się budownictwo

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.).**

Funkcja pierwotna		Stan zachowania										Razem	Zachowana forma terenowa zabytku		
		niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące					
				ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny									
				liczba	procent	liczba	procent								
Obronna	grodzisko	69	28,05%	172	69,92%	114	47,30%	5	2,03%	0	0,00%	246	199	80,89%	
	fortyfikacje	0	0,00%	2	100,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%	
	fortalicja	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Obrzędowa	depozyt (funkcja obrzędowa)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	kościół, kaplica, świątynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	zespół klasztorny, eremicki	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	krąg kamienny	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	menhir	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	miejsce kultu, miejsce ofiarne	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
Osadnicza/ mieszkalna	inne obrzędowe	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	dwór	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	folwark	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	jaskinia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	jurydyka	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	miasto	1	6,25%	15	93,75%	4	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	16	0	0,00%	
	obozowisko	0	0,00%	33	100,00%	7	21,21%	0	0,00%	0	0,00%	33	0	0,00%	
	osada, wieś	30	12,35%	211	87,55%	51	21,16%	2	0,82%	0	0,00%	243	0	0,00%	
	pałac	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	relikty architektury	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	schronisko skalne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	śląd osadniczy	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	zamek	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	inne osadnicze	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Grób	kurhanowy	1	20,00%	4	80,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	5	100,00%	
	megaksylon	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	megalit	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	w obstawie kamiennej i/lub brukiem	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	z kamieniami nagrobnymi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	jamowy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	popielnicowy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	inny grób	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	kurhanowe	0	0,00%	15	100,00%	4	26,67%	0	0,00%	0	0,00%	15	15	100,00%	
	megalityczne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Cmentarzysko	z grobami skrzynkowymi	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	z grobami z kamieniami nagrobnymi	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	z grobami szkieletowymi	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	z grobami ciałopalnymi	1	3,57%	25	96,15%	19	73,08%	2	7,14%	0	0,00%	28	0	0,00%	
	inne cmentarzysko	3	4,76%	59	95,16%	26	41,94%	1	1,59%	0	0,00%	63	0	0,00%	
	infrastruktura	0	0,00%	1		1		0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
	inne	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Gospodarcza	miejsce eksploatacji surowca	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
	miejsce produkcji	1	33,33%	1	33,33%	2	66,67%	1	33,33%	0	0,00%	3	0	0,00%	
	inna gospodarcza	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Kompleks osadniczy		1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
Kopiec		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Pole bitwy		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Skarb		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Wały		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Inne		0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%	
Wielofazowe o różnej funkcji		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0,00%	
Razem w województwie		112	16,82%	543	83,05%	235	36,34%	11	1,65%	0	0,00%	666	219	81,72%	
Zachowana forma terenowa zabytku		58	22,37%	169	77,17%	89	52,66%	1	0,46%						

letniskowe i deweloperskie, szczególnie na terenie pojezierzy, np. w powiatach leszczyńskim i wolsztyńskim.

Do najlepiej zachowanych zabytków będących w zasobie należą obiekty położone w trudno dostępnym terenie leśnym. Do takich można zaliczyć grodzisko kultury łużyckiej i z wczesnego średniowiecza w Starej Jabłonce (pow. nowotomyski), cmentarzyska kurhanowe kultury wielbarskiej w Lędyczku i Nowym Dworze (pow. złotowski), grodziska w Kiełpinach, Łomczewie (pow. złotowski) oraz Jastrowiu-Ostrolesiu i Rudce (pow. szamotulski), także położone na wyspach Jeziora Komorowskiego (pow. szamotulski), z okresu halsztackiego i średniowiecza oraz na Jeziorze Lednickim (pow. gnieźnieński).

Na prywatnych gruntach znajduje się 312 zabytków, co stanowi 47% zasobu, 75 obiektów zachowało formę terenową, 262 obiekty są zagrożone, w tym 109 z nich częściowo utraciło wartości. 4 obiekty utraciły wartość zabytkową lub wpis był niezasadny. Na gruntach państwowych zlokalizowanych jest 206 obiektów, czyli 31% ogółu (w tym 32 – bardzo dobrze zachowane i 96 zabytków z zachowaną formą terenową). W tej grupie zagrożonych jest 168 obiektów, wśród których 60 utraciło częściowo swoją pierwotną wartość. W 5 przypadkach zabytki utraciły swoje wartości lub wpis był niezasadny. Mieszaną własność ma 81 obiektów (12% zasobu), na gruntach samorządów znajduje się 39 obiektów (5%), na gruntach kościelnych natomiast 16 zabytków (2%). Reszta to 12 obiektów o innej formie własności i o własności nieustalonej, wśród nich jest 5 zabytków o zachowanej formie terenowej.

Zły stan reprezentowany jest przez cmentarzyska płaskie kultury łużyckiej, położone na gruntach państwowych, które do końca lat 80. XX w. służyły jako kopalnie na potrzeby budownictwa wielkopłytowego. W kilku przypadkach można obserwować pozytywne tendencje związane z gospodarowaniem na terenach lasów, w większości państwowych. Na tych terenach zlokalizowane są 154 obiekty, z których 87,66% jest zagrożonych, a 31,82% utraciło w większości swoją pierwotną wartość. Jednak od kilku lat w długoterminowych planach urządzania lasów obszary, na których znajdują się obiekty archeologiczne wpisane do rejestru, można wyłączyć z działań gospodarczych. W Wielkopolsce w powiecie leszczyńskim na terenach nadleśnictwa Karczma Borowa i Włoszakowice wprowadza się wyłączenia i nie prowadzi się na nich inwazyjnych dla zabytków archeologicznych prac leśnych. Podobną sytuację można obserwować w rolnictwie, w którym tradycyjne do końca XX w. uprawy są wycofywane, a co za tym idzie, zmieniają się techniki prac polowych. Popularna do niedawna głęboka orka, niszcząca zwłaszcza osady otwarte, stała się mniej popularna. Dotyczy to gruntów państwowych i prywatnych. Łącznie na gruntach rolnych: polach uprawnych, łąkach i pastwiskach oraz w sadach zlokalizowanych jest 516 obiektów (79% zasobu). Ponad 90% jest zagrożonych, nieco mniej na terenach użytków zielonych (78,64%). Poprawie stanu zachowania zabytków służy też odłogowanie pól i zamiana gruntów rolnych na leśne. Dobry stan zachowania odnotowano w przypadku grodziska wczesnośredniowiecznego położonego na gruntach Agencji Mienia Wojskowego w Biedrusku w powiecie poznańskim.

Wśród 81 obiektów położonych na gruntach o własności mieszanej 12 obiektów jest bardzo dobrze zachowanych, 11 zachowało formę terenową, 69 zabytków jest zagrożonych, a 33 częściowo utraciły pierwotne wartości zabytkowe. Na terenach należących do samorządów znaj-

duże się 39 obiektów, wśród których 12 obiektów jest bardzo dobrze zachowanych, 22 zabytki zachowały formę terenową, 26 obiektów jest zagrożonych, a połowa częściowo utraciła pierwotną wartość. Na gruntach będących własnością kościołów i związków wyznaniowych znajduje się 16 obiektów (5 jest bardzo dobrze zachowanych, a 10 zachowało formę terenową). Jednocześnie 11 jest zagrożonych, a 9 częściowo utraciło pierwotną wartość. Nieustaloną prawną własność ma 8 obiektów, w tym 3 obiekty z zachowaną formą terenową, wśród których 3 są zagrożone, 4 częściowo utraciły pierwotną wartość. W jednym przypadku wpis był niezasadny.

Na stan zachowania dziedzictwa w Wielkopolsce składa się kilka czynników. Obiekty pradziejowe, takie jak np. osada obronna z wczesnej epoki brązu w Bruszczewie w powiecie kościańskim, przeprawa przez Noteć z 5130 BC (neolit, KCWR) – 880 BC (epoka brązu, KŁ) w Żuławce (pow. pilski), zagrożone są obniżającym się poziomem wód gruntowych. Destrukcja dotyczy głównie konstrukcji drewnianych, położonych w pradolinie Obry i Samicy oraz Noteci, osuszanych od końca XVIII w. Znaczne odlesienie wielu obszarów województwa sprzyjało zwłaszcza w dobie mechanizacji rolnictwa, niszczeniu osad otwartych i obozowisk, dodatkowo także niszczonej wskutek erozji wietrznej. Pozytywnym z kolei przypadkiem związanym ze świadomością lokalnych społeczności kształtowanej od co najmniej połowy XIX w. jest dbałość o dobry stan zachowania grodzisk i miejsc pierwszych obrzędów chrześcijańskich z okresu państwa piastowskiego.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

Na terenie województwa wielkopolskiego procent wszystkich zabytków o zachowanej substancji zabytkowej wynosi 98,35% (655 stanowisk), w tym 34 obiekty szczególnie cenne (100% zasobu) oraz Pomnik Historii – Wyspa Ostrów Lednicki (gm. Łubowo, pow. gnieźnieński). W zbiorze tym 543 zabytki (82,90%) są zagrożone, w tym 12 szczególnie cennych, a 235 (35,88%) częściowo utraciło wartości zabytkowe (w tym 16 szczególnie cennych). Ogółem w skali województwa 505 zabytków rejestrowych (75,83%) nie wymaga zabiegów

konserwatorskich, w tym 17 (50%) obiektów szczególnie cennych. Jako bardzo dobrze zachowane można wymienić 112 zabytków (16,81% w skali zasobu), z których niemal wszystkie posiadają własną formę terenową i nie wymagają żadnych zabiegów konserwatorskich.

Stan zachowania poszczególnych kategorii zabytków jest w większości nierozzerwalnie związany z miejscem ich lokalizacji w terenie i aktualnym sposobem zagospodarowania tego terenu. Do najliczniejszej grupy zabytków o bardzo dobrym stanie zachowania w odniesieniu do funkcji pierwotnej należą obiekty o funkcji obronnej, w szczególności grodziska (69, w tym 58 o zachowanej formie terenowej) oraz obiekty o funkcji osadniczej/mieszkalnej, głównie osady (35). Większość dobrze zachowanych grodzisk znajduje się w miejscach mało uczęszczanych, tj. na terenach z różnych powodów trudno dostępnych, z dala od siedzib ludzkich, takich jak lasy, np. Wiktorowo 1 (pow. poznański), Świętne 1 (pow. koniński), terenach podmokłych – Cichowo 1 (pow. kościański) i pośrodku pól uprawnych, gdzie stanowią dominantę w krajobrazie, np. Daleszynie 1 (pow. gostyński), Lubstówek (pow. koniński) oraz jednostkowo, np. na poligonie wojskowym (grodzisko wczesnośredniowieczne – Biedrusko 27, pow. poznański) i na wyspie jeziora Ostrowieczno, pow. śremski (Ostrowieczno 1, grodzisko kultury łużyckiej). Najlepszy stan zachowania prezentują zabytki, na których obszarze utworzono skansen bądź rezerwat archeologiczny, a one same występują w postaci nieużytku – łąki, np. Kalisz-Zawodzie, skansen Komnaty-Mrówki (pow. koniński), bądź w ogóle występują jako nieużytek, ewentualnie łąka-pastwisko, np. Królików 1 (pow. koniński), Wola Piekarska 1 (pow. turecki). W większości dobrze zachowane są gródki rycerskie – stożkowate, umiejscowione w parkach podworskich.

Mimo nieuniknionej, częściowej destrukcji, osadnictwo zlokalizowane na relatywnie cięższych glebach zachowało swoją substancję zabytkową. Przykładem jest Równina Kościańska z przewagą czarnych ziem i gleb bielcowych, w makroregionie Pojezierza Leszczyńskiego, gdzie występują skupiska osadnicze ludności kultury łużyckiej, przeworskiej i okresu wczesnego średniowiecza (Choryń, st. 2, 5, 6, 7 i inne) oraz obozowiska np. kultury amfor kulistych i kultury pucharów lejkowatych, np. Choryń 15, Wysokość 36, Turew 3. Kolejne miejsca w grupie zabytków wyjątkowo dobrze zachowanych w kontekście funkcji pierwotnej zajmują zabytki sepulkralne – cmentarzyska płaskie i kurhanowe (6 obiektów). W miarę dobrze zachowane są relikty fortyfikacji miejskich, zwykle wkomponowane w historyczne założenie urbanistyczne miejskiej starówki lub jak w przypadku stanowiska: Poznań, st. 213 – relikty fortyfikacji, niewidoczne, znajdujące się pod ziemią, zaakcentowane na powierzchni innym kolorem bruku. Dobry stan zachowania prezentują zabytki sepulkralne zlokalizowane w parkach dworskich, np. cmentarzysko płaskie kultury łużyckiej – Zieliniec 1 (pow. wrzesiński). Znaczna liczba tej kategorii zabytków występuje na terenach leśnych, np. wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Bestwinie złożone z 18 kurhanów (pow. krotoszyński) i cmentarzysko płaskie kultury łużyckiej Kawcze 1 (pow. rawicki) oraz usytuowany na nieużytkach kurhan przedłużycki – Grabonóg 33 (pow. gostyński). Niewątpliwie świadomość lokalnej społeczności o potrzebie ochrony „własnego”, miejscowego zabytku ma również istotny wpływ na stan zachowania obiektów zabytkowych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej. Zasób obiektów rejestrowych w każdym przypadku dotknięty jest destruk-

cyjną działalnością człowieka. Zmieniające się poprzez wieki techniki upraw, poszerzanie ekumeny o obszary wcześniej omijane narażały na kolizje z dziedzictwem przodków.

Wielu grodziskom nadano co najmniej kilkanaście pokoleń wstecz nazwę, kojarzoną z dramatycznymi wydarzeniami historycznymi, np. z okresu potopu szwedzkiego. Stąd częste w krajobrazie oznaczenia typu szwedzkie szańce, okopy, zamkowe góry. Kulturowanie nazewnictwa powodowało, że do tych obiektów podchodzono z szacunkiem, jako do miejsca i świadka minionych wydarzeń. Często dobremu stanowi zachowania służyła zamiana funkcji poprzez budowanie na „kopcach” czy „okopach” obiektów o innej funkcji, najczęściej sakralnej, np. na kurhanie w Luboni (pow. leszczyński) ustawiono figurę Matki Boskiej, na grodzisku w Gieczu – wzniesiono w XVIII w. drewniany kościół pw. św. Jana Chrzciciela, a w Śremie – kirkut.

Korzystną przesłanką dla dobrego zachowania obiektów archeologicznych ze względu na funkcję pierwotną, formę terenową, rodzaj własności i sposób użytkowania jest ich lokalizacja w terenie trudno dostępnym, z ograniczoną możliwością poruszania się. Do takich obiektów w zasobie zaliczane są te, które położone są na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe, Państwowe Gospodarstwa Rybackie i na obszarach Natura 2000. Obiekty położone w lasach chronione są nie tylko przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ale także przepisami resortowymi. Dodatkowo w okresowych planach urządzania lasów obserwowana jest tendencja do ograniczania gospodarowania, a nawet wyłączenia fragmentu lasu, gdzie zlokalizowany jest archeologiczny zabytek rejestrowy. Z kolei obiekty położone na wyspach, np. na Jeziorze Komorowskim w powiecie szamotulskim, Jeziorze Lednickim, chronią przeszkody naturalne. Ograniczona jest też ingerencja na obszarach znajdujących się na liście Natury 2000, gdzie obok siedlisk chronionych roślin, zwierząt mają się dobrze grodziska, np. w Łądzie nad Wartą, grodziska na łęgach nadobrzańskich – Prochy oraz Reńsko w dolinie Noteci.

Specyficznymi cechami zasobu w regionie są te wynikłe z wielowiekowej naturalnej nieokreśloności granic. Jedną z cech Wielkopolski jest jej korzystne położenie, dzięki któremu krzyżowały się tu wpływy z różnych, czasem odległych centrów kulturowych. Wyróżnikami tej specyfiki są m.in.: obozowisko kultury hamburskiej z późnego paleolitu z Mirkowic w powiecie wągrowieckim, z dobrze zachowanymi, unikalnymi w skali europejskiej osadami biogenicznymi; węzeł przeprawowy przez Notec w Żuławce, w powiecie pilskim funkcjonujący od 5130 p.n.e. do 850 p.n.e.; kompleks osadniczy ludności kultury unietyckiej z osadą obronną z wczesnego okresu epoki brązu (1800 – 1600 p.n.e.) w Bruszczewie w powiecie kościańskim. Należy do niego także grupa 4 kurhanów nazywanych Wielkopolskimi Piramidami o wysokości do 6 m i obwodzie do 140 m, znajdujących się w Łękach Małych w powiecie grodziskim, kilkanaście km od Bruszczewa; kamienno-ziemny zespół kultowy z VIII–VII w. p.n.e. w Rosku w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim o ponadregionalnej sakralnej funkcji; ośrodki możnowładcze i państwowotwórcze w Gnieźnie, Ostrowie Lednickim, Poznaniu, Kaliszu-Zawodziu i Kępnie, w którym Mściwój II w 1283 r. przekazał wschodnią Wielkopolskę Przemysłowi, umożliwiając scalenie rozbitych na dzielnice ziem państwa piastowskiego. Zastosowanie bezinwazyjnej metody badań, jaką jest fotografia lotnicza, pozwoliło na odkrycie w 2006 r. na obszarze stanowiska rejestrowego Mutowo 3–6 unikalnego w skali europej-

skiej średniowiecznego układu urbanistycznego, tzw. Pierwszych Szamotuł, z rynkiem, nieokreślonym bliżej obiektem w jego centrum i przyrynkową zabudową mieszkalną.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Na ogólną liczbę 666 obiektów znajdujących się w zasobie województwa wielkopolskiego za częściowo zniszczone uznano 344 zabytki, co stanowi 52%, w tym 16 szczególnie cennych. Rozpatrując skalę zagrożeń w odniesieniu do poszczególnych powiatów, do obecnie niezagrożonych zaliczono zabytki w powiatach chodzieskim (2 obiekty) i międzychodzkiem (1). W grupie powiatów, w których zagrożonych jest 1/5 obiektów, mieszczących się w przedziale 10–20%, znajdują się powiaty czarnkowsko-trzcianecki, kępiński, ostrowski, ostrzeszowski i wolsztyński. Kolejną grupę stanowią powiaty, na których terenie zagrożonych jest 20–50% zabytków – gnieźnieński, gostyński, grodziski, jarociński, kościański, leszczyński, nowotomyski, pilski, poznański, średzki, wągrowiecki i złotowski. W przedziale 50–75% znajdują się zabytki archeologiczne z powiatów: kaliskiego, krotoszyńskiego, obornickiego, pleszewskiego, rawickiego, słupeckiego, szamotulskiego, śremskiego i wrzesińskiego. Najbardziej zagrożone są zabytki w Kaliszu i w powiatach kolskim (100%) oraz konińskim (90%). Poza obiektami z powiatów chodzieskiego i międzychodzkiego do najmniej zagrożonych należą zabytki zlokalizowane na obrzeżach województwa.

Największe zagrożenie dotyczy zabytków o funkcji osadniczej/mieszkalnej (w szczególności osad i obozowisk). Zagrożeniem objęte jest 261 stanowisk osadniczych (48,07% w skali województwa). Najwięcej stanowisk zagrożonych w tej kategorii znajduje się w powiatach kościańskim (90), leszczyńskim (26), wolsztyńskim (24), gnieźnieńskim (22). Znaczący wskaźnik zagrożenia stwierdzono również w grupie zabytków o funkcji obronnej, przede wszystkim grodzisk o zachowanej jeszcze (w różnym stopniu) formie terenowej, gdzie na 172 obiekty zagrożone 140 to zabytki o własnej formie terenowej (80,46% w skali województwa). Najwięcej zagrożonych grodzisk znajduje się w powiatach szamotulskim (20), złotowskim (14) i kościańskim (13). W różnym stopniu zagrożenia znajdują się zabytki sepulkralne, głównie cmentarzyska płaskie ciałopalne oraz cmentarzyska lub pojedyncze groby kurhanowe. W tej kategorii zabytków zagrożone są 104 obiekty, w tym wszystkie 20 o zachowanej formie terenowej. Najbardziej zagrożone są cmentarzyska w powiatach kościańskim (16) oraz szamotulskim i czarnkowsko-trzcianeckim (po 8). Osady otwarte ze względu na specyfikę nawarstwień kulturowych i stopień zalegania w ziemi oraz miejsca występowania narażone są w większości przez eksploatację rolniczą (orkę) na zniszczenia stropów obiektów. Zagrożenia dotyczą również obiektów (zarówno osad, jak i cmentarzysk płaskich ciałopalnych) znajdujących się w czynnych

piaśnicach i żwirowniach zarówno państwowych, jak i tzw. dzikich – prywatnych, gdzie wydobywanie kruszywa odsłania profile obiektów (np. osada neolityczna Chaławy 15, pow. śremski; cmentarzysko kultury łużyckiej w Mostkach, pow. koniński). Do grupy zagrożonych obiektów o funkcji obronnej należą grodziska zlokalizowane na polach uprawnych, gdzie poprzez orkę niwelowana jest w różnym stopniu forma terenowa obiektów (np. Taczanów Drugi oraz Grodzisko, pow. pleszewski), a także na polach i w pobliżu tras szybkiego ruchu, gdzie narażone są na zniszczenia związane m.in. z rozbudową infrastruktury drogowej (np. Chruścin 1, pow. kolski). Duże zagrożenie dla obiektów odznaczających się w terenie czytelną, własną formą krajobrazową stanowią badacze-amatorzy, kolekcjonerzy, przekopujący majdan grodziska (np. Karzec, pow. gostyński; Lubosz, pow. czarnkowsko-trzcianecki). Skalę zagrożeń potęguje wzmożony ruch turystyczny. Wały grodzisk są rozdeptywane i rozjeżdżane.

Najmniej zagrożone zabytki archeologiczne znajdują się na terenach, na których gospodaruje Lasy Państwowe. Dotyczy to obiektów płaskich: cmentarzysk i osad, grodzisk kultury łużyckiej, wczesno- i późnośredniowiecznych oraz cmentarzysk kurhanowych. Na tych terenach nie prowadzi się wyrębów i nasadzeń. Problemem jest gospodarowanie na obiektach o własnej formie krajobrazowej szczególnie w odniesieniu do grodzisk, które nie są wyłączone spod orki. Obiekty niszczone w większości znajdują się na gruntach prywatnych. Obserwowane jest zaniechanie niszczenia poprzez wydobywanie kopalin cmentarzysk płaskich, zwłaszcza kultury łużyckiej i pomorskiej. Zabytek archeologiczny jest chroniony prawidłowo, gdy jego użytkowanie jest bierne, bez wnikania w archiwum ziemi.

Skala zagrożeń w odniesieniu do zasobu archeologicznego narastała w ciągu ostatnich 200 lat stopniowo. Początkowo szczególnie narażone były obiekty w dolinach Noteci, Obry i ich dopływów, gdy na masową skalę zaczęto je osuszać. Wkraczające na wielkopolską wieś uprzemysłowienie i rolnictwo wielkoobszarowe, zastosowanie nowych technik uprawy powodowały niszczenie wielu obiektów o nieczytelnej formie krajobrazowej. Masowemu zapotrzebowaniu na materiały budowlane towarzyszyło niszczenie cmentarzysk. Budowa linii kolejowych, nowej sieci dróg, uprzemysłowienie miast to kolejne wydarzenia, które nie oszczędziły zabytków archeologicznych, np. 12 kurhanów kultury unietyckiej w Łękach Małych zniszczonych podczas budowy linii kolejowej, grodzisko w Śremie częściowo zniszczone podczas budowy drogi, grodziska w Siemowie, Kunowie, Czaczu zniszczone podczas prac melioracyjnych na Obrze i jej dopływach. Grodzisko w Chobienicach zniwelowano podczas regulacji rzeki Szarki. Nawarstwienia osadnicze w obrębie historycznych układów urbanistycznych były niszczone podczas liniowych inwestycji infrastrukturalnych.

Wszystkie zabytki z rejestru posiadają walory historyczne i naukowe. Edukacyjne głównie te, które zachowały uformowany celowo kształt. Do tej grupy zaliczamy kurhany, grodziska, miejsca kultu, obiekty sakralno-ceremonialne. Obiekty te w krajobrazie były swoistymi drogowskazami, według których orientowała się ludność zwłaszcza wiejska. Wiele z nich ma od co najmniej dwóch stuleci różnego rodzaju nazwy lokalne. W przypadku kurhanów unietyckich z Łęk Małych noszą one nazwę Wielkopolskich Piramid. Grodzisko kultury łużyckiej i wczesnośredniowieczne oraz pobliska leśniczówka w Jabłonce Starej nazywane jest Królewcem. Grodziska w powiecie złotowskim noszą nazwę Gór Zamkowych, a w Kiełpinach dwa grodzi-

ska noszą nazwy Mała Góra Zamkowa i Wielka Góra Zamkowa. Występują też określenia Zamczyk (Górzno), Zamczysko (Smogulec). Spotykamy również proste określenia, np. Góra Czubatka (Wyrzysk), Kopiec Jastrowski (Jastrowo-Ostrolesie). Częste, zwłaszcza w Wielkopolsce środkowej i południowo-zachodniej, jest nazywanie zabytków szwedzkimi szańcami, okopami, wałami i wojenną górą. Z funkcją pierwotną obiektu wiążą się nazwy: Grodziszczce w Chełmnie, Gródek w Komorowie (pow. szamotulski). Zabytki noszą też nazwy antroponimiczne, np. Wezenborg (grodzisko w Bralinie od nazwiska Bartosza Wezenborga herbu Nałęcz), Góra Pachowicza (grodzisko w Margoninie, od nazwiska mieszkającego w pobliżu rolnika), w Dźwiersznie Wielkim – Góra Wawrzyńca, Martwik (grodzisko w Bieganinie; nazwa od nazwiska), Żydowska Góra (grodzisko w Rogoźnie). Mieszkańcom zabytki archeologiczne kojarzyły się niekiedy z dawnymi mitami i legendami. I tak grodzisko w Luboni to Łysa Góra, w Sędzinku – Dziwa (Dziwna) Góra, Krasna (urocza) Góra to miejsce, gdzie leży grodzisko w Lubaszcu. Zbójcecką Górą/Rauberberg zwie się grodzisko w Nininie. Znane z Wielkopolski są także nazwy hydronimiczne, takie jak Wyspa (Gromadno) i Grobla (Niewierz). Nieliczne nazwy własne odnoszą się do obiektów płaskich. Zespół osadniczo-architektoniczny w Łeknie/Tarnowie Pałuckim nazywany jest Klasztorkiem. Grodzisko w Będzieszynie w powiecie ostrowskim zlokalizowane jest na Haraju, czyli w miejscu znoonej rolniczej pracy.

Ubytki pierwotnej formy obiektów archeologicznych najbardziej widoczne są w przypadku cmentarzysk ludności kultury łużyckiej. Ich zniszczone w trakcie wydobywania fragmenty nie zostały zrehabilitowane, tylko są miejscem nielegalnego składowania odpadów komunalnych. Drugą grupą zabytków są grodziska. Część z nich także była miejscem pobierania materiałów budowlanych wykorzystywanych do sypania wałów przeciwpowodziowych czy utwardzania polnych dróg. Do tych obiektów zaliczamy m.in. grodzisko w Białczu Starym (pow. kościański), w Karnej (pow. wolsztyński) i Prochach (pow. grodziski). W zasobie wojewódzkim znajduje się miejsce kultu w Rosku (pow. czarnkowsko-trzcieński), które w większości zostało zniwelowane, ale po badaniach wykopaliskowych i relacjach ustnych jego niszcycieli zostało przywrócone krajobrazowi. W znacznym stopniu zniszczeniu uległy średniowieczne fortyfikacje miast, np. Poznania, Ostrzeszowa, po których zachowały się tylko niewielkie fragmenty murów.

OBIEKTY, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIEJ UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH (NIEZASADNY WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW)

Utratę wartości zabytkowych połączoną z niezasadnością wpisu odnotowano w przypadku 11 obiektów (1,65% w skali województwa). W zbiorze tym znajduje się 8 obiektów, które zapewne utraciły wartości zabytkowe (ich substancja zabytkowa najprawdopodobniej uległa całkowitemu zniszczeniu), oraz 3 obiekty, których zasadność wpisu do rejestru zabytków jest wątpliwa. W grupie artefaktów o domniemanej, utraconej wartości zabytkowej 2 obiekty znajdują się w obrębie miasta Poznania (st. Kobyle Pole; st. Poznań 18), pojedyncze obiekty pochodzą z powiatów gnieźnieńskiego (st. Wierzyce 11), gostyńskiego (st. Kunowo), grodzkiego (st. Kotowo 1), średzkiego (st. Pławce 17), wolsztyńskiego (st. Chobienice 2)

i wrzesińskiego (st. Stroszki 1). Obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (naturalna forma terenowa lub sztucznie usypana – nowożytna, brak materiału zabytkowego ruchomego) znajdują się w powiatach obornickim (st. Budziszewko 1), wolsztyńskim (st. Chobienice 1) i krotoszyńskim (st. Krotoszyn).

Na pierwszy plan wysuwają się obiekty o funkcji sepulkralnej – cmentarzyska ciałopalne. 3 obiekty uległy prawdopodobnie całkowitemu zniszczeniu (st. Poznań 18, Poznań – Stare Miasto; st. Kotowo 1, pow. grodziski; Kunowo, pow. gostyński). Są one nieczytelne w terenie, a w obrębie ich lokalizacji nie znaleziono ruchomego materiału zabytkowego na powierzchni. Substancja zabytkowa cmentarzyska w Poznaniu (st. Poznań 18) została zniszczona w wyniku wcześniejszej intensywnej działalności budowlanej. Cmentarzyska w Kunowie i Kotowie znajdowały się na terenach intensywnej eksploatacji piasku i żwiru, obecnie zrehabilitowanych. W Kotowie dodatkowo znajduje się wysypisko śmieci. W kategorii obiektów o funkcji obronnej na liście zabytków, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe, znajduje się 5 grodzisk. W przypadku 3 obiektów (st. w Krotoszynie; Budziszewko 1, pow. obornicki; Chobienice 1, pow. wolsztyński) uznano zasadność wpisu za wątpliwą. Domniemane grodziska w Krotoszynie i w Budziszewku to naturalne formy terenowe (brak zarysu obiektów, brak materiału zabytkowego). Częściowe zniszczenie „nasypu” Chobienice 1 pozwoliło zweryfikować, że nie jest to grodzisko, a sztucznie usypany kopiec. Grodziska Chobienice 2 oraz Kobyle Pole prawdopodobnie utraciły wartości zabytkowe, zostały zniwelowane i nie mają własnej formy czytelnej w terenie. Brak jest również w ich obrębie ruchomego materiału zabytkowego, jednakże konieczne jest przeprowadzenie badań wykopaliskowych na ww. stanowiskach, aby można było w sposób jednoznaczny określić ich stan zachowania i ocenić zasadność wpisu do rejestru. W zbiorze zabytków o najprawdopodobniej utraconej wartości zabytkowej znajdują się również 2 obiekty o funkcji osadniczej/ mieszkalnej – osady Pławce 17 (teren piaśnicy, pow. średzki) i Stroszki 1 (teren piaśnicy, pow. wrzesiński). W zakresie funkcji gospodarczej zanotowano 1 obiekt – osadę produkcyjną Wierzyce 11 (teren piaśnicy, pow. gnieźnieński).

Najstarszym z obiektów o utraconych wartościach jest osada neolityczna (ok. 4500 p.n.e.) Pławce 17 (pow. średzki), następnie cmentarzysko z młodszego okresu epoki brązu (1100–700 p.n.e.) w Kunowie (pow. gostyński), cmentarzysko „łużyckie” Kotowo 1 (IV–III w. p.n.e., ok. epoki brązu, pow. grodziski), dalej cmentarzysko „łużyckie” Poznań 18 z końca epoki brązu (800–650 p.n.e.). Na IV–II w. p.n.e. datowana jest osada produkcyjna w Wierzycach (pow. gnieźnieński). Osada kultury wielbarskiej w Stroszkach (pow. wrzesiński) pochodzi z II/III w. n.e. Wśród 5 grodzisk znajdujących się w tym zbiorze, 4 datowane są na okres wczesnego średniowiecza (st. Krotoszyn, Budziszewko 1; Chobienice 2 – VII–XIII w.; Kobyle Pole – X–XIII w.). Za grodzisko pochodzące z okresu średniowiecza uznawano obiekt w Chobienicach (Chobienice 1).

Siedem obiektów znajduje się na gruntach państwowych (st. Poznań 18, Budziszewko 1, Krotoszyn, Chobienice 1, Chobienice 2, Kotowo 1, Kobyle Pole), 4 obiekty ulokowane są na gruntach stanowiących własność prywatną (st. Wierzyce 11, Stroszki 1, Pławce 17, Kunowo). Cmentarzyska ciałopalne zakładane zwykle w pobliżu osad oraz osady na piaszczystych wyniesieniach ulegały cyklicznemu niszczeniu na skutek wydobywania kruszywa (piasku, żwiru).

Teren w obrębie cmentarzyska w Poznaniu przekształcony został na działki budowlane, a intensywne prace ziemne budowlano-instalacyjne (budowa, wodociągowanie, gazyfikacja, kanalizacja) zniszczyły substancję zabytkową stanowiska. Podobny los spotkał grodzisko Chobienice 2, którego wały zostały zniwelowane, a teren zabudowano blokami mieszkalnymi. Grodzisko Kobyle Pole (zaznaczone na niemieckich mapach topograficznych), zlokalizowane na terenie byłego parku dworskiego (obecnie silnie porośniętego samosiejkami), w latach 20. XX w. zamienione zostało na stożkowaty kwietnik – klomb, a po II wojnie światowej zniwelowane.

Obiekt archeologiczny jest specyficzną strukturą, której nie można translokować ani odbudować, w przeciwieństwie do obiektów architektury. Jakakolwiek ingerencja z zewnątrz powodowała nieodwracalne straty. Przykładem najwcześniejszych zniszczeń zabytków są miejskie fortyfikacje niszczone i niwelowane głównie w XIX w. Wiele obiektów uległo zniszczeniu niekiedy w 100% w trakcie prac melioracyjnych w dolinach wielkich rzek i ich dopływów. Wały i fosy grodzisk były niwelowane, materiał służył jako budulec do sypania grobli i wałów przeciwpowodziowych czy nasypów kolejowych. Podobny los spotkał polodowcowe wzniesienia zbudowane z piasków i żwirów, miejsca lokalizacji obozowisk, osad czy cmentarzysk. Większość cmentarzysk została zniszczona na przełomie XIX i XX w. oraz w 2. połowie XX w., w okresie industrializacji wsi i miast. Obiekty archeologiczne znajdujące się obecnie w rejestrze niszczone były także w okresie wzmożonego popytu na kolekcje dworskie i szkolne. W Wielkopolsce „rozkopywano” także obiekty dla celów propagandowych, a „wykopane” przedmioty miały potwierdzać tezy o prastawiańskości czy germańskości północnej czy południowo-zachodniej części regionu.

Najstarszą wzmianką o niszczeniu obiektów archeologicznych jest informacja zawarta w Kronikach Jana Długosza. W 1416 r. w Nochowie pod Śremem wydobywano naczynia z grobów kultury łużyckiej, by udowodnić, że ziemia garnki rodzi. Podobnie w Kozielsku koło Wągrowca.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W zbiorze zabytków wpisanych do księgi C województwa wielkopolskiego nie stwierdzono występowania obiektów, o których można by jednoznacznie i niepodważalnie powiedzieć, że przestały one całkowicie istnieć, to znaczy o takich, których substancja zabytkowa (zarówno ta na powierzchni gruntu, jak i w ziemi) uległa całkowitemu zniszczeniu lub ich wartość zabytkowa została zdyskwalifikowana wobec nowych ustaleń naukowych.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

Z zasobu zabytków archeologicznych województwa, objętych weryfikacją w latach 2009–2012 skreślone zostało z rejestru 1 stanowisko – grodzisko stożkowate, st. Konin (Gostawice) 71 (pow. koniński), wpisane do rejestru pod nr 93/A. Stanowisko skreślone zostało z rejestru

decyzją MKiDN z 11 października 2011 r. (DOZ-OAiK-6700/453/11[IG]). Zabytek znajdował się na terenie odkrywki węgla brunatnego. Po przeprowadzeniu archeologicznych badań wykopaliskowych teren przekazano Kopalni Węgla Brunatnego Konin, która prowadziła eksploatację węgla w latach 1957–1974, a następnie odkrywka została zatopiona. Stanowisko zostało skreślone z uwagi na całkowite zniszczenie substancji zabytkowej, a tym samym utratę posiadanych wartości zabytkowych.

W zbiorze stanowisk rejestrowych, wychodzących poza ramy czasowe objęte weryfikacją, miało miejsce 5 skreśleń z rejestru (Szczepidło 17, pow. koniński – nr rej. 20/Wlkp/C; Czachorowo 9, pow. gostyński – nr rej. 267 Wlkp/C; Dominice 9, pow. leszczyński – nr rej. 1363 A; Wysocko 2, pow. kościański – nr rej. 1573A; część obszaru miasta Kalisza – nr rej. KL.IV-83/2/57). Skreślenia dotyczyły części danego stanowiska, położonej w obrębie określonych działek ewidencyjnych (stanowiących własność prywatną, poza obszarem Kalisza), przebadanej wcześniej wykopaliskowo. Wartość zabytkowa ww. części stanowisk nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych. W przypadku Kalisza skreślenie dotyczyło tej części obszaru miasta, na której nie zostały potwierdzone materialne ślady zabytków archeologicznych oraz terenu trwale zabudowanego, gdzie ewentualne układy nawarstwień kulturowych zostały zniszczone w wyniku wielokrotnej ingerencji w warstwy ziemi. Zabytki, których fragmenty zostały skreślone z rejestru zabytków, to w większości wielokulturowe stanowiska osadnicze o szerokim spektrum czasowym, od epoki kamienia po okres wczesnego średniowiecza.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Na ogólną liczbę 666 stanowisk poddanych weryfikacji na obszarze województwa wielkopolskiego, 42 obiekty (6,31% całego zasobu) nie zostały zidentyfikowane w terenie. W 19 powiatach zidentyfikowano 100% stanowisk rejestrowych. Na pierwszym miejscu znajduje się powiat leszczyński, gdzie na 58 obiektów ogółem, 6 pozostaje niezidentyfikowanych. Po 5 obiektów w powiatach: kościańskim (na 123) i wrzesińskim (12 ogółem). W powiatach wolsztyńskim, średzkim i jarocińskim nie zidentyfikowano po 4 obiekty. W powiecie gostyńskim na 39 obiektów rejestrowych 3 nie zostały odnalezione. Po 2 obiekty w powiatach gnieźnieńskim, grodziskim, poznańskim i w Poznaniu. Pojedyncze stanowiska nie zostały zweryfikowane w powiatach kaliskim, konińskim i krotoszyńskim. Najliczniejszą grupę zabytków niezidentyfikowanych stanowią obiekty sepulkralne (22 zabytki), w tym 4 (najwięcej) w powiecie wrzesińskim. Drugie miejsce zajmują osady (12), w tym 5 w powiecie leszczyńskim. Trzecie miejsce zajmują grodziska (7). W powiecie gnieźnieńskim nie zidentyfikowano 1 obiektu o funkcji tzw. gospodarczej. Najwięcej obiektów niezidentyfikowanych (19 stanowisk) znalazło się w rejonach użytkowania tzw. mieszanego (np. las i nieużytki; łąka i pole; sady i zabudowa mieszkalna), w nieznacznie zróżnicowanym ilościowo podziale na własność państwową i prywatną, przy niewielkim udziale własności mieszanej. Lasy, w dominującej większości państwowe, stanowią miejsce występowania 12 niezidentyfikowanych zabytków, a 5 w tej kategorii obiektów znajduje się w parkach i na terenach rekreacyjnych (w tym 2 prywatnych). Na polach uprawnych

o własności prywatnej nie udało się zweryfikować 3 stanowisk. Pojedyncze obiekty niezidentyfikowane znajdują się na terenach zabudowanych (o nieustalonym rodzaju własności) i państwowych nieużytkach.

W przypadku zabytków nieposiadających własnej formy terenowej (cmentarzysk płaskich oraz stanowisk osadniczych tzw. otwartych) najczęściej wzmiankowaną przyczyną braku rozpoznania obiektu w terenie jest brak ruchomego materiału zabytkowego na powierzchni stanowiska (np. cmentarzysko ciepłopalne w Kunowie, pow. gostyński; osada z epoki kamienia w Gołanicach, pow. leszczyński). Istotny problem w przypadku tej kategorii zabytków stanowi również zbyt ogólnikowa w opisie i mało dokładna w załączniku graficznym (przy starszych wpisach zwykle odręcznie wykonana) lokalizacja stanowiska. Problem z rozpoznaniem obiektów w terenie (a szczególnie z dotarciem do nich) stanowi występowanie ich na obszarze niedostępnym do penetracji terenowej, zarówno z przyczyn naturalnych, jak teren podmokły – okresowo zalewowy (np. grodzisko w Cichowie, pow. kościański), jak i stworzonych przez człowieka, jak w przypadku grodziska na prywatnej wyspie – dostęp do jeziora zamknięty ogrodzeniem (Ostrowieczno, pow. śremski). Dużą przeszkodę w rozpoznaniu obiektów w terenie stanowi obszar zabudowany zarówno w strefie zurbanizowanej, jak i w postaci prywatnych domków letniskowych i terenów rekreacyjnych. Niewielki odsetek stanowią przypadki np. braku (zaginięcia) decyzji (grodzisko w Rębowie, pow. gostyński) i błędnej lokalizacji stanowiska (Bieczyny, pow. kościański; Drzeczkowo, pow. leszczyński). W niektórych przypadkach nierozpoznanie obiektu w terenie wiąże się z kumulacją przyczyn, np. brak materiału zabytkowego na powierzchni, zniwelowana własna forma terenowa, niedokładna lokalizacja stanowiska w decyzji o wpisie.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Ogólnie stan zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa wielkopolskiego można określić jako dobry i zadowalający. Procent ich dobrego zachowania należy do najwyższych w kraju. W najlepszym stanie są najstarsze obiekty ważne nie tylko dla historii regionu, ale także Polski. By jednakże nie przestonić problemów i nie uznać, że sytuacja obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest dobra, trzeba wskazać grupy, które są w dużym stopniu zagrożone. Należą do nich zabytki drewniane i szkieletowe (głównie wiatraki i drewniane oraz szkieletowe domy). Ich część umieszczona została w skansenach. W grupie zagrożeń są także obiekty przemysłowe, rezydencjonalne oraz cmentarze ewangelickie i żydowskie. Podstawowymi przyczynami zagrożeń są: zniszczenie materiału/konstrukcji, brak remontów oraz użytkownika, a także przekształcenia obiektów zabytkowych i ich otoczenia. W wielu wypadkach najgorszym właścicielem jest Skarb Państwa. Najbardziej wartościowe obiekty rozmieszczone są w centralnej części regionu. Wśród zabytków zdecydowanie największą grupą są obiekty z XIX w. W województwie znajduje się 8 Pomników Historii. Zasób obiektów w rejestrze odzwierciedla cechy specyficzne regionu i jest reprezentatywny dla wszystkich zabytków pod względem ich typów oraz chronologii. Obiekty w rejestrze zabytków podkreślają wartość regionu, który obok Małopolski należy do najważniejszych w kraju.

Należy podkreślić, że grupa tzw. obiektów w dobrym stanie (zadowalającym) jest bardzo zróżnicowana. Są to obiekty, których nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych. Nie oznacza to jednak, że ich stan jest jednakowy. W grupie tej zawarto bowiem obiekty utrzymane w bardzo dobrym stanie, po pracach remontowych i rewitalizacyjnych, a także utrzymane w zadowalającym stanie, jak i te potencjalnie zagrożone utratą wartości zabytkowej czy potrzebujące w najbliższej przyszłości poważnego remontu. Sytuacja tych obiektów ulegała zmianom w okresie trwania weryfikacji. Niejednokrotnie obiekty będące prawie w zagrożeniu poddawane były gruntownym zabiegom rewitalizacyjnym. Remontowanych było w przeciągu minionych lat wiele kościołów drewnianych i szkieletowych, domów mieszkalnych. Niektóre z nich nagrodzone zostały w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków – Zabytek Zadbany: ratusz w Rostarzewie, pałac w Kościelcu Kolskim, dworzec w Puszczykówku, zespół pałacowo-parkowy w Dobrzycy oraz pałac w Rogalinie. A z drugiej strony były obiekty, które po zakończeniu weryfikacji kwalifikowały się już do grupy obiektów zagrożonych, a nawet nieistniejących.

Największą liczbę obiektów wpisanych do rejestru stanowią zabytki murowane i one znajdują się w najlepszym stanie zachowania. Ich stan dobrego zachowania jest stosunkowo wysoki w porównaniu z obiektami wzniesionymi z innych materiałów. W bardzo dobrym stanie są murowane obiekty sakralne, a także prawie wszystkie kościoły drewniane, które w ostatnich

latach systematycznie były remontowane z udziałem środków unijnych. Niewiele obiektów sakralnych o konstrukcji szkieletowej jest w złym stanie.

Należy podkreślić wysoką dbałość o obiekty najstarsze i najcenniejsze dla historii nie tylko regionu, ale i państwa. Poprawia się systematycznie opieka nad Pomnikami Historii.

Największe zagrożenie występuje wśród obiektów drewnianych i szkieletowych oraz z rudy darniowej i glinobitki. Wynika to nietrwałości materiału, zagrożenia pożarami oraz specyfiki remontów, a także użytkowania. Region wielkopolski, niegdyś słynący z wiatraków, posiada ich coraz mniej, chociaż ich liczba w porównaniu do innych regionów kraju nadal jest wysoka. Dość duży procent szkieletowego budownictwa mieszkalnego oraz gospodarczego wymaga interwencji i remontów.

Bardzo dobrze się mają rezydencje, a także mniejsze zespoły pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe, które są własnością różnych instytucji oraz osób prywatnych. Zagrożenie występuje dla obiektów nieużytkowanych i opuszczonych, także dla źle pielęgnowanych parków. Większej dbałości wymaga też zabudowa folwarczna. Część zabytków techniki (poprzemysłowych, adaptowanych do nowych funkcji) ma się dobrze. Część czeka na zagospodarowanie, niestety, często bardzo kosztowne i ulega postępującej dewastacji.

Obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych, w liczbie 320 prezentują przekrój obiektów objętych ochroną na terenie województwa. Rozmieszczenie tych obiektów w regionie jest zróżnicowane. Więcej ich występuje na obszarach większego zagęszczenia rezydencji, którym towarzyszą parki oraz folwarki w powiatach kościańskim, międzychodzkiem, wrzesińskim, rawickim i leszczyńskim. Obiekty zagrożone występują zarówno w dużych, jak i mniejszych miastach oraz na terenach wiejskich. Różnice te są raczej spowodowane rodzajem własności, potencjałem gospodarczym poszczególnych powiatów oraz możliwościami inwestycyjnymi. W wielu wypadkach nie najlepszym właścicielem jest państwo. Najlepiej utrzymane są obiekty sakralne. Większą dbałość zauważa się w przypadku własności prywatnej, chociaż pojawia się tutaj czasami zagrożenie inwestycyjne. W miastach zagrożone są domy mieszkalne i kamienice oraz obiekty przemysłowe. Na terenie wiejskim – rezydencje: pałace i dwory wraz z parkami i zabudową folwarczną, drewniane chaty, szkieletowe kościoły oraz budynki gospodarcze i wiatraki. Zagrożone są cmentarze ewangelickie, głównie w północnej części województwa oraz w powiatach słupeckim i konińskim. Wśród obiektów zagrożonych są niestety bardzo cenne i unikatowe nie tylko dla regionu obiekty, jak alkierzowy, szkieletowy dwór w Kotlinie z XVIII–XIX w. (jego stan zachowania jest katastrofalny); cmentarz prawosławny w Kaliszu; synagoga w Kępnie; szkieletowy dwór w Łopuchowie; barokowy dwór w Łomnicy wraz z oficyną jako jedno z nielicznych zachowanych w regionie założeń barokowych; pałac myśliwski w Mojej Woli – unikat nie tylko w regionie, ale także w Europie; drewniane dwory w Giżycach oraz w Rojowie w powiecie ostrzeszowskim – ostatnie zachowane tego typu obiekty w województwie; hala filtrów w zespole gazowni oraz zespół starej rzeźni w Poznaniu; zespół szkieletowych stodół w Dubinie w powiecie rawickim – unikatowy nie tylko w skali regionu.

Podstawowymi przyczynami zagrożeń są: zużycie materiału/konstrukcji; brak zabezpieczenia pielęgnacji/prac konserwatorskich; brak użytkownika; niewłaściwe użytkowanie; zagroże-

nie inwestycyjne; nieuregulowany stan prawny; zagrożenie inwestycyjne otoczenia oraz wtórny podział własnościowy.

Część obiektów wpisanych do rejestru zabytków utraciła swe wartości, dla których została wpisana do rejestru zabytków. W nikłym procencie problem ten dotyczy obiektów sakralnych (tylko 1 dawny kościół ewangelicki). Nie ma w tej grupie obiektów obronnych, zamków i rezydencji ani cmentarzy. Kwestia utraty wartości zabytkowej dotyczy głównie obiektów folwarcznych, układów zieleni, mieszkalnych i przemysłowych. Zdarzają się takie obiekty wśród budynków użyteczności publicznej. Są to budynki murowane oraz drewniane. W trakcie weryfikacji stwierdzono 30 obiektów o utraconej wartości w skali województwa, co stanowi 0,45% całego zasobu. Najstarsze z nich pochodzą z końca XVIII w. (spichlerz w Mielżynie, wiatraki i drewniane chałupy). Największa grupa powstała w XIX w. Najwięcej obiektów o utraconych wartościach jest murowana. Mimo mniejszej liczby obiektów drewnianych w tej grupie stanowią one najbardziej wartościową część zasobu obiektów w rejestrze. Razem z obiektami szkieletowymi to prawie 1/3 (9 obiektów) tych zabytków, które utraciły wartość.

Podstawowe przyczyny utraty wartości zabytkowych to:

- przekształcenia obiektów – następuje przebudowa, zmiana bryły, jej podwyższenie, dostawienie przybudówek itp., zmiana kształtu dachu oraz jego pokrycia, zmiana wystroju elewacji, ahistoryczna wymiana stolarki i zmiana kształtu otworów okiennych oraz ich rozmieszczenia,
- zły stan techniczny – zniszczenie substancji zabytkowej. W województwie wielkopolskim stwierdzono to w przypadku 8 obiektów. Połowę stanowią obiekty przemysłowe – 4 wiatraki, których stan zachowania jest szczytkowy,
- rozbiórka i odbudowa obiektu zabytkowego powoduje całkowitą utratę wartości zabytkowej, dla której obiekt wpisano do rejestru zabytków. W trakcie weryfikacji znaleziono 3 takie obiekty: 2 folwarczne i 1 mieszkalny. Nowy budynek nie odtwarza historycznej bryły, dachu oraz układu elewacji i wnętrza, a także materiału.

Bywa wielokrotnie, że przebudowy wykonywane są bez wiedzy i zgody służb konserwatorskich, na zasadzie samowoli budowlanej. W przypadku układów zieleni dochodzi do trwałego ubytku drzewostanu zabytkowego, trwałej inwazji zabudowy mieszkalnej czy też wybetonowania przestrzeni parkowej.

Na terenie województwa w okresie objętym weryfikacją w latach 2009–2015 stwierdzono 81 obiektów nieistniejących, co stanowi 1,22% całego zasobu wpisane do rejestru zabytków. Reprezentują one większość grup zabytków województwa. Nie ma takich obiektów w grupie budowli obronnych, zamków, użyteczności publicznej oraz cmentarzy. Największą liczbę stanowią obiekty mieszkalne (34), zarówno murowane, jak i drewniane, w tym także konstrukcji szkieletowej. Liczne są też rezydencje (11) oraz obiekty folwarczne (13) i przemysłowe (11), głównie wiatraki. Są wśród tych obiektów także sakralne, które nie istnieją od dziesiątków lat, a nie wykreślono ich z rejestru zabytków. W miejscu drewnianych świątyń postawiono już nowe murowane. Przyczynami nieistnienia obiektów wpisanych do rejestru (podobnie jak w przypadku obiektów zagrożonych czy o utraconej wartości) są: zniszczenie substancji zabytkowej i rozpad obiektów, rozebranie, zniszczenie na skutek losowych przypadków, pożaru czy w wyniku inwestycji.

Najwyższa liczba obiektów nieistniejących pochodziła z XIX w. Najwyższy procentowo ubytek dotyczy obiektów z XVI–XVIII w. – 1,89% stanowi 27 nieistniejących obiektów (cały zasób – 1430). Z XIII–XV w. znalazł się 1 obiekt w powiecie poznańskim – synagoga w Kórniku, po której pozostało tylko odtworzone przejście, tzw. Ucho Igielne. Nie zanotowano ubytków w grupie najstarszych obiektów – do XIII w. Nie istnieje kilka domów z XX w. Większość nieistniejących obiektów była murowana z cegły. Są wśród nich niezwykle cenne zabytki drewniane (28; 6,88%) oraz 11 szkieletowych (4,98%), powstałych w XVIII i XIX w. – wiatraki, chałupy drewniane olęderskie, a także szkieletowe domy tkaczy z Chodzieży i Margonina. Większość tych obiektów była własnością prywatną, a następnie państwową i wyznaniową.

Do końca weryfikacji, tj. do 2015 r., zostały skreślone z rejestru zabytków według bazy NID 252 obiekty. Wśród nich największą grupę stanowią obiekty mieszkalne – domy drewniane, szkieletowe (64). Następnie dużo skreślono obiektów folwarcznych oraz gospodarczych. Z rejestru wykreślono 19 dworów i 1 pałac, a także 28 wiatraków oraz 12 obiektów sakralnych. 10 zabytkowych obiektów przeniesiono do skansenu i je także wykreślono z rejestru zabytków, gdyż otrzymały inwentarzowy numer muzealny. Podstawową przyczyną skreśleń było całkowite zniszczenie obiektu, a tym samym całkowita utrata jego wartości zabytkowej.

Wskazanie kluczowych dla stanu zachowania zabytków problemów i zjawisk w skali województwa z uwzględnieniem ewentualnych różnicowań w poszczególnych powiatach:

- nie ma obiektów zagrożonych wśród obiektów najstarszych, powstałych do XV w. Największy procent zagrożenia (5,80%) dotyczy obiektów powstałych w XIX w.,
- nie znalazły się w grupie zagrożonych obiekty ziemne, z glinobitki, betonowe oraz metalowe. Są one jednakże stosunkowo nieliczne w całym zasobie,
- najbardziej zagrożone są obiekty w północnych powiatach Wielkopolski – złotowskim, czarnkowsko-trzcianeckim i pilskim, na zachodzie – międzychodzkiem, a na południu – rawickim oraz w słupeckim i kolskim na wschodzie. Są wśród nich cmentarze ewangelickie, obiekty rezydencjonalne, układy zieleni oraz obiekty folwarczne i gospodarcze,
- problemem istotnym jest dbanie o dawne cmentarze ewangelickie i żydowskie. W pewnym stopniu dotyczy to także kościołów ewangelickich, które w większości zamienione zostały na katolickie. Większy problem pojawia się już jednak przy zagospodarowaniu synagog i innych obiektów należących niegdyś do gmin żydowskich. Brak wyznawców rodzi określone problemy. Nie ma kto dbać o niszczone latami dziedzictwo, obce ludności, która przybyła po II wojnie światowej na tereny z przewagą w przeszłości ludności niemieckiej,
- ze względu na nietrwałość materiału systematycznie niszczą obiekty z drewna oraz konstrukcji szkieletowej, głównie chałupy wiejskie. W przypadku zniszczenia drewnianego obiektu sakralnego, nowo wybudowany w jego miejscu jest obiektem murowanym, najczęściej o ahistorycznej bryle,
- często najgorszym właścicielem jest państwo. Większą dbałość zauważa się w przypadku własności prywatnej, chociaż pojawia się zagrożenie inwestycyjne. W miastach zagrożone są domy mieszkalne i kamienice komunalne oraz obiekty przemysłowe. Na terenie wiejskim – rezydencje: pałace i dwory wraz z parkami i zabudową folwarczną, drewniane chaty, szkieletowe kościoły oraz budynki gospodarcze i wiatraki.

Wskazanie grup w najgorszym stanie i najlepszym stanie zachowania wraz z omówieniem różnic terytorialnych oraz wynikających ze statusu miejscowości, w których zlokalizowane są obiekty:

- największe zagrożenie występuje dla obiektów drewnianych i szkieletowych oraz z rudy darniowej. Ze względu na nietrwałość materiału, zagrożenie pożarami, specyfikę remontów oraz sposób użytkowania. Są w tej grupie wiatraki, chałupy oraz ostatnie drewniane i szkieletowe dwory w regionie. Najwięcej wiatraków występuje w powiatach południowo-zachodniej Wielkopolski. Drewniane chałupy zagrożone są w powiatach konińskim i kolskim oraz słupeckim, a także w rejonie osadnictwa ołęderskiego na Równinie Nowotomyskiej. Szkieletowe domy znikają z zabudowy miast: Chodzież, Poznań Zdun i Złotowa,
- obiekty zagrożone występują zarówno w dużych miastach, jak i mniejszych oraz na terenach wiejskich. Różnice wynikają z rodzaju własności, potencjału gospodarczego i możliwości inwestycyjnych,
- zagrożonymi obiektami są obiekty przemysłowe: gorzelnie, gazownie, rzeźnie i cukrownie; zabytki kolejnictwa,
- w dużym stopniu zagrożenia znajdują się również obiekty folwarczne, głównie spichlerze i stodoły, które w większości gospodarstw są nieużytkowane, jako zbędne przy współczesnych sposobach gospodarowania,
- nieużytkowanie jest podstawowym zagrożeniem dla obiektów rezydencjonalnych. Najwięcej ich znajduje się w rejonach występowania najgęstszej liczby majątków w powiatach gostyńskim, leszczyńskim, rawickim, międzychodzkiem i słupeckim,
- w grupie największych zagrożeń znajdują się także budynki gospodarcze, które wielokrotnie ze względu na swoją nieprzydatność są niewykorzystywane. Niepotrzebne, pozbawione remontów, popadają w ruinę,
- zdecydowanie najbardziej negatywnym zjawiskiem jest opuszczanie i nieużytkowanie wielu obiektów. Należy stwierdzić, że jest to zjawisko postępujące. Domy w mniejszych miastach regionu oraz część kamienic w Poznaniu są nieużytkowane i pozbawione lokatorów. Zmniejszyła się skala zagrożeń dla obiektów sakralnych, głównie kościołów, zwłaszcza dla obiektów drewnianych i szkieletowych, które w ostatnich latach wyposażono w instalacje przeciwpożarowe oraz zabezpieczenia antywłamaniowe, a także przeprowadzono w nich szeroki zakres prac remontowych.

Wpis do rejestru zabytków w wielu wypadkach nie chroni zabytku. Brakuje bowiem świadomości społecznej o jego wartości i potrzebie ratowania oraz dobrego utrzymania.

Brak identyfikacji pewnej liczby obiektów w terenie powstał na skutek nieprecyzyjnego zapisu w decyzjach, błędnych danych adresowych, zmiany numeracji domów, wprowadzenia nazw ulic na terenach wsi oraz w skrajnych przypadkach – omyłkowo wpisanych innych obiektów, które już przed wpisem do rejestru były błędnie zidentyfikowane. W przypadku cmentarzy ewangelickich brak ich identyfikacji wynikał ze względu na ich nieczytelne usytuowanie w lesie oraz stopień zniszczenia (brak nagrobków, zarysów mogił i drzewostanu).

Do skansenów zostały przede wszystkim przeniesione obiekty, które są najbardziej zagrożone zniszczeniem, głównie obiekty drewniane i szkieletowe: wiatraki koźlaki i paltraki,

chałupy drewniane i szkieletowe, a także z glinobitki oraz jeden murowany. Oprócz obiektów wpisanych do rejestru zabytków do skansenów przeniesiono wiele innych obiektów reprezentatywnych dla drewnianego i szkieletowego budownictwa Wielkopolski oraz z terenów pogranicza wielkopolsko-lubuskiego, terenów Krajny i Pałuk, a które nie były wpisane do rejestru zabytków. Przenoszenie do muzeów miało za zadanie uchronienie ich od całkowitego zniszczenia, gdyż niejednokrotnie były one jedynymi zachowanymi obiektami tego typu w regionie.

Wiatraki koźlaki, dominujące w Wielkopolsce, były przenoszone często wraz z przeprowadką właściciela. Koszt przeniesienia wiatraka w inne miejsce był zdecydowanie niższy niż wystawienie nowego. Oprócz koźlaków przenoszono także drugi typ drewnianego młyna wietrznego, tzw. paltrak, który był zdecydowanie rzadszy w regionie. Nie przenoszono holerdrów, gdyż były to obiekty z reguły murowane. Obecne translokacje wiążą się ze sprzedażą zbędnych, niedziałających obiektów, które w różnych innych miejscach stają się atrakcją turystyczną. Drewniane domy kupują ludzie mieszkający w miastach, pasjonaci, z przeznaczeniem głównie na cele letniskowe.

Wszystkie 128 układów obszarowych zachowało swe wartości historyczne i naukowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków. Zachowane są historyczne centra lokacyjne, które w większości powstały jeszcze w średniowieczu. W zdecydowanej większości chronione układy zachowały swe historyczne rozplanowanie oraz kompozycję przestrzenną. Uwagę tę należy odnieść również do miast nowożytnych. Nadal w wielu miastach czytelne są dominanty w postaci kościołów, budynków municypalnych oraz zabudowy ulic, placów i układów zieleni. Zachowały się także zarówno w miastach, jak wśród układów ruralistycznych historyczne powiązania zespołów rezydencjonalnych z pozostałą tkanką osadniczą. W większości układów obszarowych zachowana jest zabudowa, w tym m.in. szczytowe domy sukienników i tkaczy w Budzynie, Chodzieży, Rakoniewicach, Szamocinie oraz domy w Turku, we Władysławowie i w Zdunach.

Niekorzystne zmiany nastąpiły w wyniku budowy nowych arterii komunikacyjnych (Czarnków, Gniezno, Leszno, Mosina, Poznań). Generalnie we wpisach obszarowych brakuje wskazań dotyczących walorów krajobrazowych miast dotyczących ich położenia, panoram i dominant. Nieco niefrasobliwie dopuszcza się wprowadzanie zabudowy mieszkaniowej, sportowej czy handlowej w obrębie stref ochrony konserwatorskiej, panoram widokowych oraz osi widokowych, co w praktyce prowadzi do zniszczenia ekspozycji historycznych miast. Zbyt często nowe obiekty przytłaczają zastaną historyczną przestrzeń, zamiast ją dopełniać i stają się niekorzystnymi dominantami (np. Bałtyk Tower w Poznaniu). Brakuje ogólnej koncepcji urbanistycznej dla rozwoju miasta Poznania. Zabudowywane są kliny zieleni oraz korytarze napowietrzające miasto. Powszechny jest brak zrozumienia tych problemów wśród współczesnych planistów i architektów. Wiele decyzji urzędowych podejmowanych jest pod presją inwestorów i deweloperów. Tendencje te widoczne są również w mniejszych miastach regionu. Brak odpowiedniego zagospodarowania terenów nad jeziorami oraz nadrzecznymi. Rewitalizacje rynków oraz ulic często zubażają historyczną przestrzeń.

W województwie wielkopolskim wpisano do rejestru i objęto prawną ochroną konserwatorską 675 stanowisk archeologicznych (stan na 31 grudnia 2012 r.). Weryfikacji poddano 666

obiektów rejestrowych. Prezentują się one jako zabytki wyjątkowe, począwszy od paleolitu po okres średniowieczny i początki nowożytności. Dominującą częścią zasobu są pozostałości grodów obronnych – grodziska (246 obiektów) pochodzące w większości z okresu wczesnego średniowiecza. Rozsiane po całym regionie, tworzą charakterystyczny element współczesnego krajobrazu Wielkopolski. Ważnym elementem w regionie są osady otwarte (w epoce kamienia – obozowiska i osady) tworzące obok rozproszonego osadnictwa miejscowe skupiska osadnicze (w powiatach kościańskim, leszczyńskim, wolsztyńskim) bądź duże kompleksy osadnicze przy większych wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych ośrodkach grodowych (Gniezno, Poznań). Nieodłączny element sieci osadniczo-grodowej stanowią cmentarzyska różnego typu i formy, w zależności od epoki, okresu, czasu funkcjonowania osadnictwa, któremu miały służyć. Zabytki wpisane do rejestru odzwierciedlają specyfikę regionu Wielkopolski.

Brak naturalnych granic ukształtował w specyficzny sposób oblicze dziedzictwa kulturowego Wielkopolski. Stąd grodziska i kurhany, obozowiska i osady zawierają czytelne ślady licznych kontaktów i pobytu grup kulturowych z różnych regionów Europy. Wyjątkowe według naszej oceny jest obozowisko w Mirkowicach w powiecie wągrowieckim ze względu na bardzo dobry stan zachowania osadów biogenicznych. Podobnie unikalną wartość historyczną i naukową mają założenie przeprowowe w Żuławce. Do grupy stanowisk obecnie płaskich zaliczono osadę obronną z Bruszczewa, z wczesnego okresu epoki brązu, kryjącą różnorodne źródła, m.in. organiczne, związane z konstrukcją osady, wyposażeniem i nawarstwieniami paleobotanicznymi oraz zabytkami poświadczającymi kontakty z terenami z południowo-wschodniej Europy.

Na dobry stan zachowania m.in. tych obiektów wpłynęła lokalizacja w zróżnicowanym geomorfologicznym środowisku, w którym strefa zasiedlenia znajduje się w środowisku mineralno-torfowym. Ponadto na stan zachowania wpłynęła utrudniona lokalizacja zwłaszcza grodzisk, np. na Jeziorze Lednickim, na wyspach Jeziora Komorowskiego: Komorowo, Piersko, obszarach okresowo zalewanych: w dolinie Warty, Noteci, Prosnicy i Obry. Dobry stan zachowują też zabytki zlokalizowane na terenach w zarządzie Lasów Państwowych. Obserwowana jest tendencja do wyłączenia z działalności gospodarczej obszarów wpisanych do rejestru.

Zagrożone są te zabytki archeologiczne, które mają zniszczoną częściowo formę pierwotną, a ubytki nie zostały uzupełnione. Do tej kategorii należą cmentarzyska płaskie, grodziska wczesno- i późnośredniowieczne oraz miejskie układy urbanistyczne z wielowiekowymi nawarstwieniami osadniczymi. Specyfikę zasobu województwa od tysiącleci kształtowała urozmaicona sieć hydrograficzna. Dlatego w zasobie znajdują się pradziejowy węzeł przeprawowy w Żuławce, osada obronna w Bruszczewie i cmentarzysko kurhanowe w Łękach Małych z wczesnej epoki brązu. Zagrożeniem dla tych obiektów oraz grodzisk wczesnośredniowiecznych były zakrojone na szeroką skalę roboty melioracyjne i inwestycje budowlane: drogowe, kolejowe, przemysłowe, urbanizacyjne, np. grodziska w Białczu Starym, Karnej i Siemowie mają znaczne ubytki wałów. Osadnictwu otwartemu zagraża brak spójnych planów zagospodarowania. Stąd wiele terenów rolnych ma zmienianą formę użytkowania, stając się gruntami budowlanymi, np. przesunięto granicę Przemęckiego Parku Krajobrazowego, by teren, na którym znajdują się osady wpisane do rejestru, mógł być przeznaczony pod zabudowę. W tymże parku przeznaczanie terenów przyjeziornych pod budownictwo rekreacyjne, wcześniej

użytkowanych rolniczo przyczyniło się do zniszczenia szeregu obozowisk i osad. Zagrożeniem dla wielu obiektów zlokalizowanych od Mosiny pod Poznaniem do Krobi w powiecie gostyńskim jest planowana od lat 80. XX w. budowa kopalni węgla brunatnego.

W województwie znajduje się 11 obiektów o utraconej najprawdopodobniej częściowo wartości bądź wątpliwej zasadności wpisu. Należy podkreślić, że wytypowanie stanowisk do wykreślenia z rejestru zabytków podyktowane jest tylko całkowitym zniszczeniem ich substancji zabytkowej lub zdyskwalifikowaniem ich wartości zabytkowej wobec nowych ustaleń naukowych. W przypadku 8 obiektów w zasobie województwa, gdzie istnieje tylko prawdopodobieństwo utraty wartości zabytkowych, zasadne wydaje się wykonanie wszelkich możliwych działań (np. badania sondażowe), które jednoznacznie potwierdziłyby całkowitą destrukcję substancji zabytkowej obiektów. Dotyczy to przede wszystkim obiektów o własnej formie terenowej, gdzie zniwelowanie obiektu na powierzchni gruntu (np. wałów grodziska) nie musi oznaczać jednocześnie zniszczenia warstw kulturowych znajdujących się pod ziemią. Przykładem jest grodzisko średniowieczne o zniwelowanej powierzchni w Poznaniu – Kobyle Pole, które nigdy nie było weryfikowane wykopaliskowo. Stanowiska sklasyfikowane w zasobie województwa jako niezasadnie wpisane do rejestru zabytków (3 obiekty) to naturalne formy terenowe lub sztucznie usypane nowożytnie. Niektóre z nich, jak np. domniemane grodzisko Chobienice 1, kształtem przypominały gródek rycerski/wieżę na kopcu. Dopiero częściowe zniszczenie kopca (odstąpienie profilu) pozwoliło na zweryfikowanie funkcji obiektu.

W zbiorze zabytków wpisanych do księgi C województwa wielkopolskiego nie stwierdzono występowania obiektów, o których można by jednoznacznie i niepodważalnie powiedzieć, że przestały one całkowicie istnieć, to znaczy o takich, których substancja zabytkowa (zarówno ta na powierzchni gruntu, jak i w ziemi) uległa całkowitemu zniszczeniu lub ich wartość zabytkowa została zdyskwalifikowana wobec nowych ustaleń naukowych.

Na zachowanie zabytków archeologicznych największy wpływ miała i ma nadal presja, jaką wywierają ludzie na otaczające ich środowisko. Do największych zniszczeń doszło, gdy zaczęto modernizować wielkopolskie miasta i wsie. W miastach rozebrano większość murów miejskich, zasypano fosy. Przy regulacji i osuszaniu koryta Noteci i Obry oraz mniejszych cieków niwelowano grodziska, obozowiska i osady. Procesowi urbanizacji i rozwoju przemysłu towarzyszyło zwiększone zapotrzebowanie na materiały budowlane. Wycinano lasy, niszcząc przy okazji szereg cmentarzysk i grodzisk. Działalność rozpoczęła niezliczona ilość kopalń gliny, piasku i żwiru. Zniszczeniu uległo wówczas wiele cmentarzysk, szczególnie kultury łużyckiej i przeworskiej/wielbarskiej. Skala zniszczeń na przełomie XIX i XX w. była większa w zachodniej i północnej Wielkopolsce (zabór pruski). Mniejsza (poza Kaliszem i Koninem) w części wschodniej (zabór rosyjski). Proces degradacji przyspieszył od trzeciej ćwierci XX w. do końca lat 80. XX w. i był jednakowy na całym obszarze obecnego województwa. Przełom XX i XXI w. to ostatni, nasilony etap zniszczeń obiektów znajdujących się w zasobie wojewódzkim. Budowa infrastruktury komunalnej, sieci nowych dróg, powstawanie podmiejskich osiedli, zabudowa stref przyjeziornych dopełniły zniszczenia. W celu poprawy skuteczności ochrony udoskonalano ustawę o ochronie zabytków. Tworzone były także pozaprawne mechanizmy służące zachowaniu szeregu obiektów archeologicznych. Jednymi z nich było

zakładanie szlaków kulturowych, np. Piastowskiego czy Camino Polaco (Szlak św. Jakuba) z jego odgałęzzeniami.

Generalnie stan zachowania obiektów archeologicznych będących w rejestrze zabytków można uznać za stabilny. W trakcie weryfikacji nie odnotowano ich niszczenia. Wymienić można pojedyncze przypadki naruszenia nawarstwień kulturowych. Zaobserwowano je w obrębie układu urbanistycznego Rychtała w powiecie kępińskim, wałów grodzisk kultury łużyckiej i wczesnośredniowiecznych, np. w Chruście w powiecie kolskim, Wielowisi w powiecie ostrowskim oraz Rąbinu w powiecie gostyńskim. Od początku XXI w. dostosowywano prawo w Polsce do przepisów unijnych. Polska podpisała szereg aktów prawnych i konwencji nakładających obowiązek kompleksowej ochrony krajobrazu, w tym zabytków archeologicznych. Zniszczenie zabytku archeologicznego przestało być kwalifikowane jako szkoda znikoma społecznie.

Równoległe z prowadzoną weryfikacją zaproponowano uzupełnienia wpisów do rejestru zabytków przeprowadzonych od lat 30-tych do 70/80-tych XX w., które obejmowały ochroną np. kościoły bez ich otoczenia, pałace i dwory bez parków lub parki rezydencjonalne bez pałaców czy dworców. Ponadto zaproponowano do wpisu nowe obiekty, głównie powstałe po 2 poł. XIX w. oraz w XX w. W tej grupie wyróżniają się kościoły ewangelickie, wcześniej nieuznawane za obiekty wartościowe, a zarazem postrzegane jako obce kulturowo, a także szczególnie zagrożone unicestwieniem obiekty przemysłowe. Poza nimi zaproponowano do wpisu wiele obiektów użyteczności publicznej, takich jak szkoły, poczty, budynki sądów, dworce kolejowe, kamienice czynszowe i mieszczańskie. Łącznie zaproponowano 2077 obiektów.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.